

könyv
könyvtár
könyvtáros

2001
december

Roger Chartier

Les métamorphoses du livre

Institut Français de Budapest

INSTITUT
FRANÇAIS
DE BUDAPEST

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

---

10. évfolyam 12. szám

2001. december

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Pegán Anita:** „Az elképzelés: egy egységes intézmény”. Beszélgetés Komlósi Józseffel, a székesfehérvári Megyei Könyvtár igazgatójával 3
A könyv metamorfózisai 7

Fórum

- Győri Erzsébet:** Hozzászólás egy nézetcserehez 16

Műhelykérdések

- Gáncsné Nagy Erzsébet:** A megyei és a városi könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben 2000 áprilisában és októberében végzett használói igényfelmérés tapasztalatai 18

História

- Pogányné Rózsa Gabriella:** Petrik Géza magyar könyvészeteti a katalogizálásról alkotott korabeli nézetek tükrében 24
Hencz Hilda: A bukaresti magyar sajtó a XIX. században 39

Úton

- Moldován István:** Az internetes magyar–magyar kulturális kapcsolattartás 52

Könyv

- Lukács János:** Ahol tudósok tanítanak... 54

From the contents

Anita Pegán: Talk with the Director of the Fejér County Library, Székesfehérvár, Mr. József Komlósi (3);
French–Hungarian conference on the metamorphoses of the book (7)

Cikkeink szerzői

Gáncsné Nagy Erzsébet, a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár munkatársa; *Győri Erzsébet*, a 3K szerkesztője; *Hencz Hilda*, a Bukaresti Pedagógiai Könyvtár ny. munkatársa; *Lukáts János*, az ORTT könyvtárának vezetője; *Moldován István*, az OSZK osztályvezetője; *Pegán Anita*, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa; *Pogányiné Rózsa Gabriella*, az ELTE oktatója

Szerkesztőbizottság:

Biczák Péter (elnök)

**Borostyániné Rákóczi Mária, Kenyéri Kornélia,
Poprády Géza, dr. Tóth Elek**

Szerkesztik:

Győri Erzsébet, Sz. Nagy Lajos, Vajda Kornél

A szerkesztőség címe: Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791
Közreadja: az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: **Monok István**, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója
Technikai szerkesztő: **Korpás István**
Nyomta az AKAPRINT Nyomdaipari Kft., Budapest
Felelős vezető: **Freier László**
Terjedelem: 5.7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Terjeszti az Országos Széchényi Könyvtár
Előfizetési díj 1 évre 3600 forint. Egy szám ára 300 forint
HU-ISSN 1216-6804

„Az elképzelés: egy egységes intézmény”

Beszélgetés Komlói Józseffel,
a székesfehérvári Megyei Könyvtár igazgatójával

Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár. 350 ezer könyvtári dokumentum, 10 158 beiratkozott olvasó, átlagosan napi 507 látogató, évi 195 696 kölcsönzött dokumentum (2000. évi adatok). A száraz tények azonban 60 dolgos kéz munkájának eredményei, melyek azon fáradoznak, hogy az utóbbi évek új technikai kihívásainak, az olvasók egyre növekvő igényeinek a mostoha körülmények között is maximálisan eleget tegyenek. Ezek a körülmények reményeik szerint azonban a közeli jövőben megváltoznak. A könyvtár jelenlegi helyzetéről és a jövő kihívásairól beszélgettem Komlói Józseffel, a könyvtár igazgatójával.

– *A könyvtárnak jelenleg két épület ad otthont.*

– Igen. A Bartók téri épület, amely az igazgatóságnak, a felnőtt kölcsönzésnek és a módszertani részlegnek ad helyet, még az 1940-es évek elején művelődési háznak készült. Egyik részében a Csók István Képtár működik. A másik épület a volt ciszterci gimnázium épülete, ahol az olvasóterem, a gyermekrészleg, a kötészet, a feldolgozó osztály és a helyismereti csoport működik. Ez már 20 évvel ezelőtt sem volt igazán jó. A helyzetet az is bonyolítja, hogy a jelenleg érvényes jogszabály szerint a ciszterci gimnázium épületét vissza kell adni az egyháznak 2011-ig.

– *A „kétlakiság” mellett – gondolom – az évről évre szaporodó könyvállomány elhelyezése is nehéz.*

– A dokumentumok elhelyezése mindenképpen gond. Bár, örömkre, idén kis előrelépés történt ebben az ügyben. Van egy pinchhelyiségünk, amelynek egy részét gördülőállvánnyal rendeztük be. Sajnos, olyan nedves volt, hogy dokumentumok tárolására nem lehetett használni. Az idén a megyei önkormányzattól felújításra kapott pénzből a szigetelést meg tudtuk oldani, így néhány évig lesz helye a bekötött folyóiratoknak. Bár ettől még az olvasóknak nem lett jobb, mert jelenleg a könyveknek csak kb. 1/4 része van szabadpolcon. Jó lenne a kölcsönözhető állomány nagyobb részét szabadpolcon tartani.

– *Milyen terveik vannak a jövőre nézve? Hogyan képzelik a problémák megoldását?*

– Most már több mint 30 éve szeretnénk, hogy új könyvtárat kapjon Székesfehérvár. 2001. november 22-én a megyei közgyűlés elfogadott egy határozatot, hogy a megyei önkormányzat elnöke kezdjen tárgyalásokat ismét a városi önkormányzattal az új megyei-városi könyvtár létrehozásáról, és 2002 májusáig adjanak

be pályázatot egy új könyvtár felépítésére. Ehhez azt kell tudni, hogy Székesfehérváron működik önálló városi könyvtár a városi önkormányzat fenntartásában. Úgy gondoljuk, hogy ha egy új könyvtárat építünk – mely 2-3 milliárd forintos beruházást jelent – az már egy közös megyei-városi könyvtár legyen. Az elképzelés egy egységes intézmény, melybe a volt Szakszervezeti Könyvtárat – amely Aranybulla Könyvtár néven működik – is integrálni lehetne.

– *Ismételt tárgyalásokról beszél. Ezek szerint volt már előzménye ennek a tervnek?*

– A két évvel ezelőtti tervezés során még egy olyan épületről volt szó, amelyben a megyei-városi könyvtáron kívül a megyei és a városi levéltár is helyet kapott volna. Ez azonban akkora beruházás, amelyre talán kevés eséllyel lehetett volna pályázni.

– *Van már elképzelés az új könyvtár helyszínére?*

– Igen. Úgy tudjuk – és ezt megerősítették a városi önkormányzatnál is –, hogy a buszpályaudvarral szemben, közel a régi belvároshoz van egy szabad terület, amely alkalmas volna erre.

– *Milyen forrásokból épülne fel ez az új könyvtár?*

– Egy biztos: a könyvtárnak nincs erre pénze, és nem is kell, hogy legyen. Véleményem szerint egy ekkora beruházás csak állami forrásból valósítható meg. A megyei önkormányzat pályázhatna a címzett állami támogatásra, a városi önkormányzat pedig biztosítaná a területet. Ami konkrét költség az elején – tehát már a pályázat benyújtása során – felmerül, az a tervezés: a beruházási koncepcióhoz egy megvalósíthatósági tanulmány és legalább két terv elkészítése. Ezeket kellene a jövő év elején a két önkormányzatnak finanszíroznia.

Valamivel mégis hozzá tudna járulni a megyei önkormányzat. Ez pedig a könyvtár Oskola utcai épülete, a volt ciszterci gimnázium – ezt igényelte vissza az egyház – kiváltásáért járó összeg. Egyelőre azonban ennek nagyságrendjét nem tudjuk. Ahogy azt sem, hogy mi módon lehetne hasznosítani később a Bartók Béla téri épületet, amelyben a könyvtáron kívül – mint említettem – a Csók István Képtár is működik. Azt azért hozzá kell tennem, hogy a „dolognak” ez a része igazából nem a mi (mármint a könyvtáros szakma) dolga.

– *Milyen esélyei vannak a címzett állami támogatás elnyerésének?*

– Ezt én nem tudom megítélni. De ha nem kezdjük el, nem adjuk be, akkor még esély sincs arra, hogy valaha is megvalósuljon a tervünk. Azt gondolom, hogy legjobb esetben 5-6 év múlva nyílna meg az új könyvtár.

– *Hogyan képzeled el ezt az „álomkönyvtárat”?*

– A most is meglévő, az évtizedek során létrejött gazdag gyűjteményhez, a szolgáltatásokhoz megfelelő keretet nyújtana. Technikai felszereltségében nyilván igazodna a XXI. század igényeihez, áttekinthető és barátságos környezetet biztosítana a használóknak, és persze szellemi központja is lenne a városnak. Nem építészeti különlegesség a vágyunk tehát, hanem egy olyan könyvtár, amelyben szívesen tartózkodik olvasó és könyvtáros egyaránt.

A tapasztalatok szerint, ha új megyei könyvtár létesül valahol, akkor a beiratkozottak száma ugrásszerűen megnő. Az új környezet, a bővülő szolgáltatások több látogatót vonzanak. Most 10 ezer körül van a beiratkozott olvasók száma, a jelenlegi körülmények között ez az a létszám, amennyit el tudunk látni. Az új könyvtárban ez a duplája lehetne, naponta 1000-1200 olvasót tudnánk fogadni. Amíg mindez meg nem valósul, addig megpróbálunk úgy működni, hogy lehetőleg ne csak megőrizzük a szolgáltatások színvonalát, hanem még javítsuk is. Ezért próbálunk minden megtenni.

– *Az „álmkönyvtár”-ból lépünk vissza a valóságba. Jelenleg is szoros az együttműködés nem csak a városi könyvtárral, hanem a megye összes könyvtárával. Miben áll ez a közös munka?*

– A megye közkönyvtáraival való együttműködés a rendszerváltás előtt egyszerűbb volt. Adott megyében a megyei könyvtár a módszertani központ volt, szinte valamiféle hatósági jogkörrel rendelkezett. Ez azt jelentette, hogy részt vettek a helyi tanács ülésein, ha ott a könyvtárról volt szó, és ott javaslatot tehettek. Közvetlenül segítették a vidéki kollégák munkáját. A rendszerváltás után, az önkormányzati önállóság kialakulásával sokkal nehezebb ugyanezt megvalósítani. Azt tapasztaljuk, hogy az önkormányzati könyvtárak továbbra is igényelnék a megyei könyvtár segítségét, viszont ezt elég nehéz megtenni, ha a helyi önkormányzatok nem igénylik, hogy beleszóljanak a munkájukba. Ezen a helyzeten változtat majd a rövidesen újrainduló szakfelügyelet. Ezzel együtt ma is – igaz, hogy kisebb létszámmal – működik egy hálózati-módszertani csoport, akiknek az a dolguk, hogy rendszeresen meglátogassák a megye száz-egynéhány közkönyvtárát. Megnézik, hogyan folyik a munka, kezdve a beszerzéstől a statisztikák készítésén keresztül a leltárkönyv vezetéséig. Ezenkívül évente 4 alkalommal a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Fejér Megyei Szervezetével közösen továbbképzéseket szervezünk. Próbálunk olyan témákat találni, amelyek nagyjából minden résztvevőt érdekelhetnek, kisközségi könyvtárostól az iskolai könyvtárosig. Segítünk a pályázatok elkészítésében vagy például számítógépes problémák esetén. A megyében Dunaújváros és Polgárdi kivételével Textlibet használnak a városi könyvtárak. Igyekszünk segíteni a program telepítésében és használatában is.

– *Úgy gondolja, hogy ha a megyében a nagyobb könyvtárak a Textlibet használják, az megkönnyíti az együttműködést?*

– Természetesen. Mert ha ezt használják, akkor a megyei könyvtárban rögzített adatok egyszerűbben átvehető, letölthető.

– *A könyvtár adatbázisa elérhető az interneten, ami nyilván szintén nagy segítség a többi könyvtárnak is.*

– 1995-ben vettük használatba a Textlib szoftvert, ekkortól már folyamatosan gépre vittük az új beszerzésű könyveket, a retrospektív konverziót pedig 1997-ben kezdtük el az Új könyvek adatbázis alapján. A retrospektív konverziót saját erőből oldottuk meg, bár először gondolkodtunk külsős munkatársakban is, de a munkavégzés során kiderült, hogy könyvtáros szakértelem nélkül nem lehet elvégezni ezt a munkát. A könyveket – néhány kisebb különgyűjteményen kívül – teljes egészében feldolgoztuk, így már 240 000 kötet könyv adatai az interneten bárki

számára hozzáférhető. Készen vagyunk a videofelvételek és a hangoskönyvek gépre vitelével, és készül a kották számítógépes feldolgozása is.

– *Ahogy Önök segítenek a megyéjünkben a könyvtáraknak, hogy érzik, segít-e Önöknek az Országos Dokumentumellátó Rendszer, illetve a Könyvtári Intézet?*

– A Könyvtári Intézetről, azt hiszem, viszonylag korai nyilatkozni, mert nem régen alakult. Úgy vesszük észre, hogy ha nem is látványosan – mivel fiatal az Intézet –, de segít. Vannak olyan akcióik, melyek nagyon hasznosak. Az ODR támogatása és az érdekeltségnövelő támogatás nagy segítséget jelent a beszerzésben. Megint csak a rendszerváltás utáni éveket említem, amikor a dokumentumok árai nagyon megemelkedtek, és az akkori beszerzési keretből csak keveset tudtunk vásárolni. Ebben az évben az ODR tagkönyvtáraként 3,5 millió forintot kaptunk dokumentumok beszerzésére, és 250 ezer forintot számítógép vásárlására. Ez a viszonylag nagy összeg elsősorban annak köszönhető, hogy a küldött dokumentumok számát tekintve a megyei könyvtárak között a második helyen állunk az országban, a szombathelyi megyei könyvtár mögött.

A fejlesztéseket pedig nagyobb részt pályázati pénzekből oldjuk meg, ahogy teszik azt még rajtunk kívül nagyon sokan. Azokon a pályázatokon, amelyekben a megyei könyvtárak pályázhatnak, általában mi is részt veszünk, többségében sikeresen. Az országos pályázatok mellett figyelemmel kísérjük a helyi lehetőségeket is, így idén először pályáztunk pl. az Alcoa Alapítványnál, és nagy örömmünkre kaptunk is 10 ezer dollárt.

– *A pályázatok elkészítése, a retrospektív konverzió, azt hiszem, mind olyan feladat, mely sok plusz terhet ró a kollégáira. Hogy tudja kifejezni elismerését?*

– Ma úgy kell követelni, kérni a dolgozóktól, hogy igazából sok megbecsülést még ígérni sem tudok. És itt nem csak az anyagiakra gondolok. Sokáig fog tartani, amíg erkölcsi megbecsülést szerez ez a szakma. Régebben voltak olyan elismerések, díjak, melyekre a „mezei”, a csendesen, de sokat dolgozó könyvtárosokat lehetett felterjeszteni, és ezeket a díjakat meg is kapták. Ilyen kitüntetések ma nincsenek. Példának okáért: a miniszteri kitüntetések olyan követelményeket támasztanak, melyeknek nagyon nehéz megfelelni. De hogy jó példát is említsek, itt helyben, Székesfehérváron, a megyei önkormányzat évről-évre odaítél 3-4 Vörösmarty-díjat a kultúra területén kiemelkedően teljesítőknek. Éppen az idén egy községi könyvtár vezetője is részesült ebben a kitüntetésben.

– *Munkájukhoz elismerést, megvalósításához sok sikert kívánok. Remélem, hogy találkozhatunk az új könyvtár ünnepélyes megnyitóján.*

Pegán Anita

A könyv metamorfózisai

A fenti címmel rendezett kollokviumot 2001. november 8–9-én a Neumann-ház és a Francia Intézet, ez utóbbi budapesti székházában. Az előzetes bejelentés igen pontosan megfogalmazta miről és miért került sor erre a rendezvényre: „Az írásos dokumentumok terjesztésének és megőrzésének elektronikus forradalma következtében eddig soha nem látott mennyiségű információhoz férhetünk hozzá. Ez a fejlődés – új olvasási formák, új termékek és kiadói szolgáltatások, az elektronikus tartalom gazdasági vonatkozásai, az elektronikus kereskedelem, a könyvtárak változó szerepe – hozzájárul a társadalmi szokások megváltozásához. Ez az egyetemesnek tűnő elektronikus forradalom csak akkor válik haladássá, ha mindenki számára esélyegyenlőséget biztosít az írásos dokumentumok új terjesztési formákban való eléréséhez, ha lehetővé teszi a tudás hierarchikus szervezését és ellenőrzését, valamint az alkotás örömét. A francia–magyar konferenciának ezek lesznek a központi kérdései”.

A konferencia programja, az előadók és a konferencián megjelentek személye és rangja teljességgel megfelelt ennek a kis előzetesnek. A résztvevőket *dr. Mikes Éva* államtitkár és *Paul Poudade* excellenciás úr, Franciaország magyarországi nagykövete üdvözölte, a kollokvium díszvendége volt *Bánhegyi B. Miksa* bencés atya, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár igazgatója (a 3K olvasói emlékezhetnek rá, hogy Miksa atya épp ebben a témában tartott nagyszabású előadást nem is olyan rég, a Nemzetközi Könyvfesztivál tudományos rendezvényei keretében). Az első előadásokat olyan rangú politikusok tartották, mint *Alain Giffard*, a mikroinformatika, az internet és a multimédia témában megbízott francia tárcaközi elnök és *Sik Zoltán*, a Miniszterelnöki Hivatal Informatikai Kormánybiztoságának kormánybiztosa. A továbbiakban *Az új technológiák a magyar és a francia könyvtárakban és egyetemeken*, *Az olvasók és az elektronikus könyv*, *Magyarország és Franciaország nagy könyvtárainak digitalizációs politikája*, *Az elektronikus könyvkiadás és Virtuális könyvkereskedelem és elektronikus könyv* alcímek alatt futottak az előadások. Felsorolásuk oldalakat tölthetne be, így épp csak szemelgetünk közülük. (A kollokvium teljes anyagát a *Könyvtári Figyelő* szándékozik publikálni.) Az új technológiák bevezetésének stratégiai kérdéseiről, a magyar könyvtári rendszerben elfoglalt helyükről és szerepükről, a velük kapcsolatos problémákról és eredményekről a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Könyvtári Osztályának vezetője, *dr. Skaliczki Judit* szólott; a nemzeti könyvtárak digitalizációs politikájának alapkérdéseit *Monok István*, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója boncolgatta, francia partnere *Jean Didier Wagneur*, a Francia Nemzeti Könyvtár Digitális Könyvtárának vezetője volt; virtuális könyvtár és közkönyvtár oly bonyolult kapcsolatrendszerének, korrelációjának és „egybevághóságainak” elvi kérdéseiről *dr. Tószegi Zsuzsanna*, a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ igazgató prelegált, sokban egyezve, sokban vitatkozva a közvetlenül utána szóló *Isabelle Dussert Carbone*-nal, a Georges Pom-

pidou Központ Információs Közkönyvtár igazgatóhelyettesével. De persze szerepeltek előadással az elektronikus könyvkiadás és virtuális könyvkereskedelem hazai és francia „nagyágyúi” is, stb.

Nem lehetett jelen a kollokviumon *Roger Chartier*, a világhírű francia történész, a Társadalomtudományi Egyetem igazgató professzora, ám elküldte előadását, amely nem sokszorosított formában, hanem kicsiny könyv alakjában forgott közkézen a résztvevők között. (Ennek a szövegét is teljes terjedelmében fogja közölni a *Könyvtári Figyelő*.)

Meglehet véletlen (ám a providenciális véletlenek közül való mindenképp), hogy a kollokvium idején jelent meg – persze attól teljesen függetlenül – egy olyan könyv, amely immáron csaknem negyven éve váratott magára (egészen pontosan harminckilenc esztendővel ezelőtt, 1962-ben jelent meg először), hogy eljuthasson a magyar olvasókhoz. Ez a könyv, *Marshall McLuhan A Gutenberg-galaxis* című opusza a múlt század egyik legnagyobb tudományos bestsellere volt, és tulajdonképpen napjainkig nem szűnt meg az lenni, az maradni. Pro és kontra vitatták, értelmezték, ünnepték, támadták a legkülönbözőbb tudományok és tudományszakok vezető képviselői, és – jellemző – Roger Chartier kis könyve, nagy előadása is – sok vonatkozásban – ehhez a munkához készült hozzászólás volt. Talán éppen ezért, vagy azért is, mert Marshall McLuhan monográfiája mára teljességgel elavult ugyan – tárgyi vonatkozásaiban; ám annál előbb és aktuálisabb maradt, sőt lett – módszertani és elvi–elméleti szempontból. Azok a világhajlésegek, amelyekről nem tudatik, hogy az elektronikus forradalom okozatai, folyamányai, okai, meghatározói, determinánsai avagy kísérőjelenségei, párhuzamosai (stb.) voltak, egymást kétségtelenül fölerősítették, jelenséghalmazzá álltak össze, és éppen e jelenséghalmaz egy bizonyos aspektusból való értelmezése volt az egész francia–magyar kollokvium. A következőkben ezt az értelmezést kíséreljük meg bemutatni, továbbértelmezni.

Párhuzamos olvasatok

McLuhan könyvének az alcíme így hangzik: *A tipográfiai ember létrejötte*. És erről, erről a létrejövételről szól az egész, terjedelmében is impozáns munka. A szerző nem győzi sorjáztatni az érveket amellelt, hogy a Gutenberg-galaxis, a nyomtatott könyvek világa nemcsak egy új technikai lehetőséget teremtett, hozott létre, hanem radikálisan megváltoztatta az embert is, az ember világát is; nemcsak bizonyos szokásokra volt hatással, nemcsak az információk szélesebb körök számára való hozzáférését tette lehetővé, nemcsak a műveltség szerkezetében okozott elmozdulásokat, nemcsak lehetőséget nyújtott társadalmi, mentális, politikai, gazdasági – radikálisan új – fejleményekre, mozgalmakra, irányultságokra, a reformációtól a demokráciáig, az individualizáció kibontakozásától az elidegenedés bizonyos típusainak létrejöttéig, hanem gyökereiben változtatta meg az emberi pszichét, az egyéni és a társaslélektant, az agyféltekék közötti „munkamegosztást”, a mentális architektúrákat, az érzékszervek hierarchiáját, a társadalomfejlődés rítusát és menetét (stb.). McLuhan könyve csak úgy sorjáztatja az „érveket”: „A fonetikus ábécé elsajátítása átületi az embert a fül csodálatos világából a semleges vizuális világba”; „Skizofrénia lehet az írásbeliség szükség-

szerű következménye”; „Megváltoztatja-e a média interorientációja, mint tették a betűk, az érzékszervek közötti arányt és a lelki folyamatokat;” [a válasz – természetesen – *igen!*]; „Az írásbeliség fiziológiailag és pszichológiailag hatással van az afrikaiakra”; „Mikor a technológia kiterjeszti egyik érzékünket, az új technológia elsajátításával egyidejűleg a kultúra új fordulata következik be”; „A nomád társadalom képtelen megtapasztalni a zárt teret”; „A Gutenberg-galaxis igyekszik megmutatni, hogy az alfabetikus ember miért volt hajlamos létezés-módjának deszakralizálására”; „Az ókorban és a középkorban az olvasás szükségképpen hangos olvasás volt”; „Milyen mértékben helyettesítette a tömegesen előállított nyomtatott oldal a *fülbeigóást*?”; „A nyomtatás azáltal, hogy a nemzeti nyelveket tömegmédiummokká vagy zárt rendszerekké változtatta, létrehozta a modern nacionalizmus uniformizált és centralizált erőit”; „A könyv hordozhatósága, akárcsak a festőállványé, sokkal járult hozzá az egyéniség kultuszához”; „A nyomdai logika létrehozta a *kívülről*, elidegenedett embert mint az integrált, azaz intuitív és irracionális ember típusát”; „A nyomtatás megfosztotta lététől a latint”; „A nyomtatás nemcsak a helyesírást és a nyelvtant változtatta meg, de a nyelvek hanglejtését és ragozását is, és lehetővé tette a *nyelvtani hibákat*”; „A nyomtatás össznemzeti egyöntetűséget és kormányzati centralizmust teremtett, ám egyszerűsített megteremtette az individualizmust és a kormányzattal mint olyannal való szembenállást is”; „A tipográfia emberének új időérzéke kinematikus, szekvenciális és képszerű”; „A tudatos élet lecsupaszítása és egyetlen szintre való redukálása a XVI. században létrehozta a *tudattalan* új világát. A terep megtisztult az egyéni lélek archetípusaitól és pózaitól, és készen áll a kollektív tudattalan archetípusai számára” stb., stb., stb.

A különböző tudományok és diszciplínák képviselői persze egyenként igyekeztek cáfolni McLuhan rémes katalógusait, ám csekély sikerrel. Csekéllyel, mivel mindig sokkal nehezebb, ha nem lehetetlen bizonyítani azt, hogy valami *nem* oka valaminek, amit megelőzött (lásd ezzel kapcsolatban Hume klasszikus antiokszág-elméletének napjainkig tartó diadalmenetét!), mint – különösen a multifunkcionális okságteóriák korában – elfogadni az összefüggések (okszágok) legalábbis lehetőségét, nem-kizárhatóságát. De azért is, mert alapjában azért egyetértettek McLuhandal legalábbis abban, hogy a nyomtatás feltalálása, Gutenberg zseniális tette valami soha nem voltat, noch nie dagewesen hozott a világba és a világnak, „valami” hát lehet a dologban. Nos, McLuhan – és könyvének épp ez volt a legnagyobb szenzációja – nemcsak a Gutenberg-galaxist (és sorolhatatlanul gazdag folyományait, hozadékait) fedezte fel, írta le és interpretálta, hanem egyúttal meghúzta felette a lélekharangot is. Bejelentette: minden jel arra utal, hogy vége immár a galaxisnak, a tipográfiai ember helyét lassan újra elfoglalja egy új orális kultúra embere. „Elméletileg a Gutenberg-galaxis 1905-ben a tér görbületének felfedezésével bomlott fel, de gyakorlatilag a távíró már két generációval azelőtt megtámadta”; „Az új elektronikus egymásrautaltság globális falu képében teremti újra a világot” és végül, metaforikusan, könnyedén, ritka érzékkel a keletkező divatok iránt, azokat nemcsak anticipálva de mintegy teremtve is: „Heidegger éppoly diadalmasan szörfölt [fog majd szörfölni] az elektronikus hullámok hátán, mint ahogy Descartes meglövegolta a mechanikus hullámokat”. Ezek a megállapítások és szlogenek – gondoljunk bele, hogy még az elektronikus jelzőt is nyomtatékosan alkalmazta – önbeteljesítő jóslatokként (Macbeth-jósła-

tokként) működtek. Ha valaki ma – mondjuk – *György Péter* tanulmányaira figyel (legutóbb a 3K számolt be egy ilyen előadásáról), azt szűrheti le, hogy McLuhan – persze kicsiben – előadta mindazt, amit ma kell leíró jelleggel megállapítanunk, természetesen egészen más, sokkal nagyobb arányokban és sokkal radikálisabb folyományokkal. Nos, a kitűnő francia történész, a témakör nagyszerű, nemzetközi hírnév kutatója, a francia–magyar kollokvium „virtuális” előadója nem egészen így vélekedik. Párhuzamos olvasatunkban mostantól rá fogunk figyelni.

Roger Chartier előljáróban két – szerinte kevésbé fontos, legalábbis kevésbé radikális – holdudvarával foglalkozik az elektronikus forradalomnak. Szól a „digitalizált világ” térhódításának mértékéről. Arról is, hogy a jelek szerint ez a térhódítás „még” meglehetősen kicsi, és kicsiségében is sokkal inkább „más”, mint a nyomtatott „világ”, hisz „a szabadidő eltöltésének módja szempontjából, ami a számítógép előtt eltöltött időt jelenti, ezek a szokások nem alapvetően az olvasáshoz, hanem inkább a játékhoz, a szórakozáshoz kötődnek... klasszikus ellentét [van] a digitális képi és a nyomtatott szövegvilág, a játék és a komoly elfoglaltság között, sőt a tömegkultúra kortárs képeit közvetítő és kanonizált örökség, a tömegkultúra miatt elhanyagolt régi szövegegyüttesek világa között. Íme tehát az első nézőpont, amely szerint a digitális világ elsősorban a képek és a szórakozás világa...”. De, hangsúlyozza Chartier, „a digitalizáció az olvasás szociológiája felől nézve a fentiekkel ellentétes értelemben is felfogható, vagyis hogy a digitális világ segítségével újra meghódítható az olvasás, azaz az írásbeliség új, fejlettebb szintre kerül. Az a tény, amelyre ez a második szempont alapítható, nyilvánvalóan a digitális világban használt képernyők természetéhez kötődik, így elavulttá válik a McLuhan óta oly sokat emlegetett régi probléma, mely a képernyőt (a mozgó és beszélő képek univerzumát) szembeállítja egy régi világgal, a Gutenberg-galaxissal, az olvasás írott, nyomtatott világával. A digitalizált képernyőn ugyanis, nem kizárólagosan, de alapvetően mégis csak az írott kép jelenik meg. Gyakran használjuk »az írástól a képernyőig« kifejezést, amely nem pusztán az írás képernyőn való behelyettesítését jelenti, hanem az írás képernyőn való jelenlétét és megjelenítését. Kétségtelenül ebből ered az a meglehetősen furcsa kapcsolat társadalmainkban, amely egyrészt az írás burjánzása és az informatikán alapuló kommunikációs gazdagság, másrészt pedig az olvasó haláláról szóló melankolikus és könnyfakasztó megnyilvánulások között áll fenn”. Ez az előljáróban felvetett témakör akár szociológiáinak is nevezhető–tekinthető. A másik eminenter gazdasági jellegű. „Ebben a második, a válságon [a kiadók, a könyvkiadás válságjelenségeiről van szó] alapuló és a politikai megszorításokhoz vezető gazdasági szövegekörnyezetben a digitalizálódásnak fontos, de még ellentmondásos szerep jut. Egyfelől, ha nem is a válság megoldásának, de legalábbis enyhítésének tekintik. Ezért lehetséges, hogy a gazdaságilag nem kifizetődő, nyomtatást már nem vállaló kiadóknak a gazdaságilag előnyösebb elektronikus kiadásra való átállást javasolták... Az informatika másik lehetősége a kiadói gazdaságosság területén sokkal nagyratörőbb, előremutatóbb, sőt talán utópikusabb. Azon a gondolon alapul, hogy záros határidőn belül a nyomtatott könyvet az elektronikus könyv fogja felváltani, s ennek a feltétele, hogy a már megkezdődött, de még pontosan nem tudatosodott átalakulás befolyásolja bizonyos olvasói körök elvárásait, szakmai hozzáértését és szokásait. Ez a második távlat nem a nyomtatás és az informatika együttélését jelenti a könyvkiadás szférájában, hanem azt, hogy

hosszú távon az egyik forma a másikat fogja helyettesíteni. Ennek köszönhető, hogy tisztán elektronikus könyvkiadással foglalkozó kiadók alakultak, s ugyanez a távlat vezérli bizonyos multimédiával foglalkozó csoportok kezdeményezéseit, s ez közelíti az írást a képi kommunikáció egyéb formáihoz és téríti el a nyomtatástól. Ennek a távlatnak a gondolata köszön vissza néhány vállalat mondhatni profétikus és hatásos megnyilvánulásában, főképp a gépeket előállító cégek esetében. A Microsoftra gondolok, amely a nyomtatott könyvek, újságok, folyóiratok közeli halálát jósolja... Láthatjuk tehát, hogy ebben a második szöveggörnyezetben az informatika vagy a hagyományos kiadók válságának enyhítéseként jelenik meg, vagy pedig viszonylag hosszú időre az egyik publikációs forma másikkal való helyettesítését vetíti előre”.

Roger Chartier igazi témája azonban sem nem szociológiai, sem nem gazdasági jellegű. Legtémább témája – természetesen – történeti. „...az írott kultúra hosszú története, amely igyekszik a digitalizált világ változásait bevonni a saját történeti fejlődésébe...”. Ezen az úton azonban – most – ne kövessük a kitűnő tudóst, írása megismerhető lesz, mint mondtuk volt, a Könyvtári Figyelő hasábjairól. Egyelőre tegyünk inkább egy kitérőt.

Alapellentétek és aspektusbéli eltérések

E cikk olvasóinak talán feltűnt a párhuzamos olvasatok két idézetbokrának nemcsak hangsúlybéli, de modalitásszintű eltérése is. Azt hisszük, hogy ez az eltérés éppen nem véletlen, és egy sokkal mélyebben fekvő ellentétre vezethető vissza. Egyáltalán nem mindegy ugyanis, hogy – mondjuk McLuhannel – témánkat a világ középpontjában állónak, mindent vagy majdnem mindent meghatározó, determináló, eldöntő valaminek tekintjük-e, avagy – Roger Chartier-vel – fontos, igen fontos, de mégiscsak részjelenségnek, amelynek kapcsán legfőbb feladatunk ennek a valaminek a lehető legtöbb aspektusára rálelnünk, azokat megfigyelni és elemeznünk, anélkül, hogy közben a „világállapotra”, a történelemfilozófia kardinális kérdéseire avagy egyéb fennköltiségekre kellene gondolnunk. Az elektronikus forradalom ugyanis tekinthető – mint utaltunk már rá – szuperradikális világfordulatnak is, a posztmodern korszak okának, közegének, hordozójának, megnyilvánulásának, miegyebének is, de nézhető gyakorlati feladványnak is, köznapjainkba integrálódó, integrálandó valaminek, amivel egészen matter of fact módon kell vagy lehet foglalkoznunk. Amikor – mondjuk – *Stumpf István* kancelláriaminiszter (lásd a 3K októberi számát!) az infokommunikációs eszközök használata iránti igény felkeltésének kívánatos voltáról ad elő, a digitális „szakadék” fölötti hidak veréséről beszél, nyilvánvalóan *nem* a posztmodern kondíció miben- és milyenléte érdekli, *nem* a partícipatív/permisszív társadalom alternatívái foglalkoztatják, *nem* a nagy narratíva (kívánatos vagy sajnálatos) halála felett borong vagy ujjong. Amint *nem* ilyesféle kérdések izgatták dr. Skaliczki Juditot, Monok Istvánt, dr. Tószegi Zsuzsannát, Jean Didier Wagneurt, Isabelle Dussert Carbont és a francia–magyar kollokvium többi előadóját sem (egy-két kivétellel persze, hogy a kép teljes legyen–lehesen). Amikor tehát – maradjunk a saját házuk táján és kaptafánknál – a 3K olvasói (lásd megint csak az októberi számot!) *M. Mandl Erika* remek cikkéből arról értesülnek, hogy az informatika történetfi-

lozóiiai szempontból (vagy talán *csak* abból) tekintendő, hogy a digitalitás szoros összefüggésben áll a diszkurzív vagy nem diszkurzív gondolkodással, hogy *Nyiri J. Kristóf* akadémikus szerint a filozófia története *csak* a szóbeliség, írásbeliség, nyomtatottság, digitalizáltság szegmentum-szekvenciáiban érthető–értelmezhető, hogy *Michael Heim* szerint szoros kapcsolat áll fenn a könyv és az elme (elme-filozófusok által már rég lejáratott) klasszikus modellje között (stb.), akkor gondoljanak arra *is*, hogy azért nem eszik olyan forrón a kását – hogy népiesen fejezzük ki magunkat.

Ezt a kérdéskört természetesen több oldalról is megközelíthetjük. A legkézenfekvőbbnek talán az tűnik, ha magukat a posztmodern filozófusokat szólaltatjuk meg, annál is inkább, mivel a témánkul szolgáló kollokviumon is elhangzottak a szentelt és javarészt francia nagy nevek, *Focault*-é csakúgy mint *Derridáé*, *Deleuze*-é nem ritkábban mint *Lyotard*-é. Természetesen az elektronikus forradalomra vonatkoztatással, a téma felvezetéseként. Nos, az amerikai *Richard Rorty* (sokak szerint a posztmodern kvintesszenciális filozófusa) így interpretálja Derrida vonatkozó kezdeményezéseit: „Gasché Derrida korai művét [az elektronikus forradalom első igazi ideológiájának tekintett *Grammatológia* címűt] egy olyan »Létén túli rendszer«, »infrastruktúrák« (pl. *différence*, *térbeliesülés*, *iterabilitás*) olyan rendszere megfogalmazására tett kísérletként rekonstruálja, amely Heidegger [emlékezzünk McLuhan szörfölési hasonlatára!] mögé vagy alá visz bennünket. Szerinte Derrida bebizonyította, hogy minden létezésen túli lét »forrása« az *általánosított* vagy inkább az *általános* írás, amelynek lényegi nem-igazsága és nem-jelenléte alapvetően eldönthetetlen feltétele azonosságában való jelenléte és jelenlétében való azonossága lehetőségének és lehetetlenségének. A lét és létezőség »forrása« Derrida szerint különféle infrastruktúrák vagy eldönthetlenségek létén túli rendszere vagy láncolata. Derrida korai műveiben sok olyasmi van, ami bátorítja ezt az olvasatot... de van egy nyilvánvaló probléma minden ilyen olvasattal kapcsolatban, nevezetesen, hogy az aláásás és a lehetőségi feltételek egész eszméje elborzasztóan metafizikusan hangzik. Azaz feltételezni látszik, hogy van egy rögzített szótár, amelyben egy ilyen tervet meg lehet valósítani... Az az eszme, hogy rendelkezésünkre áll egy metaszótár, amely olyan »logikai teret« nyújt, melyben elhelyezhetünk mindent, amit bárki bármikor mondani fog, úgy tűnik, csupán a jelenlét álmának egy további verziója, amelyből az ironikusok Hegel óta próbálnak bennünket felébreszteni”. Így Rorty – Derridáról és Derridával kapcsolatban. Talán nem szükséges ehhez a passzushoz kommentárt illeszteni. Ha implikációi talán nem is világosak mindannyiunk számára, iránya kétségkívül az. És nyilvánvalóan nem a „digitalizált” McLuhan, illetve követői, hanem épp az alapellentétek felől az aspektusbéli eltérések irányába forduló mellett szól.

De hasonló következtetésekre adhat módot egy ugyancsak most, frissen megjelent alapmű is. *Merlin Donald* *Az emberi gondolkodás eredete* című klasszikus monográfiája az evolúciós „dimenzióban” kísérli meg elhelyezni az emberi tudat (vagy elme, angolul „*mind*”) vizsgálatát. Minket itt kevésbé érdekelhet a könyv első néhány száz oldala, ahol valóban az evolúciós „dimenzió” uralkodik, ám annál inkább azok a részek, amelyek az immár *homo sapiens* gondolkodásának kulturális kontextusait tárgyalják, kivált a „külső emlékezeti” rendszereket, az írást, a nyomtatást és a számítógépet. A – feltehető – várakozásokkal ellentétben ezek az elemzések *nem* a kardinális fordulatokat mutatják ki, hanem – sokkal

inkább, és sokkal nagyobb súllyal – a folytonosságot, nagyjából-egészéből azt, amit Roger Chartier a digitalizálás integrálásának nevezett az írott kultúra történetébe, és amelynek részletesebb kifejtésére könyvének második, nagyobb részében kerít sort. Azt írja: „Azt hiszem, hogy az informatikai forradalmat több szinten lehet – sőt kell is – megértenünk. Három szint foglalkoztat: a megnyilatkozások, az okok és az elmékedések, végül a tulajdonjogok szintje”.

A megnyilatkozások szintje – a kifejezést, sőt értelmezését is Foucault-tól vette át Chartier – elsődlegesen azt jelenti, hogy megváltozott a viszony a szöveget közvetítő tárgy, vagyis a műveket hordozó közeg és a mód között, ahogy azt kijelöljük, illetve megjelöljük. Ennek kapcsán a szerző azt tartja igen fontosnak nemcsak értelmezni, de történelmileg is végigkísérni, hogy „az írott szövegek s különösen a nyomtatott dokumentumok, amelyek között mindaddig éltünk, amíg fel nem tűnt az informatika, s amelyek között tovább fogunk élni még hosszú ideig, négy időszak letisztulási folyamataihoz kötődnek: a tárgy, a technika, a mű és a név korához”. Tárgyon a kódexet vagy a kódex-alakú, ma is ilyenként megjelenő „könyvet” érti a szerző, ám éppen ezért annak történelmi idejét roppant szűkösen határozza meg, és ez – szerintünk – tévedés. A technika magát a nyomtatást jelenti Chartier-nál, a mű azt a felfogásmódot, amikor az azonos korban élő szerzők úgy kezdik felfogni a könyvet, ahogy ma – még – mi is, mindenki is, vagyis egyszerre tárgyként és (szellemi) műként. És itt megint érdemes kérdőjeleket jegyezni a francia szerző írásának margójára. Essünk túl ezeken a kérdőjeleken. (Amelyek – egyik – oka, hogy az alapozás attól a Foucault-tól való, akinek – sokszor persze zseniális – történelmi ötleteit, mondjuk a kirekesztés és alávetés technikájaként elképzelt tébolydákkal, bolondokházával kapcsolatosakat, a forrászerű történelmi kritika mindenkor nagy élvezettel zúzta ízzé-porrá, mutatta ki tarthatatlanságukat.) Az egyik kérdőjel akár elvi természetűnek is tekinthető. Sokan vélik úgy, hogy Gutenberg találmánya inkább csak technikai volt (és nem osztható McLuhan sokak által igen keményen bírált technikai determinizmus), hisz a kéziratok sokszorosítása az antik világban is szinte a mai szintet és mértéket érte el. Vitatt a babiloni cserepek ékírásos másolatainak, a „könyvkereskedelem” számára készített sokszorosításoknak nem ugyan a ténye, de a mennyisége. Ám az források sokaságával igazolható, hogy az ókori Rómában egy-egy „könyv” (persze papirusztekercsről van szó) „megjelenési” példányszáma ezer vagy azt is meghaladó volt. Mostanság jelent meg *Martialis* (a Kr. u. első században élt) epigrammáinak válogatott gyűjteménye, amely – a szerző riporterai hajlamainak, önmagától való elteltségének, költői híre-neve szinte mániákus sztárolásának köszönhetően – igen mély bepillantást nyújt a „könyvkiadás” akkori viszonyaiba. Nos, a kézirat elkészülte után azt a szerző elvitte a „kiadóhoz”, ott azt megolvasták (lektorálták), elfogadása esetén döntöttek példányszámáról, ebben a példányszámban sokszorosították (persze rabszolgák kézimunkájával), majd piacra dobták, árulták, kritikák jelentek meg róluk, a népszerűség fokozása érdekében felolvasásokat tartottak belőle (nem egyszer a szerzőt kérve fel erre, de persze legtöbbször színészeket), stb. Voltak olcsó és voltak drága könyvek, az első antik könyvár, amelyről tudunk (Szókratész árulta el, hogy mennyiért jutott hozzá), Anaxagorasz Peri phüszeosz című munkája volt. Egy drachmát kóstált (minden ilyen számítás enyhén komikus és megbízhatatlan, ám ez mai forintértékben körülbelül 2-3000 forintot jelenthetett). Az ilyen és ilyesféle adatok birtokában érdemes visszagon-

dolni nemcsak McLuhan szárnyaló képzeletű leírásaira, de akár Chartier foucaultizmusaira is.

Ám a lényeg persze a fordulat, az elektronikai vagy informatikai fordulat megértése. És ebben jobb kalauzunk lehet Chartier. Így fejtegeti tárgyát: „A mozgó, alakítható, nyitott szövegek nagy kihívás elé állítják a művek leírására és jellemzésére szolgáló kategóriáinkat abban az értelemben, ahogy örököltük őket. Az önmagával azonos, zárt művet, az akár szellemi, esztétikai, vagy bármilyen tudományos jellegű művet integritásként, önmagával azonosíthatóként fogtuk fel, és valamilyen személynévhez rendeltük... A digitalizált szöveg észlelése és használata majdhogynem szóról-szóra a nyomtatványokat meghatározó ismérvek elmentéteként alakult ki”. – Ha itt abba hagyná gondolatmenetét a szerző, cserbenhagyna nemcsak minket, de saját – integratív – koncepcióját is. Ám nem ezt teszi. Folyt. köv.: „Azt hiszem, a feszültség és az ellentmondás abból születik, ami éppen a szemünk előtt zajlik: ez a digitalizált világ különbözik attól, mint amelyikhez az Internet, a hálózat, a weboldalak születése kezdetén hozzászoktunk, mert ebben a világban a szövegek újra megtalálták az állandóságot, rögzültek, megmerevedtek, bezárultak, csak most a digitalizált kiadás keretében. Különbséget kell tennünk aközött, amit publikációnak nevezhetünk, vagyis amikor informatikai úton közrebocsátunk szövegeket, ahogy ezt többen is teszik, s bizonyos mértékig mindnyájan tesszük, s aközött, hogy az olvasóknak szabadon, ingyen és közvetlenül közvetítünk elektronikai úton szövegeket, ami a könyvkiadás hagyományos műveleteit feltételezi, s lehetővé teszi, hogy a kiadói, szellemi és esztétikai munkát honorálják. Így szülehetnek a gépekről, vagyis azokról a tárgyakról szóló elmélkedések, amelyek az informatikában, a hagyományos személyi számítógépekkel ellentétben, úgy zárják le a szövegeket, úgy teszik őket állandóvá, hogy közben rugalmasak maradnak, vagyis nem lehet őket újra közvetíteni, másolni, sőt újranyomni”.

És itt – az e-book küszöbén – akár el is búcsúzzhatunk Chartier szövegétől. Talán sikerült érzékeltetnünk olvasóinkkal, miről is van – és persze lesz még sokáig – szó.

Összegzés helyett

A francia–magyar kollokvium ismertetése, az ott elhangzott előadások rekapitulálása helyett azért választottuk a McLuhan és Chartier irányába tett elkalandozásokat, mert – talán jogosan – úgy véltük, hogy ezek a megfontolások nem annyira elvezetnek az alaptémától, mint – sokkal inkább – rávezetnek annak igazi alapjaira. A kollokvium címe – igen találóan – *A könyv metamorfózisai* volt. Metamorfózison átesni, újra és újra átváltozni csak az képes, ilyesmi csak azzal történhet meg, aki/ami szubsztanciális valóság, amely – minden metamorfózison keresztül (és talán nemcsak azok ellenére, de éppen azok által) önmagával azonos, saját identitását megőrző marad. És ennek az identitásnak és metamorfózisnak volt igen mélyen-szántó, remek pertraktálása a kollokvium, amely persze nem tekinthető lezártnak. Az ott felvetett témák és problémák, az ott zajlott viták még sokáig fognak folyni – mindannyiunk részvételével. Az alaptéma, a könyv kapcsán pedig e sorok szerzője nem tudja nem idézni a nagy angol, Macaluary egy híres passzusát. (A passzus a

katolikus egyházzól szól, ami azért is érdekes, mert Macalua természetesen buzgó anglikán volt, ám elég az egyház szó helyébe mindenütt a könyv szót illeszteni, és máris saját, illetve a kollokvium horizontjába állítottuk a szöveget.) „Nincs más intézmény Európában, mely visszavinne abba a korba, midőn a Pantheonból még égne szállt az áldozatok füstje, és zsiráfok meg tigrisek szökeltek a flaviusi amfiteátrumban. A legbüszkébb uralkodóházak is csak tegnapiak a római pápák sorozatához hasonlítva. A velencei köztársaság közelíti meg régiségre nézve. De a velencei köztársaságnak vége; a pápaság pedig áll. Áll élettől és erőttől duzzadva, míg a vele egykorú birodalmak már rég elporladtak. A katolikus egyház még most is a világ széléig küldi hittérítőit, s ezek nem kevésbé buzgók, mint voltak azok, kik Ágostonnal Kentben szálltak partra; s ellenséges uralkodók ellen még most is azzal a hatalommal lép föl, mint annak idején Attila ellen. Hívceinek száma nagyobb, mint volt valaha, és az új világban tett hódításai bőven kárpótolták az óban szenvedett veszteségeikért. ... Nem is látunk jelenséget, mely azt mutatná, hogy hosszú uralmának vége közeledik. Ő látta kezdetét minden kormánynak és minden egyházi intézménynek, melyek jelenleg vannak, s alighanem arra van hivatva, hogy a végét is lássa valamennyinek. Nagy és tisztelt volt, mielőtt a szász Britannia földjére lépett, mielőtt a frank átkelt a Rajnán, midőn Antiochiában még görög ékesszólás járta, mikor Mekkában bálványokat imádtak. És alighanem állni fog még, mikor az új-zélandi utazó a nagy pusztaság közepén foglal helyet a London-bridge-nek egy tört ívén, hogy a Szent Pál-templom romjait vázlatozza. Ha végiggondolok a rettenetes viharokon, melyeket a római egyház kiállott, *bajosan tudom elgondolni, mi módon mehetne tönkre*”. (VK)

Hozzászólás egy nézetcserehez

Minden szerkesztőségben esemény, ha kellemes meglepetés éri a munkatársakat. Ez történt velünk a közelmúltban, amikor *Gerő Gyula: A (h)őskor könyvtárosai* (2001. 9. sz. 33–43. p.) című írásához hozzászólás érkezett *Pintér László* tollából *Hőskor vagy őskor? Azok a csodálatos ötvenes évek...* (2001. 11. sz. 12–24. p.) címmel. Örömünk oka, hogy olvassák a lap írásait azok, akiknek szánjuk, s nemcsak olvassák, de tollat is ragadnak, leírják véleményüket. Ezért is adott helyt azonnal a szerkesztőség *Pintér László* cikkének.

Most mégis néhány megjegyzést szeretnék fűzni *Pintér László* gondolataihoz. Elsőként írása alcíméhez, mely azt sugallja, hogy *Gerő Gyula* cikke felmagasztalja a magyar történelem egyik legsötétebb korszakát. Aki figyelmesen olvasta *A (h)őskor könyvtárosairól* szóló eszmefuttatást, az pontosan tudja, érzékelhette, hogy az írás valóságos tárgya *az egész országra kiterjedő, átfogó könyvtári rendszer létrehozása és első megvalósítása*. Nem beszélt a korszak könyvtári életéről, mert nem arra kérték fel (egyszer még ennek megírására is rá kell vennünk *Gerő Gyulát!*). Összesen négy esztendő, 1949–1952 közötti korszakról, a könyvtári rendszer máig érvényes alapjainak a megszületéséről, s a gondolat korszakos szülőiről és végrehajtóiról ír. Egyetlen pillanatig, pontosabban egyetlen mondat erejéig nem állítja *Gerő Gyula* *Pintér László* írásának alcímét, sőt: „... a magyar történelem tragikus ellentmondásaként ezek a nagy könyvtári sikerek, teljesítmények az ország sorsának legsötétebb esztendeiben születtek” – állapítja meg. Ír a Rajk-perről, a kivégzésekről, a falusi padláslesöprésekről, a kitelepítésekről, de választott tárgya, a könyvtári rendszer megszületése is erre az időszakra esett. Ezt a tragikus ellentmondást – mint tény – át kell örökíteni az utódokra, s ezt annak kell megtennie, aki maga is végigélte és tevékeny részese volt a háború utáni korszak könyvtári rendszerének létrehozásában. Magunkat és utódainkat csapnánk be, történelmet hamisítanánk, ha hallgatnánk az akkori eseményekről, éppen akkora bűn volna, mint megszépíteni a hamis, hazug, ártalmas cselekedeteket. Úgy vélem, hogy mindezekért nem volt szerencsés az alcím megválasztása.

Nézzük most a korszakot, azaz az időhatárt: *Gerő Gyula* – mint említettem már – négy esztendő könyvtárszervezéseiről ír, az 1949–1952 közötti időszakról, *Pintér László* pedig elviszi olvasóját az 1970-es, 1980-as évekig. Ezt a korszakot, pontosabban korszakokat is kívánatos megírni, de nem biztos, hogy ezen írás kapcsán. Én meg vagyok róla győződve, hogy mindaz, amiről *Pintér László* ír – *Csorba Győző* hiteles szavaival – egy külön dolgozat, tanulmány tárgya. Miért? Mert más korszakokról van szó és az akkor zajló könyvtári életéről.

Más! Nem ír *Gerő Gyula* a városi könyvtárakról, holott „'49 előtt is volt élet” adja fejezetcímként e megállapítást *Pintér László* és a pécsi városi könyvtár példáját idézi ugyancsak *Csorba Győző* szavaival, s azzal a megjegyzéssel, hogy *Csorba Győző* neve nem szerepel a nagy alapítók felsorolásában *Gerő Gyulánál*. Ez ugyan tény, de 1949 és 1952 között a városi könyvtárak nem tartoztak a *Se-*

bestyén Géza által tervezett rendszerbe. Sajátos, azt is írhatnám, bizonytalan helyzetben voltak, hol az Országos Könyvtári Központ, hol a Népkönyvtári Központ érdekszférájában lebegtek. Ezért nem írt Gerő Gyula a városi könyvtárakról és a kiváló Csorba Győzőről és a többi akkori kitűnő városi könyvtárosról sem: például a győri *Bay Ferenc*ről, a békéscsabai *Féja Géz*áról, a debreceni *Versényi Id*áról, a miskolci *Uhlmann Alad*árról, pedig ismerte munkásságukat.

Pintér László írását ugyancsak Csorba Győzőtől származó idézettel fejezi be. A hetven éves költő–könyvtárossal *Tüskés Tibor* beszélgetett (Könyvtáros, 1986. 11. sz. 679–687. p.). Neki mondta Csorba Győző: „Ha általában végignézek azon a több mint negyven esztendőn, melyet úgy-ahogy könyvtárosként végigéltem, azt hiszem, több volt az örömöm, mint a bosszúságom. Hiszen Baranyában egy olyan könyvtári szervezet létrejöttének lehettem részese, illetve tanúja, amely az olvasás lehetőségét falun és városban egyaránt mindenki számára tudatosította és megteremtette. Ha tehát teljes nyugalommal még most sem mondhatjuk el, hogy „olvasó néppé” váltunk, azt mindenképpen kijelenthetjük, hogy ennek feltételeit megteremtettük. És ez valóban nagy öröm.” Erről szólt Gerő Gyula írása is – kár, hogy nem vette észre Pintér László.

Győri Erzsébet

A megyei és a városi könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben 2000 áprilisában és októberében végzett használói igényfelmérés tapasztalatai

Előzmény

1998 decemberében egy, az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezetének és bibliográfiai szekciójának tagjaiból alakult munkacsoport kérdőíves felmérést kezdeményezett a megyei és városi könyvtárak helyismereti munkájáról annak érdekében, hogy széles bázison alapuló információhoz jusson a használói igényfelmérésben részt vevő gyűjtemények kiválasztásához. E felmérés tapasztalatait országos szakmai tanácskozáson, illetve a szaksajtóban tettük közzé.¹

A munkacsoport 1999-ben véleményezte, javaslataival kiegészítette a Bényei Miklós által elkészített használói igényfelmérés kérdőíveit, majd a korábbi, a gyűjteményt feltáró vizsgálatra alapozva kiválasztotta a vizsgálatban részt vevő könyvtárakat. A választás szempontja a gyűjtemény használóinak száma és a területi élvolt.

A felmérés módja, a feladat ütemezése

A kérdőívet – melynek sokszorosítását az érintett könyvtárhoz kértük – a könyvtár igazgatójának címzett felkérő levél és egy módszertani javaslat kíséretében juttattuk el a könyvtáraknak. E levélben azt javasoltuk, hogy a kérdőívet a könyvtáros töltse ki, a használó csak a kiegészítésre szoruló válaszokkal töltse az idejét. Kértük, hogy a helyismereti kéréssel, kérdéssel foglalkozó valamennyi könyvtárhasználóról töltsenek ki kérdőívet a 2000. április 1-e és április 29-e közötti munkanapokon. Kértük továbbá, hogy ha egy olvasó huzamosabb ideig azonos témán dolgozik, csak egyszer töltsön ki kérdőívet. A látogatók számának rögzítéséhez javasoltuk, hogy külön számolják az adott időszakban a helyismereti kéréssel a könyvtárakhoz fordulókat. A kérdőíves felmérés második fordulójára a 2000. október 2-a és 31-e közötti munkanapokon került sor. Az első felmérés tapasztalatai alapján a módszertani ajánlást kiegészítettük, pontosítottuk.

---

1 Gáncsné Nagy Erzsébet: *Kérdőíves felmérés a megyei és városi könyvtárak helyismereti munkájáról.* In.: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 1. sz. 23–28. p.*

A kérdőív szerkezete

A kérdőív tartalmi összeállítása Bényei Miklós munkája, melyet a munkacsoport tagjai véleményeztek, és kis mértékben módosítottak. A gyorsabb válaszadás és a könnyebb feldolgozás érdekében a kérdőív összeállítói kerültek a nyitott kérdéseket. Két esetben tartották ezt indokoltnak: a kérés pontos leírásánál, illetve a használó észrevételénél. Minden kérdéscsoportnál biztosított volt az egyéni válaszadás lehetősége is.

A kérdőív 13 kérdéskört tartalmazott egy lap két oldalára szerkesztve.

A kérdések **az alábbi témaköröket** ölelték fel:

1. A helyismereti dokumentumot, információt kérő személyek
2. A használó személy kora
3. A használó személy foglalkozása
4. A kérés, kérdés pontos megfogalmazása (összesítése statisztikában nem lehetséges, további tartalmi elemzést igényel)
5. A kérés indítéka, célja
6. A kérés témája
7. A kérés jellege
8. A kért dokumentumfajta
9. A tájékozódás forrásai
10. Az információ, a használt dokumentum lelőhelye
11. A használat módja
12. A használó elégedettsége
13. A használó észrevételei

A FELMÉRÉSBEN RÉSZT VEVŐ VÁROSI KÖNYVTÁRAK ÉS A KITÖLTÖTT KÉRDŐÍVEK SZÁMA

	április	%	október	%
Ady Endre Városi Könyvtár, Hatvan (Heves)	15	4,6	8	2,7
Városi Könyvtár és Információs Központ, Jászberény (JNSZ)	118	36,5	138	46,7
Krúdy Gyula Városi Könyvtár, Várpalota (Veszprém)	10	3	11	3,7
Móricz Pál Városi Művelődési Központ és Könyvtár, Hajdúnánás (Hajdú-Bihar)	18	5,5	8	2,7
Városi Könyvtár és Múzeum, Tapolca (Veszprém)	24	7,4	28	9,5
Városi Könyvtár Győr, (GYMS)	25	7,7	10	3,3
Városi Könyvtár, Püspökladány (Hajdú-Bihar)	22	6,8	–	–
Városi Könyvtár, Sátoraljaújhely (BAZ)	14	4,3	10	3,3
Mogyoróssy János Városi Könyvtár, Gyula (Békés)	56	17,3	64	21,6
Huszár Gál Városi Könyvtár, Mosonmagyaróvár (GYMS)	21	6,5	18	6,1
Összesen:	323		295	

A kiválasztási szempontok alapján még a soproni és a dombóvári városi könyvtárak vehettek volna részt a felmérésben. Nem éltek vele. Elvégezte viszont a vizsgálatot a Huszár Gál Városi Könyvtár Mosonmagyaróváron.

A FELMÉRÉSBEN RÉSZT VEVŐ MEGYEI KÖNYVTÁRAK ÉS A KITÖLTÖTT KÉRDŐÍVEK SZÁMA

	április	%	október	%
Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Megyei Könyvtára	111	19,1	61	14
Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár	89	15,3	81	18,6
Tolna Megyei Önkormányzat „Illyés Gyula” Könyvtára	11	1,9	9	2,0
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár	163	28,0	115	26,4
II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár	207	35,6	170	39,0
Összesen:	581		436	

Általános észrevételek

A kérdőívekhez küldött kísérőlevélből kiderült, hogy volt olyan könyvtár, ahol nem kérdezték meg az egy-egy témán huzamosabb ideig kutatót, és olyan is, ahol csak az elmélyülten kutatókról töltöttek ki kérdőívet. Kiegészítő módszertani javaslatunkban ismételten kértük a kollégákat, hogy a huzamosabb ideig egy témával foglalkozó használóról csak egyszer töltsenek ki kérdőívet, a tényleges látogatók számát pedig külön jelezzék. Októberben ezt a kérést három városi és három megyei könyvtár teljesítette.

Tartalmi elemzés

A tizenöt könyvtárból áprilisban összesen 904 kitöltött kérdőív érkezett. 323 a városi és 581 a megyei könyvtárakból. Októberben a kérdőívek száma 731 volt (295 városi, 436 megyei könyvtárból). A püspökladányi városi könyvtárban októberben nem volt helyismerettel kapcsolatos kérés.

A kérdőívek adatait könyvtártípusonként, azon belül könyvtáranként és kérdésenként dolgoztam fel. Az áprilisi összesített adatokat az érintett könyvtárak kérés alapján számítógépes kislemezen, illetve nyomtatva megkapták annak érdekében, hogy saját eredményüket tovább elemezhesék, illetve tervezési munkájukban hasznosíthassák.

E cikkben arra törekedtem, hogy a használói felmérés tapasztalatainak fő vonalait érzékeltessem, ezért kérdéscsoportokat vontam össze, illetve ott, ahol az eredmények nem indokolták a könyvtártípusonkénti értékelést, összesített adatokkal (megyei és városi könyvtárak) dolgoztam. A felmérés adatainak részletes összesítése az MKH HKSZ irattárában – Katona Lajos Városi Könyvtár, Vác – hozzáférhető.

Nézzük ezután az egy-egy kérdéscsoportra adott válaszokat.

Az információt kérők *nemek szerinti* megoszlására az jellemző, hogy április és október hónapban is inkább a nők (60,9%, 61,6%) látogatták a helyismereti gyűjteményeket.

A kérdőív összeállítói szerették volna megtudni, hogy a személyes indíték mellett mennyi a helyismereti gyűjteményeket *intézményi megbízásból használók* aránya.

A fenntartó önkormányzat megbízásából a városi könyvtárak gyűjteményeit áprilisban az összes használó 1,2%-a, októberben 0,7%-a kereste fel. Megyei könyvtárak esetében ez az arány áprilisban 0,5%, októberben pedig 0,9% volt. Alacsony volt a vállalkozást megbízóként megjelölő válaszadók aránya is. Áprilisban 0,4%, októberben 0,2%.

A városi könyvtárat helyismereti kéréssel felkereső látogatók 1,5 %-a volt a honismereti mozgalom tagja. A megyei könyvtáraknál ez az arány 1%. Októberben a honismereti mozgalomban tevékenykedők nem használták a gyűjteményeket, illetve nem jelölték ezt a kérdőíven.

Az *életkori megoszlást tekintve* a látogatók nagy többsége a 18–24 éves korosztályba tartozik. A városi könyvtáraknál az áprilisi gyűjteményhasználók 30,8%-a, az októberieknek 35,4%-a tartozott ebbe az életkori kategóriába. A megyei helyismereti gyűjteményeknél ez az arány áprilisban 38,1%, októberben 43,1% volt.

A használók jellemző *foglalkozása* az életkori sajátosságok alapján is könnyen megválaszolható. Az összes használó 36,8%, illetve 58,1%-a egyetemi, illetve főiskolai hallgató volt áprilisban és októberben. A gyűjteményeket használók 9,7, illetve 17,5%-a volt pedagógus (általános iskolai, középiskolai, illetve egyetemi/főiskolai oktató).

Ha a pedagógusok közül kiemeljük az egyetemi és főiskolai oktatókat, a következő eredményre jutunk: A városi gyűjtemények használóinak 0,6, a megyei könyvtárakéinak 1,2%-a került ki közülük áprilisban. Októberben az arány 2,4, illetve 2,1%-ra változott. Érdekes erre a csoportra a későbbiekben odafigyelni, hisz ők azok, akik témajavaslatot adnak az évfolyam-, illetve szakdolgozatokhoz.

Az ötödik kérdéscsoportban a *kérés céljára* voltunk kíváncsiak. 32 megadott lehetőséggel igyekeztünk a válaszadási kört lefedni. A 32 kérdést a táblázatban történő könnyebb megjelenítés érdekében összevontam. Idézzük fel, milyen válasz született az 1998-as vizsgálatunk idején erre a kérdésre.² A megyei könyvtáraknál a szakdolgozat készítés áll az első helyen (63%), majd a tudományos kutatás következik a második és harmadik helyen. A városi könyvtáraknál szintén a szakdolgozat-készítés vezetett (46%), majd a tanulás (34%) és az egyéni érdeklődés (25%) következett. Ne feledjük, ezt a kérdőívet a könyvtárak töltötték ki!

Jelenlegi felmérésünk megerősítette az 1998-as vizsgálat eredményét, különösen ha összevonnjuk az egyetemi/főiskolai évfolyamdolgozat és a szakdolgozat-készítés, valamint az iskolai feladat adatait. A megyei könyvtárakban a kérések 60, a városi könyvtárakban pedig több mint 40%-a született e célból. A legkevésbé volt viszont a gazdasági élettel (ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységgel) kapcsolatos információgyűjtés. Áprilisban az összes kérés 1,4%-a, októberben 0,5%-a volt ilyen célú. Októberben a megyei könyvtárakat gazdasági céllal egyáltalán nem keresték meg. Ha ez a tendencia a későbbiekben is megmarad, akkor a gyűjtemények e témakörhöz kapcsolódó tartalmi „reklámozása” a jövő egyik fontos feladata lehet.

A hatodik kérdéskörben a *kérés témáját* kívántuk megtudni 37 válaszadási lehetőséggel. Az összes válaszadóból áprilisban 77-en (8,5%), októberben 46-an

---

2 Gáncsné Nagy Erzsébet: i. m.

(6,2%) éltek az egyéb lehetőséggel. A könnyebb áttekinthetőség érdekében itt is összevont csoportokat képeztem.

A kérések témájában könyvtártípustól függetlenül a helytörténet (április: 27,8% október: 32,1%), illetve a természeti környezettel (április: 25,1%, október: 21,6%) összefüggő témák kutatása állt az első helyen. A helyi személyiségek (április: 11,1%, október: 7,2%) és a néprajz, népművészet (április: 5,6%, október: 5,5%) kevésbé állt az érdeklődés középpontjában: a tíz felsorolt lehetőség utolsó harmadában foglaltak helyet.

A városi könyvtárakban októberben csökkent az érdeklődés a néprajz, népművészet (7,1%-ról 4,1%-ra), valamint a helyi személyiségek tevékenysége (14,2%-ról 7,5%-ra) iránt. Megnőtt azonban a helytörténet iránti érdeklődés 17,3%-ról 30,5%-ra.

A hetedik kérdéskörben a *kérés jellegét* kutattuk. Az öt kéréstípus (sajtófigyelés, irodalomkutatás, bibliográfiai adatszolgáltatás, dokumentumajánlás, ténybeli adatszolgáltatás) közül a városi könyvtáraknál az irodalomkutatás (április: 16,1%, október: 23,7%) megelőzi a bibliográfiai adatszolgáltatást (április: 10,8%, október: 8,1%), mely a sajtófigyeléssel (április: 11,1%, október: 7,5%) váltakozva áll a negyedik illetve ötödik helyen. Az első helyen mindkét hónapban a ténybeli adatszolgáltatás áll, közel 50%-os aránnyal.

Korábbi felmérésekből³ tudjuk, hogy a helyismereti gyűjtemények nagy gondot fordítanak a sajtófigyelésre. Ez az igény áprilisban és októberben is a városi gyűjteményeknél a negyedik, a megyei könyvtáraknál az ötödik helyre szorult. Vajon nem reklámozzuk, vagy nincs jól feltárva? A későbbiekben érdemes lenne ezekre a kérdésekre választ találni.

A nyolcadik kérdéskör a használt *dokumentum típusát* vette sorra.

Egyértelműen kiderült, hogy a hagyományos dokumentumtípusok a kedveltek. A használt dokumentumok típusában nincs eltérés a városi és megyei könyvtárak használói között. A folyóirat- és újságközlemény előkelő aránnyal szerepel (április: 34,8%, október: 43%). Vessük össze mindezt a kérés jellegét bemutató válaszok között a sajtófigyelés alacsony arányával.

A megyei könyvtárakban e két hónapban nem használtak videót és CD-ROM-ot. A városi könyvtárakban áprilisban a videohasználók százalékos aránya 1,2, októberben 2,0% volt.

A kilencedik kérdéskörben a *tájékozódás forrásaira* voltunk kíváncsiak. Arra, hogy igénybe veszik-e a használók azokat a lehetőségeket, melyekkel a könyvtárosok feltárják a gyűjteményüket. Már hivatkoztunk korábbi vizsgálatunkból tudjuk, hogy a megyei könyvtárak 94 és a városi könyvtárak 65%-a külön katalógusban tárja fel a helyismereti gyűjteményt – főként könyveket, folyóiratokat –, mely elsősorban betűrendes cédulakatalógus. A megyei könyvtárak 88%-ában, a városi könyvtárak 38%-ában építenek számítógépes adatbázist, elsősorban könyvek (megyei könyvtárak 69%, városi könyvtárak 26%) és cikkek feltárására (megyei könyvtárak 81%, városi könyvtárak 30%).

Nézzük meg, mit válaszoltak a gyűjteményt áprilisban és októberben használók. Az összesített adatok alapján a könyvtáros személyes közlése volt a legfontosabb

3 *Helyismereti gyűjtemények a megyei és a városi könyvtárakban 1997 / Ládi László. – Szentendre: MKE HKSZ, 1998.*

forrás (április: 56,2%, október: 54,3%), könyvtártípustól függetlenül. A tájékoztató további forrásai a cédulakatalógus (április: 24,4%, október: 36,4%) és a számítógépes katalógus (április: 24,4%, október: 36,4%). A városi könyvtáraknál a szabadpolc a második, illetve harmadik helyen szerepel egységesen mindkét vizsgálati hónapban 28,8%-al.

A használt dokumentum *lelőhelyére* 16 felelet közül lehetett választani. Az összesített adatok alapján a két fő forrás a könyvtár saját állománya (április: 60,3%, október: 61,1%) és azon belül a helyismereti gyűjtemény (április: 81,2%, október: 78,4%). Minimális arányban megjelent a más számítógépes adatbankból (április: 0,8%, október: 0,9%), illetve interneten keresztül történő információszerezés (április: 0,9%, október: 0,6%).

A tizenegyes kérdéskör a *használat módjára* kérdezett rá. Mindkét könyvtár-típusban a helybeni használat vezet (április: 81,3%, október: 74,3%). Magas a fénymásolatban kért dokumentumok aránya (április: 31,3%, október: 43,6%).

A tizenkettedik kérdéskör a használók *elégedettségét* mérte fel. A városi könyvtárakból a használók 79,3, megyei könyvtárakból 81,6%-a elégedetten távozott. A más intézményhez irányítottak aránya magasabb volt a városi (április: 3,1%, október: 5,4%), mint a megyei könyvtárakban (április: 1,7%, október: 1,4%).

Az utolsó, tizenharmadik kérdés nyitott volt. A használóknak lehetőségük volt *véleménynyilvánításra*. Nagy számban éltek is vele. A dicséret és a köszönet hangján szóltak a könyvtárosok segítőkészségéről, felkészültségéről, de nem hallgatták el a technikai fejlesztés szükségességét sem.

Összegzés

A 2000 áprilisában és októberében 15 könyvtárban lefolytatott használói igényfelmérés eredménye alapot biztosít a helyismereti gyűjtemények kezelői, a könyvtárak vezetői, valamint a szakmai szervezet számára, hogy megvizsgálják, ha kell, újragondolják a helyismereti gyűjtemények menedzselésével, a gyűjtemény fel-táráásával kapcsolatos feladataikat. Éljenek vele.

Gáncsné Nagy Erzsébet

Petrik Géza magyar könyvészetei a katalogizálásról alkotott korabeli nézetek tükrében

„Ugy látszik, íróink eleitől fogva száraz munkának találták a könyvészzel foglalkozást, mely nélkül pedig irodalomtörténetet írni teljes lehetetlen. Másfelől ropant olvasottságot s mély ítélő-tehetséget igénylő munka is az, melynek – főleg kilátás nélkül anyagi jutalomra – hogy valaki magát alávesse, nem igen képzelhető.” – olvashatjuk Márki József (1815–1888) *Szak- és betűrendes kalauz az összes magyar irodalom története s könyvészetben*¹ című, a magyar szép- és szakirodalomról „történetileg úgy mint könyvészetileg” számot adó munkájában. Az összeállítás alkotója mélyeséges tisztelettel adózik a bibliográfia-készítést felvállalók előtt, hangsúlyozva a tudományt támogató és azt előrevívő munkájuk értékét: „Hanem az is bizonyos, hogy a '40-es, '50-es években éledező könyvészet sem lehetett kis befolyással irodalomtörténelmünk fejlesztésére s arra, hogy az jelen színvonalán álljon.” Ez az időszak „adott a könyvészetnek hatalmas lendületet, úgy hogy annak nyomdokait egész kis csapat kezdette követni; s alig tarthatni többé attól, hogy irodalmunk e föltétlenül szükséges ága ápoló kezek nélkül maradjon.”² Márki József meglátása valóban helyesnek bizonyult: a következő évben, 1879-ben jelent meg Szabó Károly *Régi magyar könyvtárának* első kötete (a 2. 1885-ben, a 3. pedig két részletben, utóbbi már *Hellebrant Árpád* közreműködésével 1896-ban és 1898-ban látott napvilágot); hasonlóan fontos – és máig haszonnal (bár mai használói számára kissé nehézkesen) forgatható – munká(k)ra vállalkozott Petrik Géza (1845–1925). A retrospektív magyar nemzeti (könyv) bibliográfia e két jeles alkotójáról – az elődökét mind a feldolgozott anyag mennyiségében, mind pontosságában messze túlszárnyaló könyvészetek összeállítóiáról – a kortársak és az utókor szakmai köztudata eltérően vélekedik: Szabó Károlyban a történetíró és irodalomtörténész tudós tárgyszeretetét és bibliofil rajongását, Petrik Gézában pedig a szakképzett könyvkereskedő hatalmas szorgalmát, valamint a munkájában megnyilvánuló praktikus szemléletet értékeli.³ Petrik első munkájában, a „*Magyar könyvészet 1860–1875*”-ben nem is a tudományos kutatás támogatását tűzte ki célul maga elé, hanem „tisztán gyakorlati célból, a könyvkereskedők használatára, egységes betűrendbe akarta szedni az osztrák-magyar könyvkereskedők egylete által 1860–70-ig kiadott magyar katalógusok anyagát”⁴. A végső, 1875-ös korszakhatárt azzal indokolta, hogy ettől az évtől kezdve jelentek meg kurrens éves könyvészeti összeállítások egyrészt a magyar könyvkereskedő-segédék „Csak Szorosán” nevű egyletének kiadásában Magyar Könyvészet⁵ címen, másrészt a *Magyar Könyvszemlében* is.

A XIX. század utolsó harmada és a XX. század eleje tudománytörténeti szempontból szintén jelentős fejlődést hozott. Hazánktól nyugatabbra már a XIX. század elejétől-közepétől fontos események, változások, alapvető könyvtári szakkönyvek

megjelenése fémjelzik a könyvtártudomány önállósodását, a többi tudományágtól elkülönülő diszciplínává alakulását.

Magyarországon az 1876-ban alapított *Magyar Könyvszemle* (mint szakmánk első és sokáig egyetlen fontos orgánuma, a könyvtártani összefoglaló szakkönyvek megjelenéséig a magyar nyelvű szakirodalmi tájékozódás majdnem egyedüli eszköze) a könyv-, könyvtár- és sajtótörténeti tárgyú tanulmányok mellett fontos dolgozatokat közölt a könyvtári munka egyes területeiről: rendszeresen közzétette a nagy könyvtárak beszámolóit, tudósított a könyvtárak (újra)rendezéséről, a könyvtári állomány feltárásának kérdéseiről.

A katalogizálásról a XIX. század utolsó évtizedeiben alkotott nézeteknek és e korszak gyakorlatának megismerése szempontjából elengedhetetlen néhány dolgozat megemlítése és rövid bemutatása.

Különlegesen fontos *Barna Ferdinánd* kétrészes tanulmánya⁶, amelyben amellett, hogy beszámol a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának a müncheni rendszer szerinti rendezési és feldolgozási munkálatairól, a többi könyvtár számára is alkalmazható katalogizálási szabályzattervet ad. Közli a könyvtárban használt „címlap” rovatait, ismerteti azok részletes tartalmát, meghatározza a regisztrálandó adatokat, konkrét példákat hoz a fő- és mellékcímlapok elkészítéséhez, valamint gyakorlati tanácsokat nyújt a „címlapozás” (katalogizálás) és a könyvtárrendezés elvégzéséhez.

Sebestyén Gyula elméleti alapvetésként értékelhető írása⁷ számos – leginkább német – nagykönyvtár (a müncheni, erlangeni, jénai, weimari, göttingeni, wolfenbütteli, berlini, lipcsei, drezdai, bécsi és prágai könyvtárak) katalogizálási gyakorlatát, illetve a katalógusukat létrehozó szakmai auktoritások véleményét mutatja be és ütközteti egymással. A szerző a különféle szempontú (nyelvi, tartalmi, formátum szerinti) könyvtárrendezési és -átrendezési irányzatokkal és képviselőikkel szemben a katalógus következetes rendszerezését helyezi előtérbe: „A könyvtárban újabb vívmányait nem a könyvek folytonos bolygatásában, hanem a nyilvántartásban kell érvényesíteni.”⁸ Hasonló nézetet képvisel Hellebrant Árpád is: „... erős meggyőződésem, hogy a rendszert a katalógusban kell feltüntetni és keresztülvinni”,⁹ vagyis nem a raktári felállításnál.

A Magyar Könyvszemle tájékoztatott a honi és nemzetközi könyvtárügy és -tudomány aktuális kérdéseiről is; tudósított a nemzetközi bibliográfiai konferenciákról – például az 1895-ben Brüsszelben megrendezett tanácskozásról, amelyen elfogadták az egyetemes repertórium tervét –, emellett külön kiemelendő *Gulyás Pál* valamivel későbbi, de e témához kapcsolódó tanulmánya, „A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai”¹⁰, amely a „könyvészeti leírás”-ra vonatkozó és az Institut International de Bibliographie által kidolgozott szabályzatot ismerteti.

A magyar nyelvű könyvtári szakirodalom megszületésének másik fontos mérföldköve az 1893-as esztendő: ötven évvel *Toldy Ferenc* tervezetének közzététele¹¹ után került az olvasók kezébe az első magyar nyelvű könyvtártani kézikönyv, *Kudora Károly Könyvtártana*¹², mely az őt ért sok jogos-jogtalan bírálat¹³ ellenére is korszakalkotó jelentőségű, és hűen tükrözi a kort jellemző honi könyvtártudományi gondolkodást. (Kudora egy 1884-ben tett külföldi tanulmányút során számos nagykönyvtárat látogatott meg, többek között a boroszlói és müncheni bibliotékát, „melyeknek berendezését és administratioját tette tanulmány tárgyává”¹⁴ – nem vélet-

len tehát a könyvén több helyütt érezhető, Magyarország kulturális és politikai kapcsolataiból is következő német orientáció. A szerző „A könyvtártn irodalma és a könyvtári rendszerek” című fejezetben röviden ismerteti és értékeli a könyvtártn nemzetközi és hazai szakirodalmát; külön felhívja a figyelmet *Karl Dziatzko* (1842–1903) munkásságára¹⁵, aki – a müncheni Hofbibliothek 1840-ben keletkezett és 1850-ben publikált katalogizálási instrukcióinak irányvonalát követve – a boroszlói egyetemi könyvtár számára készített szabályzatot, melyet 1872-ben, illetve 1886-ban nyomtatásban is közzétett¹⁶.

Kudora Károly könyvtártnának „Czímtározás” és „Czímtárak”¹⁷ című fejezeteiben alapvetően saját könyvtártnának, az Egyetemi Könyvtártnak a gyakorlatát mutatja be, de olyan általános érvényű szabályokat fogalmaz meg, amelyek nemcsak egy konkrét könyvtár praxisát tükrözik, hanem bármely bibliotéka katalógusának létrehozásához fontos iránymutatást nyújtanak:

„A czímlapozás következő sorrendben történik: Első helyen áll a könyv szerzője, és pedig elül a vezeték név és utána a keresztnév. A vezeték- és keresztnév nem magyar neveknél vessző által választatik el. Ha a szerző nincs megnevezve a czímlapon [...] ki kell kutatni. Ha a könyv szerzője ismeretlen, akkor első helyen áll a rendszó. A szerző vagy rendszó után leírjuk a könyvnek teljes vagy rövidített czímet, utána következő sorban kiteszszük a kötet vagy füzet számát és külön sorban a kiadást. Ezután leírjuk a nyomás helyét, idejét, mely után ritka műveknél a nyomdász vagy kiadó neve is kiteendő. Ezt követi a könyv lapjainak száma, esetleg a jelenlevő táblák. [...] A könyv alakja, mely kitehető a nyomás ideje után is. [...] A darabszámot, mert a könyv kötetének száma nem mindig azonos a darabszámmal [...] Végre kiteendő a könyvkötése.”¹⁸

A „könyvfelvétel” módjának illusztrálására szolgál a budapesti egyetemi könyvtártnál használt „címlap” (mai szóhasználattal: katalóguscédula) kisebbített mása¹⁹:

	Gb.	8-r.	809.
H o r v á t h	Mihály Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848.		
	I. II. kötet.		
	Genf, 1864. XVI. 630; XII. 710 l.		
félbőr			2 db.
N.sz. 2016/1865	Dobrowsky. 10 frt.		

(A korabeli szakirodalomban több forrásban²⁰ is megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtártnában használt cédula-űrlap is, de ennek inkább csak elrendezése, mint adattartalma tér el az egyetemi könyvtártnban készített cédulától.)

A kiadványt azonosító adatok körére, azok rögzítésére vonatkozó szabályok, alapelvek ismertetése mellett Kudora természetesen kitér a „címtár” (katalógus) szerkesztési kérdéseire is. Legfontosabb és általános érvényű törvényként a következetességet emeli ki, „mely nélkül a rend megbomlik és a címtár hasznavehetlenné válik. ... Szükséges tehát, hogy minden könyvtár címtártnának vezetésénél előre megállapíttassanak azon elvek, melyek szerint a címlapok rendeztessenek.

Sajnos, hogy könyvtárainkban erre súlyt nem helyeznek, s ezen körülmény okozza azt, hogy sok munkát, mely a könyvtárban helyet foglal, a cím tárban épen nem, vagy csak hosszas keresés után találnak fel.”²¹

Az egyes cédulákat személyi vagy tárgyi rendszavuk (Kudora szóhasználatában még a „vezérszó”, „péczeszó” vagy „Schlagwort”) alatt kell a katalógusba beosztani. Amennyiben a munkának egy szerzője van, személyi rendszót kell választani, a többszerzős vagy anonim munkák címükből vett tárgyi rendsző szerint kell, hogy szerepeljenek. A tárgyi rendsző megválasztása – a német katalógizálási iskolához igazodva – grammatikai alapon történik: rendsző a „substantivum regens”, vagyis az első alany esetben álló és nyelvtanilag nem függő helyzetű főnév. Ez a rendszőválasztási eljárás érvényes a (személyi) szerző nélküli munkákra, tehát így különféle testületek kiadványaira – mivel ez az irányzat elveti a testületi szerző alatti regisztrálást – valamint a gyűjteményes munkákra. A „gyűjtő cím” alatt (azaz valamely sorozat keretében) megjelenő munkák az „általános cím” tárgyi rendszavához kerülnek, a könyv szerzőjéről vagy címéről Kudora csak utaló készítését írja elő. Ezzel szemben a folyóiratok katalógizálásakor a teljes címet (a címkezdő névelők kivételével) rendszőnek minősíti.

Amennyiben (és Kudora állásfoglalása szerint kizárólag ebben az esetben) a címben szereplő első főnév egy másik főnév jelzője, rendszőnek a cím legjellemzőbb kifejezése választandó, így pl. „Kir. magy. tud. egyetemi könyvtár cím-gyűjzéke” cím „C”-nél keresendő.

Az azonos értelmű/tartalmú, de különféle nyelvű rendszavakkal kapcsolatban tanácsolja, hogy nyelvek szerint tagolva, azonban a katalógus egy helyére egybe- gyűjtve regisztráltassanak: pl. Szentírás alatt az összes nyelvű Biblia-kiadás.

A „betűrendes névcím tár” (formai katalógus) fő feladata annak tisztázása, hogy egy konkrét mű megvan-e, illetve mely művek vannak meg a könyvtárban. Ez csak akkor valósulhat meg, „ha egy és ugyanazon szerző nevei, vagy egy és ugyanazon tárgyra vonatkozó rendszavak egymás mellett foglalnak helyet”, vagyis a rendszavak eltérő nyelvű, átírási, írásmódú, formájú változatai egyetlen helyen (a mai terminológiát alkalmazva az egységesített besorolási adatnál) összegyűjtve találhatóak.

Mivel az egyes kiadványok nem minden esetben saját, a kiadványon található adataik szerint szerepelnek a katalógusban (álnév alatt is publikáló szerzők egyes művei, sorozatok egyes kötetei, névelőzékés és idegen nevek stb.), elengedhetetlen, hogy az eltérő, de összetartozó, akár egyazon személyt, címet vagy munkát jelölő rendszavak közötti kapcsolat utalók segítségével megmutatkozzék. (A kor technikai felkészültségéből – kézzel írott cédulák használatából – és a könyvtári katalógusok feladatáról alkotott nézetekből is következik – nem a többszempon-tú visszakereshetőség biztosítása a cél, hanem a „könyvfelvétel” beosztása a katalógus egyetlen helyére –, hogy a másod- illetve harmadrangú rendszavak, pl. társszerző, közreadó, valamint a könyvön nem szereplő, de kinyomozható szerzői név, eltérő névforma csak utalóként és nem a mai értelemben vett „melléktétel”-ként lelhető fel a katalógusban.) Az utalások fontosságára már Barna Ferdinánd is kitért, utaló készítését írja elő a következő esetekre²²: „A könyvcímek lemá-solásánál s illetőleg címlapok felvételénél különös figyelmet érdemelnek az útá-lások (Rückweise) és pedig

a., egyik rendszőről a másikra

b., fordító vagy commentator nevéől a szerző nevére

c., gyűjtő-műveknél az egyes szerzők neveiről a fő-czímlap rendszavára d., összekötött műveknél minden többi hozzákötött műről az első helyen be-
kötöttnek rendszavára”. (Az utalók alkalmazásának újabb eseteit – az OKBK sza-
bályzatáig – a későbbi források sem határoztak meg.)

A katalógusok használhatósága (a rendszavak következetes megválasztása és a szükséges utalók elkészítése mellett) nagy mértékben függ az egyes tételek sorrend-
jétől, a besorolási szabályoktól. Kudora könyvtárában az azonos művek eltérő
kiadásainak, illetve az azonos rendszavú „címlapok”-nak a besorolására hét alap-
vető, rövid szabályt fogalmazott meg:

1. a személynévvvel azonos tárgyi rendszó megelőzi a személyit;
2. egy mű különféle nyelvű kiadásainál az eredeti nyelvű áll elől, a továbbiak-
ban a nyelvek betűrendjében követik egymást;
3. több, de egynyelvű kiadás a nyomtatási helyek betűrendjébe, esetleg idő-
rendbe rendezve;
4. többnyelvű kiadások mindig megelőzik az egynyelvűeket;
5. pápák, uralkodók nevei időrendben állnak;
6. azonos családnevű szerzők keresztnévvvel, annak hiányában a születési hely
vagy társadalmi állás feltüntetésével különíthetők el egymástól;
7. a szerző nélküli azonos tartalmú, de eltérő nyelvű munkák vagy külön-külön
tárgyi rendszó alatt vétetnek fel, pl. „Törvények és Rendeletek”, „Gesetze
und Verordnungen”, de az eredeti címlaphoz is hozzáfűzhető: ugyanez né-
met stb. fordításban.

„A betűrendes névczímtárnak ily alakban való beosztása világos áttekintést
nyújt a könyvtárban jelenlevő irodalomról és a keresést szerfelett megkönnyíti”.
Sebestyén Gyula a már hivatkozott cikkében úgyszintén a jó katalógust emeli ki
a könyvtári állomány használhatóságának előfeltételeként: „... megkezdődött a
katalógus-készítés, melynek soha eléggé nem méltányolható művelődéstörténeti
jelentősége lett azáltal, hogy tetemesen megrikította azoknak a sorait, a kiknek
csak a rosszúl nyilvántartott könyvtárak ismerete nyújtott kétes értékű tudományos
existenciát”²³.

A regisztrálandó – tehát a könyvek, kiadványok azonosítását lehetővé tévő –
adatok körében már korábban létrejött az egység a könyvtáros/könyves szakmá-
ban. A katalógusban egy könyvről felvett adatok gyakorlati feladata mindig is az
azonosítás volt, ennek első, a magyar szakirodalomban fellelhető definíció értékű,
direkt megfogalmazása mégis csak Gulyás Pál 1906-ban írott dolgozatában ol-
vasható, melyben az Institute International de Bibliographie által elfogadott könyv-
vészeti leírásról és az Intézet tevékenységéről tudósít²⁴: „a bibliografiai czikkely-
nek az a célja, hogy valamely írott elméművet megegyénítsen (individualizáljon).
[...] A világosság, szabatosság és teljesség hármas célját a bibliografus csak az
esetben érheti el, ha a czikkelyei megszerkesztésénél de visu, vagyis a leírt pél-
dány közvetlen ismerete alapján jár el.”

Az egyes leírási szabályzatok, egyedi könyvtárak gyakorlatában különbségek
mutakoznak meg az adatok sorrendjében és elrendezésében, de ezek nem igazán
zavarják a katalógus (vagy bibliográfia) használóját. A valóban lényeges – és a
tájékoztatási eszköz használatában, illetve használhatóságában megnyilvánuló –
eltérések a szerkesztés alapelveinek, valamint a konkrét besorolási szabályok el-
térő voltának következményei. A XX. század elejére kialakult nagy katalogizálási

iskolák (a germán, az angolszász és az eleinte köztes álláspontot képviselő, de az angol-amerikai beleolvadó újlatin irányzat²⁵) között a katalógusszerkesztés kérdéseiben mutatkozott meg jelentős eltérés, mondhatni elsimíthatatlan ellentét, vagyis a szerzői név (nevek) alatt nem katalogizálható (anonim, ismeretlen vagy kizárólag feloldhatatlan pszeudo- vagy kriptonimával, névbetűkkel jelölt nevű, valamint valamely testülethez kötődő) művek esetében alkalmazott eljárásokban. A magyarországi könyvtárak feldolgozó munkáját és a magyar könyvészeti összeállításokban alkalmazott módszereket is – a korabeli szakirodalom és a források tanúsítják – a germán irányzat határozta meg: a testületi szerzőség elvetése és a cím szerinti besorolásnál (általában) a grammatikai rendszóválasztás.

A két nagy irányzat közötti különbség jobb megvilágítása érdekében érdemes röviden kitérni a Magyar Könyvszemlében közzétett szabályzatra, „Nagybritánia könyvtárúrainak címtározási szabályai”-ra²⁶, amely, mint címe is mutatja, a kereskedelem számára készült, tehát más keresési szempontokat tart szem előtt, kevesebb mű rendezését szolgálja, és összességében egyszerűbb a könyvtári gyakorlatban használt rendelkezéseknél; ezenfelül az angolszász katalogizálási irányzat által uralt földrajzi területről származik. „Névtelenül megjelent könyvek címének első főneve alatt, és ha czélszerű, utalással a cím valamely más különösen fontos szavára”; egy szerző művei címük betűrendjében, „ezek pedig a bennök előforduló első szó, de nem névelő szerint rendezve” követik egymást. „Társulat egyleti nevének első szava, de nem névelő alatt igtatandó be.”

Kudora Károly „Könyvtártan”-át néhány esztendő múlva újabb (és a kortársak által is korszerűbbnek tartott) kézikönyvek követték a könyvtárosi munka szolgáltatásban: 1903-ban került a szakmai közönség kezébe *Ferenczi Zoltán*nak – az új német katalogizálási szabályzat, a Porosz Instrukció nagy méltatójának – a műve, „*A könyvtártan alapvonalai*”²⁷; 1909-ben (második kiadásban 1913-ban) látott napvilágot a harmadik magyar könyvtári munka *Gulyás Pál* tollából „*A népkönyvtárak szervezése, fentartása és kezelése*”²⁸ címen. Mindkét szakkönyv a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Országos Főfelügyelősége „*Múzeumi és könyvtári kézikönyvek*” elnevezésű sorozatában jelent meg. A hazai könyvtárügyben bekövetkező pezsgést jelzi az is, hogy a XX. század első évtizedeiben a szakfolyóiratirodalom is fejlődésnek indult, a Magyar Könyvszemle mellett jelentős szerepe volt a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*nek (1907–1908) valamint a *Könyvtári Szemlé*nek (1913–1917)²⁹.

Ferenczi – igaz ugyan, hogy csak lábjegyzetben hivatkozik a Porosz Instrukcióra³⁰ és nem nevezi meg az általa közölt szabályok konkrét forrásait – mégis teljes híven követi annak rendelkezéseit³¹. A porosz könyvtárak katalogizálási szabályzata az azt megelőző – már Kudora által is bemutatott, de Ferenczinél is követendő – hagyományt folytatja az anonim művek rendszavának megválasztásánál: a szerző nélkül megjelent művek címéből vett vezérszó az első alanyesetben álló vagy a legjellemzőbb főnév; a sorozatok tagjait úgyszintén a gyűjtőcím tárgyi rendszava alá utalja az egyes szerzőktől illetve címeiktől; a folyóiratok esetében – a címkezdő névelő kivételével – a cím egésze alkotja a rendszót. Az egyazon rendszavú címek besorolásánál, ha szükséges, második és harmadik szót is figyelembe lehet venni.

Az azonos családnevű szerzőket keresztnevek betűrendjében, ha az is azonos, akkor koruk, előnevük vagy születési helyük szerint rendeztetik. Egy szerző művei

– fontos, hogy minden esetben egyazon névforma alatt – összkiadások (és gyűjteményes kiadások), egyes művek, illetve fordítások csoportokba, az egységeken belül pedig időrendbe rendezve követik egymást. (Kudora még a megjelenési helyek betűrendjét részesítette előnyben. *Szabó Ervin* bővebben tárgyalja ezt a kérdést: „Az egymásra következő kiadásokat időrendben helyezik el; ha a megjelenés éve ismeretlen, megelőzik az évszámmal bírót és a helynév ill. a kiadócég vagy nyomdász neve szerint rendeztetnek el.”³²)

Ferenczi az „y”-nal írt nevek besorolásánál érdekes logikát követ: úgy kezeli a Garai/Garay, Váradi/Várady stb. névpárokat, mintha mindegyik „j”-vel lenne, „különben is ugyanaz a szerző is írta nevét kétféleképpen” – indokolja. (Ez az elképzelés egyébként úgyszintén a németországi, nevezetesen a müncheni egyetemi könyvtár gyakorlatából ered³³, de a magyar források közül elsőként Ferenczi említi.)

A Ferenczi utáni könyvtártani munkák katalogizálásról szóló fejezeteiben³⁴ illetve az OKBK megbízásából *Prohászka Lajos* által készített szabályzatban, „A Központi címjegyzék katalogizálási szabályai”-ban³⁵ – a német katalogizálási iskolához való kötődés megtartása mellett – a Porosz Instrukciótól (egy eleinte csak a szakmában jelenlévő vélemény megnyilvánulásaként³⁶, később szabályzatban kodifikált előírásaként megnyilvánuló) fokozatos eltávolodás figyelhető meg.

Gulyás Pál könyvtártanában a cím szerinti besorolás különféle eseteinek ismertetését nem korlátozza a germán irányzat felfogására, hanem teret enged az eltérő gyakorlatoknak, irányzatoknak – és természetesen saját állásfoglalásának is³⁷: „A rendsző megválasztását az egyes könyvtárak katalogizálásáról kidolgozott szabályzatok igen különbözőképpen oldják meg. Megállapításánál három főirányt különböztetünk meg; nevezetesen: 1. a címben alanyesetben előforduló legelső főnév a rendsző; 2. a címben előforduló legjellegzetesebb főnév a rendsző; 3. a cím kezdőszava a rendsző, a határozott vagy határozatlan névelő kivételével. [...] Részünkről a harmadik szabálynak adjuk az elsőséget, már csak azért is, mivel az első két szabály következetesen nem vihető keresztül: hiszen igen sok címben vagy egyáltalán nincs főnév, vagy ha van is, nem áll alanyesetben.” Másik fontos eltérés – és a német gyakorlatúttól való 1924-ben kodifikált eltávolodás előképe – a sorozatok feldolgozásának új megközelítése: az egyes kötetek önálló kiadványokként, „főlapon” szerepelnek a katalógusban, az utalások nem a gyűjtőcím felé irányítanak, hanem éppen fordítva, onnan az egyes szerzők neveihez.

A szerző neve szerint nyilvántartott művek besorolásában Gulyás követi a Porosz Instrukció és elődei metódusát.

Az I. világháborút követő, alapvetően megváltozott könyvtárpolitikai helyzet kényszerítette ki a könyvtárügy bizonyos jellegű centralizációját. Megalakult az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ; az intézmény a Központi Címjegyzék létrehozása kapcsán készítette el 1924-ben Magyarország első általános, de nem kötelező érvényű szabályzatát³⁸. A szabályok megfogalmazásánál (a bevezető tanúsága szerint is) „elsősorban a porosz instrukciók intézkedései voltak irányadók. [...] Emellett azonban az utóbbi évek könyvtári tapasztalatai is kellő figyelemben részesültek.”

Legszembetűnőbb különbség az anonímák besorolásában figyelhető meg: cím szerinti besorolás esetén a tárgyi vezérszó mindig (esettől függetlenül) a cím első

szava, kivételi képeznek a határozott és határozatlan névelők, a határozószók és a kötőszók. Ekkor az őket követő „első megfelelő szó” lesz vezérszó, a mellőzöttek pedig a tárgyi cím legvégére kerülnek.

A Porosz Instrukció másik sokat vitatott jellemzője a testületi szerző szerinti regisztrálás elvetése: az OKBK szabályzata testületi „főcédulá”-t szintén nem alkalmaz, de nem is mond le a testület neve szerinti „visszakereshetőség biztosításáról”: a testületi nevek az utalók szintjén vannak jelen a katalógusban.

Egyazon szerző műveinek besorolásánál alapvető változás nem történt.

Ebben az időszakban, a vázolt tudománytörténeti környezetben fogott hozzá *Petrik Géza* (1845–1925) a retrospektív nemzeti bibliográfia egyes ciklusainak megalkotásához.

Az elsőként és utolsóként megjelent ciklusok kiadási évei nagy időszakot, több mint fél évszázadot fognak át (a valóban Petrik nevéhez köthető könyvészetek megjelenése is több mint 40 esztendő munkájáról és tudománytörténeti változásairól tesz tanúbizonyságot); az egyes ciklusok tulajdonképpen más-más katalogizálási szokásjog, szabályzat hatálya idején készültek, de az eltérő évkörök kiadványtermését is több, más-más katalogizálási hagyománnyal, módszerekkel rendelkező könyvtár állománya alapján lehetett csak összegyűjteni. Mindezek a divergáló hatások jól kimutathatók az 1712 és 1920 közötti időszak retrospektív magyar nemzeti bibliográfiájának köteteiben.

A „*Magyarország bibliographiája 1712–1860*” előszavában Petrik Géza utal arra, hogy az időszak könyvtermését számos könyvtár anyagának áttekintésével gyűjtötte össze³⁹, külön kiemeli a Nemzeti Múzeum könyvtárát és az Egyetemi Könyvtárat. Barna Ferdinánd egyik cikkéből⁴⁰ tudjuk, hogy a Petrik által használt könyvtárak közül a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára mellett a kalocsai érseki bibliotéka is a müncheni rendszert alkalmazta, az egyetemi könyvtár feldolgozó munkáján pedig – mint az Kudora Károly könyvtárтанából kiderült – Dziaitzko hatása érződik. A többi gyűjtemény szintén a német katalogizálási irányzat követője volt (de természetesen egységes katalogizálási szabályzat és kialakult, egységes bibliográfiai rendszer, azaz követhető és követendő példa hiányában) kisebb-nagyobb mértékben eltérő gyakorlattal. Az 1712–1860-as időszak könyvészetének, „A Petrik”-nek bevezetőjében *Szilágyi Sándor*, az egyetemi könyvtár akkor igazgatója így értékeli a magyar bibliográfiai helyzetet⁴¹: [az előzmények] „együtt véve sem pótolják egy rendszeres s az újabb tudományos igényeknek megfelelő bibliographiai szerves munka hiányát, s nem képeznek mást, mint becses előmunkálatti anyagot, már csak azért sem, mert különböző s egymástól eltérő rendszer szerint vannak készítve”. Petrik Géza könyvkereskedői gyakorlata során egy másik (alapvetően kereskedelmi és nem tudományos szempontú) rendszerrel ismerkedett meg, nem csoda tehát, hogy „A névtelenül megjelent művek vezérszavainak kiválasztásánál nem szigorúan következetes – írja Havran Dániel –, ennek oka bizonyára a különböző könyvtárak nem egységes gyakorlata is.”⁴²

Petrik Géza bibliográfusi tevékenységének első produktuma a „*Magyar könyvészet 1860–1875*”⁴³, melynek keletkezési körülményeiről a szerkesztő saját példányában található bejegyzésben így tudósít: „Ez volt az első könyvem. Hozzáfogtam 1864. november 4-ikén, pénteki napon, mint 19 éves fiatal ember.”⁴⁴ Az 1870-es évek derekától fő tevékenységi köre bibliográfusi munkássága volt. A teljes munka 1885-ben jelent meg; célja, mint már korábban szó volt róla, a könyvkereskedelmi

szempontok szolgálata volt: a szerző először saját használatra rendezte betűrendbe az Osztrák-Magyar Könyvkereskedők Egylete által kiadott katalógusok anyagát, ezt bővítette ki később a teljesség és a feldolgozott időszak tekintetében is.

A bibliográfia betűrendes elrendezésű, a szerzős művek szerzőjüknek a kiadványon szereplő neve alatt szerepelnek. Az azonos hangzású, de „i”-vel, illetve „y”-nal írott neveket egy helyen, azonos családnévként kezelve, egybeosztva, a keresztnevek betűrendjében tartalmazza. (Ez a megoldás a korabeli gyakorlatról beszámoló szakirodalmi forrásokban csak később fogalmazódik meg, de praktikus, az olvasó keresési szempontjaival megindokolt, bevett eljárás.) A törvényes névváltoztatás miatt eltérő névformák, pl. a Frankl és Fraknói Vilmos típusú névváltozatoknál utal a másik névre is. A személynévre vonatkozó utalók a személy művei után, a címekre vonatkozók pedig a cím időrendi helyén állnak.

Egyazon szerző művei általában, de nem teljes következetességgel megjelenésük időrendjében követik egymást, pl.:

Frankenburg Adolf. Ószinte vallomások. ... 1861.

– Az öreg Bolond Miksa kalandjai ... 1863.

– Emlékiratok. Az „Ószinte vallomások” folytatása ... 1867.

de a besorolás több helyen is eltér a kronologikus elrendezéstől, pl.:

Argentini Döme. Különbféle betegségek hasonszervi gyógyítása. ... Pest, 1862. Geibel A.

– Hasonszervi gyógymód. ... Pest, 1864. Grill K.

– Hasonszervi utitársa rögtön támadt betegségek elhárítására. ... Pest, 1863. Grill K.

Ha a szerzőnek egy esztendőben több műve is megjelent, ezek sorrendje a korabeli gyakorlat szerint a megjelenési hely, ennek hiányában a kiadó vagy nyomda betűrendje szerinti, azonban Petriknél sem ez a rendszer, sem pedig a címek rendszavának alfabetikus rendje nem tűnik állandó besorolási elvnek, pl.:

Arányi Béla. Mértani példák gyűjteménye. ... Pest, 1873. Lampel R.

– A sík elemző mértan köréből vett példák gyűjteménye. ... Budapest, 1873. Lampel R.

Itt a címek betűrendje adja a sorrendet, az Arany János művei közötti elrendezésről viszont ez már nem mondható el:

Arany János nagyobb elbeszélései. ... Pest, 1867. Ráth M.

– elegyes költői darabjai ... Pest, 1867. Ráth M.

– furcsa hősköltevényei ... Pest, 1867. Ráth M.

Az azonos művek eltérő kiadásai az elsőként felvett után következnek kiadásuk rendjében:

Arany János kisebb költeményei. ... Pest, 1860. Heckenast. II 2. kiad. 1867. Uo.

A korabeli gyakorlathoz hűen és konzekvensen a társszerzős művek az első szerzőnél találhatóak, de utalás van a másodikonál is, annak önálló munkái mögött, pl.:

- Fördös Lajos.** Agenda. ... Pest, 1866. Osterlamm
– Buzgóság szárnyai. ... Pest, 1868. Hornyánszky és Tr.
– és Szívó Mihály. Áhítatos hölgy ... Pest, 1866. Osterlamm;

A sorozatban megjelent munkák részletes leírását Petrik a sorozat címéhez (gyűjtőcímhez) osztotta be sorszámuk szerint, a szerző műveinél ezek szintén csak utalóként jelennek meg.

A szerző nélküli művek mindig a grammatikai elv szerint soroltatnak be, függetlenül attól, hogy sorozatról, anonim műről vagy folyóiratról van-e szó:

- Ajándék,** legszebb. Hét vidám elbeszélés ...
– a menyasszonyi, – vagy: A csodás csengő hangszer ...
– népiskolai. Kiadta a népnevelés néhány őszinte barátja...
Akadémia, a m. tud., – új alapszabályai ...

- Szemle,** budapesti. 1860–64.
Szemle, budapesti. Új folyam. 1865–69.
Szemle, budapesti. 1873–75.

Könyvtár, Vasárnapi ...

Petrik sorrendben következő és – saját munkái közül, de korábban is – legnagyobb jelentőségű összeállítása az 1712–1860-as évkör könyvésze⁴⁵, Szabó Károly „Régi magyar könyvtára”-nak folytatása.

Ezen időszak könyvtermésében összességében, de a bibliográfia gyűjtőköre következtében is sokkal nagyobb számban vannak idegen (leginkább német és latin) nyelvű munkák, mint az elsőként megjelent könyvészetben. Petrik ugyanakkor a szerzőnek különféle nyelvű munkáit azonos névforma esetében az eredeti nyelvűeket fordításai elé rendezve, ha különféle formájú (nyelvű) szerzői név alatt jelentek meg, a könyvön közölt névváltozat alá osztja. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy csak az azonos vezetéknevű szerzők számától és az eltérő nyelvű keresztnevek kezdőbetűjétől függ, hogy a szerző művei és azok fordításai egymáshoz milyen közel (illetve egymástól milyen távol) találhatóak. Arany János írásainak német nyelvű kiadásai Arany János után, Arany Johann név alatt szerepelnek; Andrassy György és Széchényi István – biztosan csak nyelvében eltérő kiadású írása – két helyen, Andrassy György és Andrassy Georg név alatt le lehet fel:

- Andrassy György** és gróf Széchényi Istvánnak a bpesti hídegyesülethez intézett jelentése, midőn külföldről visszatérnek. ... Pozsony, 1833.
Landerer Lajos.
– **Georg** Graf u. Graf Stefan Széchényi. Bericht der Grafen ... an den Ofen-Pester Brücken-Verein, nach ihrer Rückkehr vom Auslande. ... Pressburg, 1833. Ludw. Landerer.

Kudora körülbelül egyidős (1893-as), de az egyetemi könyvtár meglévő gyakorlatát bemutató könyvtártaiban az ilyen problémákra is kitérve külön kiemeli, hogy egy szerzőtől származó művek mindenkor egyetlen névforma alatt szerepeljenek a katalógusban, vonatkozik ez a névváltozatokra, névfordításokra és álnevekre is.

A szerkesztés további általános alapelveiben nincs eltérés az 1860–1875-ös kötethez képest, de következetlenségekkel itt is találkozhat a figyelmes böngésző:

Tár, Vallási és egyházi –. 1832–33.

Tár, Erdélyi prédikátori –. 1833–37.

Tár, Protestáns lelkészi –. 1858.

Tár, Orvosi –. Kiadják .... 1831–33.

Tár, Orvosi, –. A budapesti királyi orvosegyesület .... 1842–1847.

Tár, Magyar történelmi –. 1855–60.

ahol sem az időrend, sem a betűrend nem sértetlen.

Az 1712–1860-as időszak bibliográfiai összeállításával egyidőben, 1890-ben látott napvilágot az 1876 és 1885 közötti kiadványtermést bemutató kötet⁴⁶, amely logikailag a „Petrikek”-hez tartozik, de *Kiszlíngstein Sándor* munkája⁴⁷. Kiszlíngstein Sándor az előszóban a Petrik-féle könyvészet folytatásaként és helyenként kiegészítéseként jelölte meg összeállítását – a megelőző 16 év könyvészetéből kimaradt, de akkor megjelent kiadványokat is regisztrálja.

A jegyzék szerkesztésekor alkalmazott besorolási szabályokban Kiszlíngstein munkája is igazodik a korabeli módszerekhez, gyakorlathoz – alkalmanként az inkonzekvenciák tekintetében is:

Szilágyi (Borsodi) Dezső. A honalapítói emlékszobor kérdése. ... Budapest, 1880. Aigner L. biz.

– A „Magyar dalcsarnok” kérdéséhez... Budapest, 1880. Aigner L. biz.

– Az Árpád-emlékszobor kérdése. Budapest, 1881. Aigner L. biz.

– Pár szó a műgyetem és zeneakadémia ügyében. Budapest, 1879.

Aigner L. biz

A következő ciklus (1886–1900) ismét Petrik Géza szerkesztésében jelent meg két kötetben 1908-ban és 1913-ban⁴⁸.

A bibliográfia megjelenésekor már régebb óta hatályban lévő, mindazonáltal Magyarországon nem kötelezően, de a könyvtárak szélesebb körében használatos Porosz Instrukció értelmében minden anonim mű tárgyi rendsző alatt kell, hogy álljon a katalógusban⁴⁹. A korábbi magyar szabályok szerint a folyóiratok címük kezdőszava alatt keresendők (amennyiben az nem névelő), csak a sorozatok az első alanyesetű főnév alatt. A korábbi könyvészetek ebben következetesebbek voltak, az 1886–1900 közötti időszak folyóiratai és sorozatai vegyesen soroltatnak be mindkét eljárás szerint:

Államvasutak, Magyar királyi –, hivatalos lapja

Athenaeum Olvasótára

Emlékek, Magyar történelmi –.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből
Földtani közlöny
Jogi ismétlő könyvek gyűjteménye
Könyvtár, Olcsó —.
Nemzet, A magyar — családi könyvtára
Zalai közlöny könyvtára

Ennek oka feltehetően a forrásként használt katalógusok, jegyzékek eltérő módszere. Míg a könyvtári katalógusok a grammatikai besorolást részesítették előnyben, a könyvkereskedői gyakorlat a mechanikus besoroláshoz állt közelebb: A Magyar Könyvkereskedők évkönyvének éves magyar könyvészeiben a folyóiratok mellett a sorozatok is címük kezdőszava alatt találhatók, pl.:

Hazafias könyvtár
Olcsó könyvtár
Történelmi könyvtár,

de ugyanezt a módszert követték a Magyar Könyvszemlében közzétett bibliográfiák is, pl.

Nemzeti Színház könyvtára,
A Népszínház könyvtára,
Nyelvtudományi Közlemények.

A XX. század első évtizedének kiadványtermését egybegyűjtő könyvjegyzék⁵⁰ első kötete még teljes egészében Petrik Géza munkája, a második kötetet halála miatt *Barcza Imre* fejezte be.

Az összeállítás az anonímák besorolásában továbbra is ingadozik, egyik irányzat következetes elfogadására sem vállalkozik, de egyre többször dönt a korszerűbb, mechanikus betűrend mellett: az almanachok, „könyvtár” sorozatcímek, a Magyar regényírók stb. és a lapok címük első szava alatt találhatók, de pl. a „dolgozatok” mindenkor „d” alatt:

Dolgozatok a modern filozófia köréből. ... 1910.
Dolgozatok az egyetemi b ő r k ó r t a n i intézetből. 19001–903.
Dolgozatok, I e l k é s z -értekezleti —. ... 1908.
Dolgozatok a székesfővárosi Szt. M a r g i t közkórház tíz éves fennállása alkalmából. ... 1907.
Dolgozatok, Jubileumi —. A P o l i k l i n i k a huszonöt éves fennállásának alkalmából. ... 1908.

A szerző nélküli önálló munkák besorolásában az 1712–1910-ig terjedő ciklusokban a grammatikai alapú besorolás, valamint az utalózás kissé nehézkes volta volt jellemző, amikor valamely sorozat tagja álnév alatt megjelent mű, az álnévtől az utalás az elfogadott névhez vezet, és csak onnan lehet a sorozat címéhez eljutni. Ugyanez az eljárás az asszonynevek, összetett családnevek és (nemesi) előnevek esetében is, pl.:

Kún Anna. Ld.: B ö g ö s n é.

Bögösné Kún Anna. Az új ház. Ld.: Koszorú 75.

Koszorú. ...

75. szám. B ö g ö s n é K ú n Anna. Az új ház. ...⁵¹

A retrospektív magyar nemzeti bibliográfiai vállalkozások következő része⁵² logikailag a Petrik ciklusokhoz tartozik, annak ellenére, hogy nem Petrik munkája. „Az 1920-as év nemcsak a hagyományos évtizedes beosztás határa lett, de a ránk parancsolt trianoni 'béke' dátuma lévén, a jelen bibliográfia a történelmi ország szellemi képét még töretlenül mutatja be” – írja *Kozocsa Sándor* a bibliográfia bevezetőjében⁵³. Leírási szabályzata tekintetében azonban már más elveken, az OKBK szabályzatán alapul, így részletes elemzése nem tartozik szorosan a témához.

A XIX. század vége és a XX. század első fele szakmánk tudománytörténetének kifejezetten eseménydús és izgalmas időszaka volt, a modern könyvtár-felfogás elvi előkészítője. A mai könyvtárosok csak tisztelettel gondolhatnak e fejlődés mozgatóira, az elméleti alapok lerakóira és a szakmai alázattal végzett gyakorlati munka elvégzőire, köztük Petrik Gézára, aki „nemcsak hasznos munkát végzett, de a magyar nemzeti bibliográfia történetének kiemelkedő tudós művelője volt, akinek nemcsak a könyvtörténet, hanem a magyar tudománytörténet is nagy elismeréssel és hálával tartozik.”⁵⁴

JEGYZETEK

- 1 Márki József : Szak- és betűrendes kalauz az összes magyar irodalom története s könyvészetben. Budapest : Lauffer, 1878. 199. p.
- 2 Márki, 201. p.
- 3 Vö. Kalauz az újabb magyar irodalomban. Ism. Dézsi Lajos. In: Magyar Könyvszemle. 1894. 369–371. p.; Petrik Géza : Magyar könyvészet 1886–1900. Ism. Gulyás Pál. In: Magyar Könyvszemle, 1908. 356–357. p.
- 4 Havran Dániel : Petrik Géza. In: Magyar Könyvszemle, 1925. 156. p.
- 5 Kéglí Ferenc : Petrik Géza élete és munkássága. In: Petrik-émlékkötet. Budapest : OSZK, 1996. 15. p.
- 6 Barna Ferdinánd : A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának rendezéséről. 1–2. rész. In: Magyar Könyvszemle, 1876. 127–134.; 173–183. p.
- 7 Sebestyén Gyula : A katalóguskészítés kérdéséhez. In: Magyar Könyvszemle, 1895. 21–28. p.
- 8 Sebestyén, 27–28. p.
- 9 Hellebrant Árpád : Kudora Károly. Könyvtártan. In: Magyar Könyvszemle, 1892/1893. 348. p.
- 10 Gulyás Pál : A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai. In: Magyar Könyvszemle, 1906. 335–344. p.
- 11 Könyvtárakról : Bevezetése dr. Schedel Ferencz' illy czimű munkájának: „A' könyvtártan' kézikönyve” : Mutatványul. In: Athenaeum, 1843. 201–210. p.
- 12 Kudora Károly : Könyvtártan. Budapest : Dobrowsky és Francke, 1893.
- 13 Kudora könyvtártanának „hivatalos” fogadtatása nem volt elismerő, [vö.: Hellebrant Árpád : Kudora Károly. Könyvtártan. In: Magyar Könyvszemle, 1892/1893. 344–350.

- p.], „rehabilitálása” csak a munka megjelenésének 100. évfordulóján következett be [vö.: Somkuti Gabriella : Száz éves az első magyar könyvtári munka, Kudora Károly könyvtártana. In: Könyvtári Figyelő, 1993. 4. 541–545. p.]
- 14 Kudora Károly külföldi tanulmányútja. In: Magyar Könyvszemle, 1884. 318. p. A meglátogatott könyvtárak (városok) teljes felsorolása: Boroszló, Berlin, Frankfurt, Heidelberg, Darmstadt, Stuttgart, Würzburg, Augsburg, Nürnberg, München, Lipcse, Drezda, Prága, Bécs.
  - 15 Kudora, 166., 168. p.
  - 16 Érdemes megjegyezni, hogy Dziačko szabályzatának hatályát 1892-ben Poroszország összes egyetemi könyvtárára kiterjesztették, ez képezte alapját a későbbi, Fritz Milkau nevéhez fűződő szabályzatnak, az ún. Porosz Instrukciónak (Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preußischen Bibliotheken, első kiadása: 1899), amely később a magyar könyvtárak katalogizálási gyakorlatára is nagy hatással volt.
A Porosz Instrukció első magyarországi ismertetése a Magyar Könyvszemlében jelent meg „A Porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszere” címmel Szabó Ervintől. [Magyar Könyvszemle, 1900. 284–296. p.] A német katalogizálási irányzatot a szakmai köztudat – összefoglalóan és a történelmi fejlődést leegyszerűsítve – legfontosabb képviselője után egyöntetűen „porosz instrukció” névvel illeti annak ellenére, hogy a valódi Porosz Instrukció csak később készült el és jelent meg.
  - 17 Vö.: Kudora, 90–129.; 130–141. p.
  - 18 Kudora, 92–93. p.
  - 19 Kudora, 94. p.
  - 20 Kudora, 94. p.; Barna : A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának rendezéséről. 2. rész. In: Magyar Könyvszemle, 1876. 176. p.
  - 21 Kudora, 131–132. p.
  - 22 Barna Ferdinánd : A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának rendezéséről. 2. rész. In: Magyar Könyvszemle, 1876. 178. p.
  - 23 Sebestyén, 21–22. p.
  - 24 Gulyás Pál : A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai. In: Magyar Könyvszemle, 1906. 337. p.
  - 25 Részletesebben ld.: Pogányné Rózsa Gabriella : A nagy katalogizálási irányzatok kialakulása a XX. század első felében. In: Könyvtári Figyelő, 2001. 2. 263–273. p.
  - 26 Nagybritánia könyvárusainak címtározási szabályai / Németből közli Major Lajos. [A fordítás alapjául felhasznált forrás: Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliotheks-Wissenschaft. 1882/2.] In: Magyar Könyvszemle, 1883. 138–143. p.
  - 27 Ferenczi Zoltán : A könyvtártn alapvonalai. Budapest: Athenaeum, 1903. Ismertetését ld. V. E. : Ferenczi Zoltán : A könyvtártn alapvonalai. In: Magyar Könyvszemle, 1903. 299–305. p.
  - 28 Gulyás Pál : Népkönyvtárak szervezése, fentartása és kezelése. Budapest : Athenaeum, 1909. [a továbbiakban: Gulyás, ... p.]. A munka második kiadása 1913-ban jelent meg, a címtározásról szóló fejezetben csak egészen apró, a tartalmat nem érintő változtatásra került sor.
  - 29 Vö.: Pogány György : A magyar könyvtári szaksajtó története. 1. rész. In: Könyvtári Figyelő, 1996. 4. sz. 586–589. p.
  - 30 Ferenczi, 152. p.: lábjegyzetben utal néhány fontos szabályzatra, a Porosz Instrukció mellett Karl Dziačko és Giuseppe Fumagalli munkáira, a wolfenbütteli és burgi szabályzatokra, valamint a magyar szakirodalomból Sebestyén Gyula és Szabó Ervin cikkeire.
  - 31 Vö.: Sass, Dale : Erläuterungen zu den Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken. Leipzig, Harrassowitz, 1927.

- 32 Szabó, 293. p.
- 33 Löffler, Karl : Einführung in die Katalogkunde. Leipzig : Hiersemann, 1935. 32. p. [Löffler kézikönyve későbbi, de a felhozott példa korábbra visszanyúló, hosszabb hagyományokra tekint vissza.]
- 34 Ferenczi, 147–159. p.; Gulyás, 124–142. p.
- 35 A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928.
- 36 Az anonimák besorolásával kapcsolatban vö. Gulyás, 126–128. p.
- 37 Gulyás, 126.; 128. p.
- 38 A Központi Címjegyzék katalogizálási szabályai. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928.
- 39 A bibliográfia ezen ciklusa az egyes kiadványok adatai mellett lelőhelyüket is feltünteti, ezek tanúsága szerint Petrik a következő könyvtárak 1712 és 1860 közötti állományát dolgozta fel: Akadémiai Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, jászói premontrei könyvtár, kalocsai érseki könyvtár, Nemzeti Múzeum Könyvtára Budapesten, miskolci evangélikus gimnázium könyvtára, nagykovácsi főgimnázium könyvtára, esztergomi Prímási Könyvtár, sárospataki református főiskola könyvtára, Természettudományos Társulat könyvtára.
- 40 Barna Ferdinánd : Hazai könyvtárak rendezéséről. In: Magyar Könyvszemle, 1883. 71–72. p.
- 41 Magyarország bibliográfiája 1712–1860. Budapest : Dobrowsky, 1888–1892. II. p.
- 42 Havran Dániel : Petrik Géza. In: Magyar Könyvszemle, 1925. 158. p.
- 43 Magyar könyvészet 1860–1875. Budapest : Magyar Könyvkereskedők Egylete, 1885.
- 44 Közli Kozocsa Sándor : Petrik Géza vallomása. In: Magyar Könyvszemle, 1963. 3. sz. 285. p.
- 45 Magyarország bibliographiája 1712–1860. 1–4. kötet. Budapest : Dobrowsky, 1888–1892.
- 46 Magyar Könyvészet 1876–1885. Budapest : Magyar Könyvkereskedők Egylete, 1890.
- 47 A Könyvkereskedők Egyletének irattára elkallódott, de Kőhalmi Béla feltételezi, hogy ezen kötet elkészítésével azért nem Petriket bízták meg, mert ő továbbra is ragaszkodott volna az eddigi hagyományokhoz, a folyóiratok (Kálmán Mór tanácsára elvégzett) repertorizálásához. Ezt a funkciót Szinnyi József „Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumá” címen megindított vállalkozása tervezte ellátni. Vö.: Kőhalmi Béla : Petrik Géza (1845–1925). In: A Könyvtáros, 1956. 3. sz. p. 186.
- 48 Magyar könyvészet 1886–1900. 1–2. kötet. Budapest : Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, 1908–1913.
- 49 Vö.: Sass, 112–115. p.
- 50 Magyar Könyvészet 1901–1910. Budapest : Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, 1917–1928.
- 51 A példával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy e szerzőtől több munkát nem regisztrál a bibliográfia idézett kötete, az 1901 és 1910 közötti időszak könyvésze.
- 52 Magyar Könyvészet 1911–1920. 1–2. kötet. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939–1942.
- 53 Magyar könyvészet 1911–1920. 1. köt. VII. p.
- 54 Magyar Könyvészet 1901–1910. X. p.

A bukaresti magyar sajtó a XIX. században

Magyarok jelenléte a román fejedelemségekben már a második évezred első századaitól kimutatható.

A magyarok Bukarestbe érkezésének időpontjáról pontos adataink nincsenek, annyit azonban tudunk, hogy a XV. században katolikus misszionáriusok tevékenykedtek itt is, és 1690-ben két kuruc hadnagy megvásárolta az Ökörkút (Ökörítató) nevű telket. Ezen a helyen épült az első református templom, amely a századok Bukarestbe jövétele után minden protestáns hívő temploma lett.

A Székelyföldről és a Barcaságból bevándorlók hullámain az olcsóbb élet és munkalehetőség reménye hozta Bukarestbe, amely fontos pihenőhely volt a Konstantinápoly felé tartó kereskedők, fuvarosok, kézművesek számára. Fontos év az 1815-ös, amikor Sükei Imre református lelkész, különválva a szász protestánsoktól, felépítette saját templomát (fából), iskolával és tanítóházzal egyetemben, ahol oktatás magyarul foly. De az értelmiségiek és a vagyonos emberek még túl kevesen voltak ahhoz, hogy kulturális vagy publicisztikai tevékenység is létrejöhessen.

Publicisztikai tevékenységet a Bukarestben elsőként letelepedett művészek folytattak. A brassói Wallenstein (Vella, Valstein, Valstain) Károly német nyelvű újságot adott ki **Bukarester Deutsche Zeitung** címen (1825–1826), majd festőtársával, Szathmáry Papp Károllyal nyomdát létesített. Ez utóbbi szerkesztette az *Illustratiunea* című folyóiratot (1860–1861), amelyben rajzai mellett román nyelven cikkek is közölt; Chladek Antal festőművész pedig a Zaharia Carcalechi által Budán kiadott és nyomtatott **Almanahul romanesc** című folyóiratnak volt a munkatársa és maradt bukaresti letelepedése után is. (Egyébként a bukaresti magyar értelmiségiek inkább erdélyi, magyarországi vagy osztrák lapoknak küldtek publicisztikai anyagot.)

Az 1848/49-es magyar szabadságharc bukása újabb menekülthullámot hozott a román országokba. Kereskedőkön, kisiparosokon és egyszerű embereken kívül most nagy számban értelmiségiek is jöttek, és ennek köszönhetően rövidesen a katolikus egyházközösségek körül erőre kapott és kialakult egy virágzó kulturális és társasági élet, valamint beindult a magyar sajtó.

E kezdeti periódus jelentős személyisége *Koós Ferenc* református lelkész (1828–1905), akit 1855-ben az Erdélyi Református Püspökség Felső Tanácsa kinevezett Bukarestbe. Rövid idő alatt, 26 életévének ifjú lelkesedésével és néhány magyar értelmiségi segítségével kulturális, társadalmi, szakmai társulások alapjait rakta le, és *megjelentette az első magyar nyelvű újságot*.

Az akkori romániai református egyházközösségek a kolozsvári székhelyű erdélyi püspökségnek voltak alárendelve, s így magyar papjaik és felekezeti iskoláik voltak, eltérően a hátrányos helyzetű katolikus egyháztól. A római katolikus egyház a román állam fennhatósága alá tartozott, az istentiszteletet csak néha tartották magyar nyelven, vidéken olasz papok szolgáltak, akik se románul, se

németül nem tudtak. Javult a helyzet a XVIII. században, amikor az Erdélyi Szent Ferenc rend misszionáriusokat küldött ide, akiknek sikerült Bákóban püspöki helytartóságot (vikáriátust) létesíteni. De az 1820–30-as években az olasz misszionáriusok ismét csökkentették a minorita szerzetesek hatását, és emiatt a több évszázada ott élő csángók fokozatosan elfelejtették anyanyelvüket.

Koós Ferenc a kapott pénzadományból a fatemplom helyére újat építtet (1863–66), mely 1959-ig fennmaradt.

Koós tudatában volt annak, hogy ha nem szervezi újjá a magyar nyelvű oktatást, az egyházközség fennmaradása is veszélyeztetett. Bukarestbe érkezve tapasztalta, hogy a református egyház presbiterei a családban románul társalogtak német nemzetiségű feleségeikkel, gyerekeik pedig már nem is tudtak magyarul: „*azt azonban tudtam, hogy gyermekeink a magyar nemzetre nézve mind elveszettek. Ilyen a bukaresti magyarság sorsa... ha iskolákról nem gondoskodom, elpusztul ez a kis magyar telep*”. A bukaresti magyarság már egy olyan fura nyelvet beszélt, hogy „*minden figyelmemet meg kell erőltetnem, hogy azt az új divatú magyar beszédet megérthessem*” – vallotta megdöbbenve és fájdalommal a fiatal lelkész.¹ Tehát szükségesnek tartotta, hogy a gyermekek a felekezeti iskolában sajátítsák el anyanyelvüket.

Az anyanyelv megőrzésében és művelésében, a nemzeti öntudat felébredésében fontos mozzanat Koós kezdeményezésére az első társulatok, egyletek és egyesületek létrejötte 1856-tól kezdve.

A református iskola könyvtárának Olvasóegyletéből lett **Hunnia** egylet létrejötte (1857), egy aktív értelmiségi csoport és tehetőس középrteg kialakulása kedvező szellemi és anyagi feltételeket biztosított egy magyar nyelvű hírlap megjelentetéséhez. A németeknek már több saját újságuk volt.

1860-ban, az első szám szerkesztésekor Koósnak és Oroszhegyi Józsnak vagy Veress Sándornak már volt valamelyes újságírói tapasztalata. Koós például 1855-től a bécsi **Hon**, majd 1857-től a **Kolozsvári Közlöny** munkatársa volt.

1860-tól a XIX. század végéig tíz magyar periodika jelent meg Bukarestben (hetilapok, folyóiratok, évkönyvek vagy naptárak formájában). Mivel a román időszak kiadványok múlt századbeli bibliográfiája hiányos képet nyújt, a bukaresti könyvtárakban végzett kutatások alapján időrendi sorrendben a következő kiadványok találhatóak:

1. Bukaresti Magyar Közlöny (1860)²
2. Missiói Lapok (1866–1867)
3. Bukaresti Híradó (1876–1885)
4. Bukaresti Közlöny (1884–1885, 1899)
5. Bukaresti Magyar Társulat Értesítője (1885, 1895–1897, 1899)
6. Bukaresti Magyar Képes Naptár (1890)
7. Bukaresti Magyar Kath. Segélyező-Egyesület működésének kimutatása (1894–1900)
8. Bukaresti ev. ref. Egyház Értesítője (1899)
9. Romániai Értesítő (1900)
10. A Romániai Magyar Néplap (1900)

Nyolc cím a fentiekből a bukaresti Akadémia Könyvtárában található, egy cím másodlagos forrásból került elő. A tanulmányozott gyűjtemények részben hiányosak.

Érdemes megjegyezni, hogy nyolc cím a tízből papok szerkesztésében jelent meg.

A **Bukuresti Magyar Közlöny** az első magyar nyelvű sajtótermék, amelyet a bukaresti magyarság szerkesztett, s ugyanakkor az első, amely a Habsburg Birodalom határain túl jelent meg. Erről a hetilapról már írtak a '70-es években, de kényszerhelyzetben, megszipítva a valóságot.

A magyar nyelvű újság szerkesztésének az ötlete *Várad* *Ádámé* volt, vallja Koós emlékirataiban, bár az ötlet régebbi keletű. Várad 1859-ben érkezett Bukarestbe családjával, és felkérte Koóst, hogy legyenek munkatársak, és a Hunnia kiadásában jelentessenek meg egy magyar nyelvű lapot. Az erdélyi sajtóban kampányt indítottak anyagi támogatásért s előfizetők toborzásáért.

A szerkesztőség *Szózatot* intézett a „Kárpátokon inneni Magyarokhoz”: *„Fel hát, ti is idegen hon térein szétszórt vándor rokontársak!... Seregeljetek egybe a hazaszeretet nagy gondolatától – áldozatra lelkesülten: hogy kitűzhessük a zászlót melyet követve – a Magyar újjászületés diadalát szabad hazánk térein mielőbb mindnyájan egyesülten ünnepelhessük meg”*.

Az eredmény nem volt a legbiztatóbb, 1860. május 12-én mégis megjelent a mutatványszám 400 példányban.

De Várad hirtelen elhagyta az országot, és Svájcban telepedett le. Koós átmenetileg és ingyen vállalta a szerkesztést, majd a 12. számtól *dr. Oroszhegyi Józsa* lett a szerkesztő, aki 1844 és 1847 között a magyarországi **Jelenkor** munkatársa volt. Bevezette a *Politikai szemlét*, s bár munkahelye miatt Focsaniba költözött, rendszeresen küldöztette cikkeit. Koós ismét egymaga maradt: *„szerkesztő, javító, expeditor, minden én voltam”*.

A lapfej tartalmazta az újság célkitűzéseit: *„közvetítő kapcsul szolgál az Anya Ország és a Román tartományokban szétszórt magyarság közt. Ismerteti a román tartományokat, alkotmányos életét, szokásokat s.a.t. a Magyar és a Román nemzet közös viszonyaira vonatkozó történeti adatokat”*. A 12. számtól kezdve kiegészül a következőkkel: *„politikai iránya a népek s kívált e két szomszéd nemzet testvéresítése... A tiszta jövedelem magyar iskolák alapítására levén szánva...”*

Június 16-a és december 22-e között 27 szám jelent meg. Az első három szám 300 példányban nyomtatódott, az előfizetők száma 220, nagy része a *homból*; 30 példányt a moldvai csángó előfizetőknek küldtek Klézsére (Clejani). Augusztusra az előfizetők száma megkétszereződött.

Az újságot örömmel fogadták a *tartományokban* és a *homból* vagy Bécsben. Gróf Károlyi Gyula szerencsekívánó levéllel együtt 336 Ft adományt is küldött, egy pesti olvasó pedig a következőket írta: *„Az igénytelen kis lap szigetként áll az idegen elem közt, hol oly hosszas távollét után egymásra akadunk. Itt üdvözöllek titeket az anyahomból elszakadt, de édesanyát el nem feledett, meg nem tagadott testvérek; itt üdvözöllek titeket, kedves csángók ...”*

A szebeni **Telegraf**ul barátsággal említi a Bukuresti Magyar Közlöny megjelenését, ellentétben egy augsburgi lappal, amely „*mumust látva, jajt kiált*”: *„Látszik mennyire terjedt kelet felé is az agitáció, holott már Bukarestben is magyar lap indul meg, bizonyosan az ő befolyása alatt és veszedelmes elvei terjesztése végett”*.³

A szerkesztőségbe érkezett levelek képet nyújtanak a lap elterjedési területéről, közvetve a magyarság földrajzi elhelyezkedéséről: így érkeztek Brailából, Poiesitből, Râmnicu Vâlceából, Pitestiből, Focsaniból, Iasiból, Botostániból, Calarásiból, Turnu Severinből, Temesvárról, Párizsból, Bécsből. A levelek egy része a kereskedelmi élet híreit tartalmazta.

A Bukaresti Magyar Közlöny tematikája nagyon változatos, amint a rovatok címeiből is kiderül: *Magyar és román viszonyok, Levelezések, Tárogató, Szerkesztői mondanivalók, Vegyes, Hirdetések*, valamint *Politikai szemle és Román testvéreink*.

Rendkívüli fontossággal bírnak azok a hírek, amelyek a román fejedelemségekben élő magyarok társadalmi, kulturális és vallási életéről szóltak.

Kimagasló eseménynek számított abból az időből a Kolozsvári Színház bukaresti körútja. Havi Mihály igazgató és színtársulata a *Hunnia* hívására két hónapon át (június 4-étől augusztus 4-éig) opera és balett-előadásokkal szórakoztatták a bukaresti magyarságot; Hollósy Kornélia román dalokat is énekelt. *Aldunai* álnéven, számról-számra zenei krónikákban számolnak be a turnéről. Az első előadáson a *Hunyadi László* c. magyar operát mutatják be, „*fulladásig megtelt*” teremben. Az olasz nyelven előadott áriákat hidegebben fogadta a közönség a krónikás szerint: „*itt az ideje, hogy mutassuk be művészetünket a világnak..., de tegyük ezt szép anyanyelvünkön...*”

Bár az előadások *fullasztó hőségben* zajlottak le, a siker oly nagy volt, hogy még a román muzsikusk cigányok is énekelték a *Hunyadi László* indulóit, mi magyarok pedig „*becsülés és szeretet tárgyai lettünk az idegenek előtt*”. Októberben a Bukaresti Magyar Közlöny lefordította a **Ravista Carpatilor**ban megjelent krónikákat, melyek a turnéről szóltak. még ha nem is hiányoznak az elmarasztaló megjegyzések, a szerző – valószínű Nicolae Filimon író – kijelentette: „*el kell ismernünk, hogy Hunyadi bármelyik jól szervezett európai színháznak is becsületére válna, úgy volt előadva*”.⁴

A kulturális hírek révén értesült az olvasó pl. a Turnu Severin-i olvasóegylet létrejöttéről vagy Szent István megünnepléséről a Hunnia egyletben.

Az ismert orvos, Fialla Lajos a közegészségüggyel kapcsolatban írt cikkeket.

A magyarok vallásos életével kapcsolatban két problémát kellett megoldani: az egyik egy misszionárius református lelkész kinevezése, aki Ploiestiben lakott volna, s onnan látogatta volna legalább évente a többi magyarok lakta várost is, a másik pedig a moldvai csángók tragikus helyzetének megoldása.

A csángók problematikuss helyzetével már a mutatványszámmal kezdődően foglalkoztak, közölve Jernei János útinaplójának részleteit. Az ott élő katolikus misszionáriusok olaszok voltak, nem tudtak magyarul. A magyarul beszélő híveket megbüntették, hogy „*a népből a magyar érzelmet és nyelvszeretet minden áron irtogassák, és az általuk könnyebben tanult oláhhhoz szoktassák. Már hogy részben célukat el is érték, nem ugyan szép, hanem a legbotrányosabb eszközökkel: mint korbács és pálca, főleg pénzbeli büntetés által, hol a gúny vagy parancsszó sikertelen maradt*”. Ezért a helyzetért – véli a szerkesztőség – nem az olasz papok a hibásak, hanem a magyarok, mert nem voltak képesek hűséges papokat kiválasztani soraikból.⁵

Az 1859-es *Prospektus Missionis Romano-Catholicae in Moldavia...* 50 310 katolikust emleget, 26 plébániát, ugyanannyi pappal. Ebből nem tudjuk, mennyi volt a magyar, de magyar papok csak Tamásfalván, Nagypatakon, Forrófalván, Gorzafalván, Dormánestin és Pusztinán voltak.

A csángók helyzetének megoldása azért is nehéz volt, mert jó pár nemzedékkel azelőtt letelepedett kivándorlókként Moldvát tartották hazájuknak „*és csak erről mondja vagy mondaná, itt élned hálnod kell*”. Jobb időkre várnak „*még jöni fog*,

még jóni kell egy szebb kor...”, s volt is valamicske remény: Cuza kormányzó eltörölte a botozást, és valószínűleg elfogja törölni a jobbágytörvényt is.⁶

Megállapították viszont „*az itteni magyar nemzedék neveltetésének rettentő elhanyagolását*”.⁷ Az iskoláztatás ügyében megpróbálták pillanatnyi megoldásokat bevezetni: a *Szent István Társulat* magyar kiadványokat küldött, fiatalokat tanítottak Erdélyben; Bákóban *tanítói képezdét* létesítettek vagy papneveldét. A legjobb megoldás az lett volna, ha minden magyarok lakta helyiségben elemi iskolát nyitnak, majd a legjobb diákokat elküldik a *honba*, azzal a kikötéssel, hogy visszajövetelkor oktatók vagy a templom szolgálói legyenek.

Az újságban többször gyűjtést indítottak, hogy a csángóknak templomot építsenek; bizonyos összeg be is érkezett.

A Bukaresti Magyar Közlöny tartalmaz adatokat a bukaresti iskolák helyzetéről is. 1860-ban a bukaresti református magyar iskolának 74 tanulója volt. Koós újjászervezte: a lányoknak tanítottak vallást, magyar és német nyelvet, földrajzot, magyar történelmet, erkölcsant, számtant, írást és éneket, a fiúknak latin nyelvet és természetrajzot is. Fontos szerepe volt a magyar táncoknak és énekeknek a „*nemzeti szellem ébresztése és folytonos táplálására*”.

Bukarestben a református egyházközség volt a legszegényebb. Koós elődei támogatást kértek a *Gusztáv Adolf Egylettől*, de elutasították őket azzal, hogy Bukarestben már épült egy protestáns templom (a német).

Bukarestben működött egy német evangélikus iskola, négy elemi osztállyal s *diakonissa növeldével*. Magyar gyermekek is tanultak itt, azzal a feltétellel, hogy „*nur Ungarisch nicht sprechen*”.

A legjobban megszervezett felekezeti iskola azonban az *angol kisasszonyok intézete*, egy igazi „*pompás zárda*”. 1852-ben létesítette monsegn. Parsi főpap, és bentlakása is volt.

A Bukaresti Magyar Közlöny bemutatta a román valóságot is. A pantelimonti nemzeti agráriskolával például kétszer is foglalkozott. Ennek egyik alkalmazottja, Lukács Farkas, magyar állatorvos volt. Megemlítette Gh. Lazart, a román oktatás megalapítóját, akinek mellszobrát a készülő Egyetem (építője a magyar Dávid Mihály) udvarára fogják helyezni. *Úti képek román honból* cím alatt olvashattak Curte de Arges-ről, utalásokkal Manole Mester legendájára, vagy egy visszapillantást a *román és magyar nemzet százados* közös küzdelmeire vallás, haza és szabadságért.

Bár G. M. Busuioceanu, a *Secolul* szerkesztője külön felkérte Koóst a románokat is érdeklő cikkek lefordítására, de ő nem vállalkozott rá. Román levélben válaszolt a Bukaresti Magyar Közlöny hasábjain Megköszönte a neki szánt figyelmet, hangsúlyozva, hogy hírlapjának célja a két szomszédos nemzet testvériesülése, „*akik annyi évszázadon keresztül együtt ízelelték az édes és keserű serleget, bíborszínű véruket ontották, hogy láncaiktól megszabaduljanak*”. A felkérésre azonban kénytelen nemet mondani, mivel ismeri eléggé az „*édes Román nyelvet*”. Szeretné, ha léteznének tankönyvek, nyelvtanok és kétnyelvű szótárak: latin–román és román–magyar, amelyek segíthetnének a „*két vitéz nép testvériesülésében*”.⁸ Kérte is a szerkesztőt ezen munkák kiadására, s azt is megígérte, hogy a magyarok vállalják a nyomtatás költségeit, és így gyors léptekkel elerjednek a magyarság köreiben. Befejezésül Koós azt kéri, hogy adjanak lehetőséget arra, hogy a magyarok megbizonyítsák, szeretik a román nemzetet és nyelvüket is meg szeretnék ismerni.

Ám a román–magyar viszony nem feszültségmentes. A baráti viszonyt itt-ott elsötétítik az 1848-as forradalom be nem hegedt sebei vagy a nemzetiségek problémája. A vádaskodások és támadások, a válaszok a *Román testvéreink* rovatban jelentek meg. Lehetséges, hogy a növekvő magyarellenes hangulatot Oroszhegyi cikkei is szították, aki bemutatta az olasz politikai helyzetet, és Garibaldit méltatta. Ismertté válik Kossuth *Duna konföderációs* terve is.

A **Nationalul** 70. számában a „magyarok pokoli tervei”-ről beszéltek, és annak lehetetlen voltáról, hogy két ennyire különböző nép, mint amilyen a román és a magyar, valaha is kiegyezzen egymással. A Bukuresti Magyar Közlöny vitája a fenti újsággal a román és magyar hódítókról folyt a továbbiakban. A románok – írta a lap – büszkén emlegetik a római népet, amely pedig „zsarnok nép” volt, a „dicsősége az uralomban állott; azon sajtáságban, melyet most a magyaroknak oly irtózatosságnál ró föl... Tehát a magyarban halálos bűn az, mi a román nép őseinek dicsőségét teszi. Mivel az ősök között nem találni közös érintkezési pontot, azt „a román és magyar nemzet sok százados közös küzdelmeiben kell keresni.”⁹

Időközben megsokasodtak a panaszok, hogy a lap nem érkezett el az előfizetők-höz. Az osztrák hatóságok betiltották terjesztését Ausztria területén. A Fejedelemségekben az **Independenta** és a **Nikipercea** című lapokat tiltották be. Koósnak ekkor még csak „a rendőrfőnök úr által szóbeli megintés küldeteni”.

Aztán a román állam 5000 piasztornyai kauciót kért a nyomtatási engedély meghosszabbítására, ezt azonban a *Hunnia* nem tudta kifizetni. A Bukuresti Magyar Közlöny megszűnt, és Koós többet nem szerkesztett lapot. Emlékirataiban megemlíti, hogy Ion Ghica belügyminiszternek sem volt ínyére az újság, bár a magyarok barátjának tekintették: „Ő is úgy értette a magyar barátságot, hogy mi magyarok haladjunk, gyarapodjunk Ungáriában, de ne náluk”.

* * *

Hat év elteltével jelent meg Bukarestben a második magyar nyelvű periodika **Missiói Lapok** címmel (1866–1867); tulajdonosa és felelős szerkesztője *Czelder Márton* volt: „az első protestáns magyar missionárius és a missió vezetője”. Havi lapnak indult; az első szám még Bukarestben jelent meg, de aztán a szerkesztőség átköltözött Galatiba, ahol még négy számot sikerült kiadnia, ezután megszűnt.

Az *Előszó* Czelder szándékát ismertette: a református egyház sorsának figyelemmel kísérése a diaszpórában és az anyanyelv életben tartása.

A **Missiói Lapokból** megtudjuk, hogy Czeldernek sikerült Moldvában iskolákat, templomokat, paplakásokat építtetnie több városban: Pitesti (1862 – templom, 1865 – iskola), Ploiesti (1862, 1864), Galati (1863 – templom és iskola), Buzau, Braila és Szászút (1866 – iskolák), Focsani (1866 – iskola). Megszervezte a tárgyviseti, campinai, caleni és calarasi egyházközséget, és újabb telkeket vásárolt.

Jelentős eseménynek tüntette fel azt, hogy a bukaresti református templomra az ortodox kereszt helyett felkerült a református csillag. Közölte az újságjában a román állam rendelkezéseit a kereszteléssel, házasságkötéssel és temetéssel kapcsolatban. Még csángó népdalokat is közölt.

Neve mégis inkább az első nagy méretű botrányhoz kapcsolódik, amely a református egyházközségben lezajlott akkoriban. Az 1800-as évek derekán csak Bukarestben létezett állandó református lelkész, a többi városban misszionáriusok tevékenykedtek, akik nem szólhattak bele a bukaresti parókia belügyeibe. Czelder

püspök akart lenni, ezért önkényesen különvált az erdélyi egyháztól, Koóst képzelte bűnök miatt menesztette, és elfoglalta helyét. Az Erdélyi Református Zsinat érvénytelenítette a Koós elleni intézkedést; de Koós végérvényesen távozott Bukarestből Erdélybe, fájdalommal jegyezve meg, hogy mindazért, amit tett, a jutalom „*töviskoszorú és koldusbot*” volt. Elhatározásához hozzájárulhatott C. A. Rosetti kultuszminiszter nyomatékos kérelme is, hogy vállalja el a román református egyház vezetését.¹⁰

* * *

A **Bukuresti Híradó** című hetilap 1876. október 1-je és 1885. október 3-a között jelent meg; szerkesztője és tulajdonosa *Vándory Lajos* volt. Az 1885. május 24-én megjelent 12. szám munkatársként megemlíti Exner Józsefet. A tanulmányozott anyag hiányos, összesen 18 számot tartalmaz. Igen rövid ideig románul is megjelent **Gazet(t)a de Bucuresti** címen; de 1882-től csak magyar nyelven.

Fennmaradt okiratok bizonyítják a szerkesztő pénzügyi nehézségeit: 1877-ben a Bukaresti Osztrák–Magyar Konzulátushoz intézett kérvényben pénzbeli támogatást igényelt azzal az indoklással, hogy a magyar államnak is érdeke a lap megjelenítése, mivel elősegítené a két nép közeledését: kétnyelvűnek is tervezik.

A **Bukuresti Híradó** már 1882-től megkészszerzi oldalszámait, de főleg 1885-től tűnik ki Vándory szerkesztői tehetsége.

Az információk sokféleségét kínálta: kül- és belpolitikai hírek, beszámolók a bukaresti és vidéki iskolák és egyházak életéről, a magyar társaságok kulturális tevékenységéről, a budapesti kiállításokról, Erdélyben vagy Magyarországon megjelent cikkekről; egy kis irodalmi rovat elbeszélésekkel és karcolatokkal. Nem hiányoztak a feltűnést keltő hírek vagy hirdetések sem.

Többször kifejezésre juttatták a magyarság lojalitását a román állam iránt, amelyet rendkívül vendégszeretőnek és liberálisnak tartottak.

A magyarok sokra értékelték a sajtó és a társulatok nagy szabadságát: „*ezen a téren nincs Európában állam, amely az idegennek nagyobb szabadságot nyújtana*”.¹¹

Mindez azonban nem zárta ki az állandó támadásokat a román lapok részéről. A **Bukuresti Híradó**, válaszolván ezekre, ismételten hangsúlyozta lojalitását: „*mi itt Romániában élő magyarok tiszteljük a román intézményeket s törvényeket, megtanuljuk a román nyelvet, örvendünk, ha Romániát öröm éri és a legőszintebben veszünk részt Románia balsorsában is*”; vagy: „*merem állítani, hogy mi magyarok jobban szeretjük és tiszteljük Romániát, mint sok szájaskodó, a román nemzet testén élősködő román*”.

A **România libera** hetilap pl. megkérdőjelezte a bukaresti református egyház iskolaépítési jogát, s ezt a magyar szerkesztő *abszurdum*-nak titulálta. Másrészt, a **Románul**, a román kormány hivatalos lapja, egyfolytában „*vandál, vad, szívtelen, a műveltségre képtelen*” népek tartotta a magyarokat, Magyarországot pedig „*egy barbár országnak*”. A vita nem vakítja el annyira Vándoryt, hogy ne ismerné el: a **Románul** „*különbön kitűnően szerkesztett lap*”, s némelykor olyan is előfordul, hogy – vezércikkben! – fájdalommal állapítja meg: „*Magyarország lépést tart a nyugati polgárosodással, [...] a magyar nemzetet nem csak hogy megilleti Magyarországot kormányozni, de azt is megérdemli, hogy ő kormányozzon, mert műveltség és gazdaság tekintetében felülhaladta az összes nemzetiségeket*”.

A **Gazeta de Transilvania** magatartása hasonlóan ellenségeskedő volt, képes lett volna „*minden magyart felfalni*”, tehetetlennek titulálta a magyarokat, s megpróbálta kimutatni, hogy minden magyar tulajdonképpen vagy román vagy zsidó származású.¹²

A legélesebb választ ezekre a támadásokra Vándory adta. Előbb leszögezte azt a tényt, hogy I. Károly király 1881. augusztus 22-én a *Korona érdemrenddel* tüntette ki, amelyet maga C. A. Rosetti – akkoriban ideiglenes külügyminiszter – nyújtott át neki és így biztatta: „*Folytassa Ön eddigi működését, ösmertesse hazáját, szolgálja annak érdekeit, mert az kötelessége minden becsületes hazafinak: mindenek előtt hazáját szolgálni*”.¹³

A bukaresti magyar iskolák problémája több alkalommal is hangot kapott a lapban.

A *Bukaresti Magyar Társulat* szervezeti szabályzata előírta egy önálló iskola létesítését. A „*Célszerű-e Bukarestben egy közös magyar iskola*” című cikk szerzője kijelentette 1885-ben, hogy ez nemcsak megvalósíthatatlan, hanem politikailag időszerűtlen óhaj, amely csak hátrányokat eredményezne. A magyar iskola felekezeti kell hogy maradjon és nem nemzeti, mint amilyen a német vagy a zsidó iskola Bukarestben. Mellékesen azt is megjegyezte, hogy Bukarestben legalább 500 magyar tanuló van, akiknek lehetetlen lenne épületet vagy tanárokat biztosítani.¹⁴

Az is kiderül a lapból, hogy a bukaresti magyar kolónia diplomáciai kapcsolatai a Királyi Udvarral a lehető legjobbak voltak. 1882-ben a **Bukaresti Híradó** 7. számában Carmen Sylva királynőnek ajánlott vers jelent meg, aki viszont koszorút küldött Petőfi szobrára. Olvashatni beszámoló az újság 12. számában (1882) veres Sándor mérnök tollából a magyarok hivatalos részvételéről I. Károly király koronázási ünnepsége alkalmából. Eszerint a küldöttség élén Gyárfás Albert református lelkész állott, s a *Bukaresti Magyar Társulat* tagjai kísérték. A király ezekkel a szavakkal fogadta őket: „*Kívánom, hogy a magyarok mindig békében éljenek közöttünk, s élvezzék azon szabadságokat, amelyek a román nép crejét képezik*”. Este a magyarok végigvonultak a Győzelem útján (Calea Victoriei) égő fákllyákkal, a *Rákóczi indulót* énekelték, és a katonai fúvószenekar kísérte őket.

* * *

Időrendben a negyedik, kéthetenként megjelenő, változatos tartalmú, de politikai színezet nélküli folyóirat a **Bukaresti Közlöny** volt (1884–1885; 1899. új folyam). A gyűjtemény nagyon hiányos: 1885-ből a 8–12. szám, 1899-ből az 1–3.; 5–7. szám található meg benne.

Szerkesztője *Bartalus János* volt, s eredetileg a **Romániai Protestáns Közlöny** címet szánták neki. Bartalus figyelme a *Bukaresti Magyar Társulat* tevékenységére (elnöke is volt), valamint az egyházi és iskolai élet híreire terjedt ki.

A *Bukaresti Magyar Társulat* aktívan működött Bartalus elnöksége alatt. Anyagi kellemetlenségek a kétnyelvű feliratok miatt adódtak: évente 100 frankot kellett fizetni idegen nyelvű cégtábláért.¹⁵

Később a *Társulat* szervezeti szabályzata módosult: rögzítették a tagfelvétel kritériumait (15–50 év között, vallásra vagy nemzetiségre való tekintet nélkül). A tagok rendelkezésére állott egy olvasóterem és egy játékterem; kaptak temetkezési segílyt, de pénzügyekben csak a magyarok szavazhattak. A társulat pecsétje a magyar koronás címert és a társulat magyar nevét tartalmazta.¹⁶

1899-ben botrány tört ki: a társulat kizárta néhány tagját; ezek a román (**Dreptatea, Epoca**) vagy éppenséggel a budapesti magyar sajtóhoz (**Budapest, Budapesti Hírlap**) fordultak.

Bartalus arra használta fel a lapját, hogy válaszoljon a rágalmakra és bíróság elé állítsa a rágalmazókat.

Bár sajnálkozott azon, hogy a bukaresti magyarság széthúzó (kb. 20 000-en voltak), nem próbálta meg elsimítani a konfliktusokat, hanem a román hatóságokat arra kérte, hogy a vele viszályban lévőket utasítsa ki. A veszekedésekkel a bukaresti megyefőnökhöz jutottak, aki az osztrák–magyar konzulátusra küldte őket.¹⁷

Bartalus személyében a református egyház lelkésze is volt, így a hírlap jelezte az akkori legfontosabb egyházi eseményeket, pl. közölte az Erdélyi református Egyház közgyűlésének határozatát, mely szerint Bukarest legyen a havasalföldi és moldvai református egyház központja, a bukaresti lelkész pedig esperesi rangot kapott.¹⁸

Oktatási kérdésekkel is foglalkozott a lap. Romániában nem voltak magyarok által írt tankönyvek, ezért a református egyház pályázatot írt ki a magyar elemi iskolai tankönyvek összeállítására. A pályázóknak tiszteletben kellett tartani a Román Közoktatási Minisztérium feltételeit, pl. azt, hogy az olvasókönyvekben a történelmi és földrajzi tematikájú olvasmányok főleg Romániáról szóljanak, a magyar történelemre vonatkozók pedig tiszteljék a történelmi igazságot. A történelemkönyvekben Magyarország történelmének objektív, sovinszta irányzatok nélküli a románokénak pedig tisztelettel és együttérzéssel történő bemutatását kívánták meg: „nem azért, hogy román gyerekeket neveljünk a magyarokból, hanem hogy olyan polgárokat neveljünk, akik tisztelik annak az országnak az intézményeit és múltját, amelyben élnek”.¹⁹

Néhány hír a bukaresti magyar iskolák helyzetére vonatkozott. Közölték például, hogy az anyanyelv ismerete elhanyagolt: amint egy konfirmáció alkalmával kiderült, 33 ifjú közül 20 analfabéta, s egyesek, bár magyar szülőktől származtak, egyáltalán nem tudnak már magyarul.

„Igaz, hogy idegen országban élünk és szükséges tudnunk ezen ország nyelvét is” – mondta Beke Ráfáel, a Bukaresti Magyar Társulat könyvtárosa – „de nem azt teszi, hogy azért a miénket felejtjük el, vagy meg ne tanuljuk. Legyen azért szent kötelessége minden szülőnek gyermekeit még otthon a családban, mielőtt iskolába jönnének, szép nyelvünkre megtanítani”.²⁰

Egy másik aggodalomkeltő jelenség a székelyek tömeges kivándorlása volt, amit se a magyar kormány, se a sajtó erőfeszítései nem tudtak megállítani. A **Bukaresti Közlöny** 1899. 6. számában közölte Benedek Elek cikkét, aki megpróbálta elbátortalanítani mindazokat, akik a nem létező ígéret földjét keresték: „hadd ragaszkodják a nép az ő földjéhez, s ne azzal orvosoljuk nyomorúságát, hogy a Kánaán földjére csalogassuk, hanem otthon a maga földjén tegyünk lehetővé számára a megélhetést”.²¹

Bartalusnak sikerült még néhány hónappal meghosszabbítania újságja életét **Romániai Értesítő** címen (1899. december 30-ától 1900. május 13-áig). Ez hivatonta jelent meg, és a Bukaresti Magyar Társulat támogatta anyagilag.

* * *

A XIX. századi magyar sajtó egyik kiadványa volt a **Bukaresti Magyar Társulat Értesítője** is. 1883-tól jelent meg,²² de pontos adatok nincsenek róla. A

tanulmányozott gyűjteményben az 1885-ös, 1895–1897-es és az 1899-es évfolyamok szerepelnek.

A *Magyar Társulat* 1857. október 26./november 7-én jött létre (egybeesik a *Hunnia* megalapításának idejével). Alapító tagok *Mester Ede* gyógyszerész, *Koós Ferenc lelkész*, *Krizsanics József* orvos, *Kiss József*, a református iskola tanítója, valamint két tiszt és három iparos voltak.

Mindenik szám 28–34 oldalas, bemutatja a vezetőséget, beszámol a kulturális és társadalmi tevékenységekről, és pénzügyi kimutatást is tartalmaz. Elnökül ebből az időből Bartalus tiszteletes és Ábrahám István. 1895-től állandó dísztagjai az egyesületnek Jókai Mór, „*nemzetünk nagy költője*” és Koós Ferenc, aki Brassóban telepedett le.

Fontos helyet kaptak a *Társulat* életében az évi jubileumi ünnepek. művészi programok népdalokkal, szavalattal, színjátszással, tánccal vagy bálokkal. Ötvenen a tagok közül részt vettek 1896-ban Magyarország fennállásának 1000 éves évfordulóján, ketten pedig jelen voltak Ferenc József császár romániai látogatásakor.

1896-ban a *Társulat* könyvtára 1007 kötetes volt (909 cím). Az előfizetett lapok közt találjuk a **Magyar Hírlapot**, a **Pesti Hírlapot**, az **Ellenzéket**, a **Képes Folyóiratot**, de a román **Universult** is.

* * *

A **Bukaresti Magyar Képes Naptárt** Brassóban nyomtatták. A kötet 140 oldalas, és 31 oldal reklámmelléklet csatlakozik hozzá. Szerkesztője és kiadója a fiatal *Veress Endre* (1868–1953), Veress Sándor mérnök fia.

Veress Endre gyermekkorában Bukarestben járt magyar elemi iskolába, Kolozsváron, majd Bécsben folytatta tanulmányait, s végül történelmi tárgyú kutatásokat végzett Krakkóban és Rómában. Már serdülő korától kezdve kezdte gyűjteni az anyagot a román–magyar kapcsolatokról.

A naptárban megjelent cikk, a „*Bukaresti magyar nyomtatványok*” ezt szemlélteti. 1887-ben levelet írt a pesti Szinnyi József bibliográfusnak, és felajánlotta, hogy a Romániában és Bukarestben megjelenő összes magyar nyomtatványt elküldi. Nagy részét már sikerült is összegyűjtenie, be is mutatott egy párat, főleg a különböző társulatok és egyletek szervezeti és működési szabályzatait.

Veress későbbi munkája a háromkötetes *Román–magyar bibliográfia* (1931–1935) és a tizenegy kötetes *Dokumentumok Erdély, Moldva és Havasalföld történetéből* (1929–1939).

A kalendárium Sándor József üzenetével kezdődik: „*Egy ti közületek*”. Az üzenet mottója C. A. Rosetti egyik gondolata: „*Szeretem nemzetemet, nem gyűlöltem senkit*”. A szerző kinyilvánítja meggyőződését, hogy mindenkinek joga van nemzeti identitását megőrizni, anyanyelvét, vallását, iskoláját és kultúráját megtartani, s köszönet illeti mindazokat, akik ezt a jogot elismerik.

Az *Előszóban* a szerkesztő kijelentette, hogy hazafias kötelességének tartotta a bukaresti magyarok számára kalendáriumot kiadni, annál is inkább, mivel négy éve nem jelent meg magyar kiadvány, és a legváltózatossabb igényeknek kíván eleget tenni. A 25 munkatárs közül 15 tapasztalattal rendelkező, hivatott újságíró volt.

A kalendárium történeti tanulmányokkal vagy emlékezésekkel adott összképet a magyarok életéről. Dr. Márki Sándor pl. felidézte „*A magyar misszió kezdeté*”-t. Bartalus János bemutatta „*A bukaresti ev. ref. egyház rövid történeté*”-t.

Akkori híres magyar személyiségeket is méltattak: Veress Sándor mérnököt vagy Fialla Lajos orvost, aki három kollégájának tevékenységéről is beszámolt, az egyik közülük Carol Davila volt.

Gyárfás Albert újabb részleteket közölt „*A bukaresti magyarok részvételéről I. Károly Király kikiáltása- és koronázásakor*”. A palotai hivatalos fogadáson Gyárfás németül köszöntötte a királyt; este, amikor a királyi pár az erkélyről üdvözölte a magyarokat, Veress Sándor románul gratulált. Vándory szerkesztő pedig román és magyar nemzeti színű szalagokkal átkötött virágcsokrot nyújtott át a királynőnek. Az egész sajtó rokonszenvvel tárgyalta a magyarok részvételét a román nép ünnepén.

A naptár Veress Sándor kiadatlan naplójából is közölt részleteket az emigráció éveiről; tartalmazza Bukarest leírását, romániai cigány dalokat, népszerűsítő cikkeket a selyemhernyók tenyésztéséről stb. A fotók az új református templomot (1863 és 1866 között Koós építette), valamint Koós, Fialla, Veress Sándor arcképét ábrázolják.

Újabb szám megjelenéséről nincs tudomásunk. Az eladásból származó jövedelem egy részét a szerkesztőség magyar iskoláknak szándékozott átadni.

* * *

Tartalom szerint a kalendáriumhoz hasonló a **Bukaresti Magyar Kath(olikus) (Gyermek) Segélyező Egyesület működésének kimutatása** (1894–1900). A jótékonyági egyesület 1886-ban jött létre. Ábrahám István alapította, aki a *Bukaresti Magyar Társulat* elnöke lett 1895-től. Azt nem tudjuk, hogy 1894 előtt jelent-e meg hasonló jelentés.

Az egyesület célja jótékonykodó, vallásos és hazafias: „szegény sorsú földieinknek minél több szolgálatot tenni, a katolikus vallásérzelmet növelni és a magyarságnak itt külföldön tiszteletet szerezni”.²³

A pénzügyi helyzet kimutatásaival az egyesület bizonyítani igyekezett, hogy nem állt módjában nagyobb támogatást nyújtani a katolikus iskoláknak; ugyanakkor kiderült pl., hogy 1896/97 között a 6933 frankos összköltségből csak 1252 frank volt a segélyek és ösztöndíjak összege.²⁴

A baratai templomban 1852-től szerzetes pap tanított. Az oktatás németül folyt, de magyar órákat is tartottak. 1898-ban 150 magyar tanulója volt. Volt három katolikus leányiskola is magyar tanulókkal.

* * *

A **Bukaresti ev. ref. Egyház Értesítője** 1899-től jelent meg – egy másodlagos forrás szerint²⁵ Az **Értesítőben** bejelentették a születéseket, elhalálozásokat, házasságkötéseket, tájékoztattak a felekezeti iskola helyzetéről, a *Bukaresti Magyar Társulat* fontosabb rendezvényeiről.

Az iskola 160 tanulója négy osztályba járt. A tanulók száma nagyobb lett volna, de nem tudták biztosítani a Román Közoktatási Minisztérium által előírt anyagi feltételeket, s így nem kaptak engedélyt az összes érdeklődő tanuló beíratására.

* * *

A **Romániai Magyar Néplap** a tizedik, Bukarestben megjelent magyar kiadvány, és 1900. január 7-e és december 30-a között terjesztették. Alcíme szerint

„vallás és ismeretterjesztő társadalmi hetilap” volt. A 3. számtól elmaradt a „vallás” szó, a 26. számtól „ipari és kereskedelmi tudósítóval bővített ismeretterjesztő társadalmi hetilap” lett.

Szerkesztője Bálinth János katolikus pap volt, a 38. számtól pedig Rákosy Gerő. A cikkek nagy része névtelen.

Az első számban az *Olvasóinkhoz!* című beköszöntőben a hetilap a „vallás és magyar nemzeti érzés ápolását” nevezi meg céljaként.

A lap jól szerkesztett. Van vezércikke, irodalmi rovata, kül- és belpolitikai hírvata (*A nagy világból, Hazai híradó, Romániai híradó*), humor, reklámok, hirdetések, a vallási és a kulturális élet hírei, kereskedelem stb. A szerkesztő nagy figyelmet szentel a szenzációs híreknek: balesetek, öngyilkosságok, titokzatos eltűnések, betörések, feltűnést keltő házasságok stb. Gyakori hirdetésekkel az új Gusztáv Albrecht nyomdát népszerűsítette, amelynek magyar betűket is szerzett a létező német és román mellé.

Címlapján a magyar és a román címer a „*legjobban kifejezik a romániai békés egyetértést*”.

Leginkább a magyarságot érintő kulturális eseményekről számolnak be; és bár a szerkesztő katolikus pap volt, ugyanúgy beszámoltak a reformáció ünnepéről vagy a magyar protestáns nőszövetség tevékenységéről (ez utóbbi célja a szegény gyerekek iskoláztatása volt), mint a katolikus vonatkozású eseményekről.

A szerkesztőnek nem voltak ínyére az akkori veszekedések, amelyek zavarokat okoztak a magyarok életében, sőt perekké fajultak, és ironikusan jegyezte meg: „*bárcsak jönne már a jómunka idő, hogy nem lenne idő perlekedni*”. Bálinth szerint a magyar társulat célja semmi esetre sem „*az egyleti ügyek felett civakodni*” volt, hanem a nevelő, oktató, az általános műveltséget fejlesztő tevékenység.²⁶ Ez volt a célja pl. az 1890-ben létesült *Szent István Király gyermekei egyletek*, amely az inasokat támogatta és nevelte.

Az inasok neveltetése közkedvelt téma volt akkoriban. A szerkesztő szerint ha hiányzik az anyanyelv, az a nemzeti öntudat elvesztéséhez vezet: „*számos Magyar család gyermekei anyanyelvükön beszélni sem tudnak... sőt vannak olyanok is, akik szégyenlik anyanyelvüket hangoztatni... azok bizonytalannal nem tudják, nem tanulták a Magyar nemzet páratlan történelmét, nem ismerik a Magyarok irigylendő hősi dicső múltját és jelenét*”.²⁷

A székelyek aggasztóan nagy méretű kivándorlása ebben a lapban is hangot kapott. Hírt adnak arról, hogy két év alatt 31 076 székely távozott Erdélyből törvényesen. 1900-ban csak februárban pl. Magyarország 15 000 útlevelet bocsátott ki, nagyrészt Amerikába, de 2357-et Romániába.

László Gyula, a marosvásárhelyi *Ipari Kamara* titkára a budapesti *Magyar Nemzeti Közgazdasági Társasághoz* intézett interpellációjában olyan intézkedéseket javasolt, amelyekkel megállíthatják az emigrációt.

Az utolsó, 52. szám felszólította az előfizetőket számláik kiegyenlítésére; több mint száz személy ugyanis nem fizetett. Anyagi támogatás híján a lap megszűnt.

* * *

A két világháború között az Erdélyből történő kivándorlás elérte tetőfokát: a statisztikai adatok szerint Bukarestben 70 000 magyar élt. Természetes, hogy a periodikák száma is megnőtt. A két világháború közötti időszakban Nagy-Romániá-

ban megjelent magyar sajtó bibliográfiáját a budapesti Nemzeti Könyvtár könyvtárosa, Monoki István állította össze. Ennek alapján megállapítható, hogy a szellemi központ Kolozsvár volt. Az 5626 cím közül 457 itt jelent meg magyar nyelven. Bukarestben 76 címet talált Monoki.

Bár az általam áttanulmányozott gyűjtemény hiányos volt, a kutatásból nemcsak a sajtó helyzetéről kaphattunk képet. Az elemzett lapokból a bukaresti magyarság kulturális, vallási és társadalmi életének számos jellemző vonására is fény derülhetett.

JEGYZETEK

- 1 Koós Ferenc: *Életem és emlékeim. Brassó, 1890.* 1. k., 372–373. p.; 2. k. 9. p.
- 2 Bukarestben már nem található meg; létezik a kolozsvári, nagyenyedi és marosvásárhelyi könyvtárakban.
- 3 *Bukaresti Magyar Közlöny*, 10. sz.
- 4 Ua. 19. sz.
- 5 Ua. 6. sz.
- 6 Ua. 5. sz.
- 7 Ua. 7–9. sz.
- 8 Ua. 21. sz.
- 9 Ua. 23. sz.
- 10 Koós Ferenc i. m., 2. k., 243–246. p.; 417. p.
- 11 *Bukaresti Híradó*, 1885. 12. sz.
- 12 Ua. 1885. 16., 18. sz.
- 13 Ua. 1885. 16. sz.
- 14 *Bukaresti Híradó*, 1885. 23. sz.
- 15 *Bukaresti Közlöny*, 1885. 9. sz.
- 16 Ua. 1899. 2. sz.
- 17 Ua. 1899. 5. sz.
- 18 Ua. 1885. 10. sz.
- 19 Ua. 1899. 7. sz.
- 20 Ua. 1855. 8. sz.
- 21 Vö.: *Levél a székelyleányokról.*
- 22 Vö.: Veress Endre: *Bukaresti magyar nyomtatványok = Bukaresti Magyar Képes Naptár*, 1890. 113. p.
- 23 *Bukaresti Magyar Kat. segélyező egyesület...* 1894/5. 8. p.
- 24 Ua. 1896/8. 17. p.
- 25 *Romániai Magyar Néplap*, 1900. 34. sz.
- 26 Ua. 1900. 29. sz.
- 27 Ua. 1900. 38. sz.

Hencz Hilda

Az internetes magyar–magyar kulturális kapcsolattartás

Szatmárnémeti, 2001. október 30.

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága október 30-án tanácskozássra hívott össze magyarországi és határon túli internetes szakembereket, intézmények képviselőit azzal a céllal, hogy megismerkedjenek egymás tevékenységével, valamint eszmét cseréljenek az internet alkalmazhatóságáról a magyar–magyar kulturális kapcsolattartásban.

A megnyitót és köszöntőt Komlós Attila, a Társaság ügyvezető elnöke tartotta. Bemutatta az évtizedes múlttal rendelkező Társaságot (korábban Anyanyelvi Konferenciaként volt ismert), amelynek fő feladata a magyar nyelv és kultúra érdekében a határon túli magyar kapcsolatok ápolása, a Magyarország határain túl élő magyar kulturális egyesületekkel, szervezetekkel (pl. könyvtárakkal, iskolákkal, szerkesztőségekkel, könyvkiadókkal) történő kapcsolattartás azzal a céllal, hogy ily módon is hozzájáruljon a magyar anyanyelv ápolásának, fejlesztésének ügyéhez és a magyar nemzeti önazonosság fenntartásához.

A beszámolók első felében hazai szolgáltatók mutatkoztak be. Moldován István a Magyar Elektronikus Könyvtár, Reisz T. Csaba a Neumann János Digitális Könyvtár és szolgáltatásait mutatta be.

A szabadkai Miskolczi József vállalkozó a rendezvényre egyéb elfoglaltságai miatt nem tudott eljönni, de az elküldött hozzászólását felolvasták. A vajdasági vállalkozó egyrészt az egyik legnagyobb délvidéki internet szolgáltató tulajdonosa, másrészt a Zenith Műhely civil szervezet elnöke. Kezdeményezésére indult el a közelmúltban a határon túli magyar elektronikus könyvtárak szervezése. Célja a határon túli magyar irodalom elektronikus formában az interneten keresztül hozzáférhetővé tétele.

Szabó Csaba, a Világhírnév alapító szerkesztője lendületes bemutatót tartott arról, hogyan lehet kevés pénzzel, néhány lelkes hozzáértő fiatallal egy olyan internetes lapot szerkeszteni, amelynek rövid idő alatt már a tengerentúlon is akadnak olvasói. A lap könyvek recenzióival indult, mára azonban külön színházi, opera rovat is fogadja az olvasókat.

Kelemen Attila a Transindex portált mutatta be a megjelenteknek. A portál részletes erdélyi információkat, linkgyűjteményeket, adatházisokat kínál olvasóinak. Érdekessége, hogy nemcsak az erdélyi magyar és román, valamint a magyarországi sajtó magyar nyelvű szemlélésével foglalkozik, hanem a több szempontú tájékoztatásra törekedve a magyar hírek román nyelvű fordítását is szolgáltatják. Hiányolták, hogy kevés hazai oldalon ismerik, linkelik szolgáltatásukat, valamint azt, hogy a hazai keresők (pl. Altavizsla, Origo) nem indexelik oldalait. Hozzászólásokból kiderült, hogy ez utóbbi általánosabb probléma, a hazai indexelők nemcsak a romániai, de a kárpátaljai és valószínűleg a többi közép-európai magyar nyelvű portált

sem indexelik. A profizmus igényével épített, fenntartott oldalt azonban Romániában nehéz finanszírozni. Viszonylag kicsi még az ottani internetes tábor, egy statisztikai felmérésre hivatkozva 2000 decemberében 52 ezer főre becsülték a magyar nyelvű felhasználókat.

Külön előadást nem tartott, de hozzászólt Debreceni Éva, a szatmári Friss Újság egyik szerkesztője. A napilap munkatársa a HHRF segítségével készíti el lapjuk internetes változatát, az egyre növekvő határontúli (pl. USA, Kanada) szatmáriak nagy öröme. A napilap egyébként hétfői és szerdai számában is hírt adott tanácskozásunkról, amely azóta az interneten is olvasható.

A tanácskozás második felében Kott Ferenc mutatta be a Magyar Emberi Jogok Alapítványt (HHRF) és szolgáltatásait. Az Alapítvány számos határon túli szervezet és sajtótermék számára ad otthont.

A tanácskozáson felmerült a határon túli magyar portálok átfogó nyilvántartásának szükségessége, azonban a feladat nagysága miatt ezt egyelőre egyik szervezet sem tudja felvállalni. Bár Románia tekintetében a Transindex vállalt már egy ilyen feladatot, Szlovákiában a <http://www.magyar.sk> hoston található hasonló címgyűjtemény, továbbá a HHRF megújuló honlapja a későbbiekben nemcsak saját anyagokat, hanem a határon túli szervezetek, kulturális tartalmak címeit is tervezi szolgáltatni.

Felvetődött továbbá egy közös sajtónyilatkozat megfogalmazása, amelyet azonban később – közös megegyezéssel – a résztvevők egy későbbi összejövetelre halasztottak. A rendezvényt a résztvevők többsége hasznos kezdőlépésnek tartotta a magyar-magyar kapcsolatok internetes kapcsolatépítésében. A szervező Társaság pedig ígéretet tett arra, hogy jövőre is megszervezi ezt a tanácskozást.

CÍMEK:

Magyar Elektronikus Könyvtár
<http://www.mek.if.hu>

Neumann Digitális Könyvtár
<http://www.neumann-haz.hu>

Világhírnév
<http://www.vilaghirnev.ro>

Zetna elektronikus folyóirat
<http://www.zetna.org.yu>

Hungarian Human Rights Foundation
<http://www.hhrf.org>

Transindex
<http://www.transindex.ro>

Szatmári Friss Újság
<http://www.hhrf.org/frissujzag>

Bereginfo
<http://www.bereg.uzhgorod.ua/binfo>

TippNet
<http://www.tippnet.co.yu>

Moldován István

Ahol tudósok tanítanak...

Akár jelképpértékű is lehet, hogy 2000-ben indította útjára új könyvsorozatát az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Mintha a magyar szellemi élet „örök megkésettségét” és „örök megújulását” egyazon gesztussal akarná bizonyítani. Az ezredforduló valóban számvetésre kínálkozik, hogy összegyűjtsük és tudatosítsuk saját és környezetünk számára mindazokat az értékeket, amelyeket elmúlt korok felhalmoztak majd hagytak feledésbe menni, hogy felelősséggel megmérjük újra és újra: valóban érdemesek-e értékeink az utókor figyelmére, netán munícióként is számításba jöhetnek egy magyar részvétellel is közössé tett európai szellemiség számára.

Tudós tanárok – tanár tudósok a sorozat címe, a másfél év alatt megjelent kötetek száma tíz, a sorozat folyamatosan újabb művekkel gyarapodik. Tíz kötet azonban már elégséges anyagot szolgáltat ahhoz, hogy kirajzolódjanak a sorozat eszmei pillérei, határai és távlatai.

* * *

Két diszciplína kereszteződésének feltérképezését tűzte céljává a sorozat. Akár mottóul is állhatna a kötetek élén Eötvös Loránd értelmezése: „Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, de csakis ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, tudósnak nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem”. Az idézet egyes részleteiben pontosan és világosan fogalmaz, másban viszont mintha „a szerkesztőkre bízta volna a döntést”.

Hogy kit számít tudósai közé, ezt minden kor a saját felfogása szerint és hagyományai alapján dönti el. Az utókor azért többnyire egységesíti és stabilizálja az elődök döntését. A tudomány, a tudományosság sőt a tudós fogalma az évszázadok folyamán (a sorozat esetében a XIX–XX. századról van szó) ugyan megy (mehet) át bizonyos változásokon, a hangsúlyeltolódások azonban jelentéktelenebbek a meghatározás és az értékelés azonosságánál. A tudomány fogalmába – nagy mértékű egyszerűsítéssel élve, és a sorozatban bemutatott alkotó személyekhez igazodva – mindvégig beletartozik a művelt szakterület(ek) legalapvetőbb kérdéseinek a kutatása, módszertanának ismerete, a korabeli hazai és nemzetközi vizsgálatok eredményeinek a figyelemmel kísérése (lehetőleg személyes kapcsolattartás a tudós társadalom nagy kortársi személyiségeivel és intézményeivel).

A XX. század szakosodásra törekvő tudományosságát megelőzően a tudósak akár szinonimája is lehetett a polihisztor. Nemcsak a „sokat tudás”, a több területre kiterjedő jártasság miatt, hanem az érdeklődés, a szabadjára engedett gondolkodás okán, a rokon területek számontartása és beemelése miatt a szűk(ebb)en vett szakterületekre. Az utókor kutatója némi meghökkenéssel és esetenként bizalmatlansággal szemléli a múlt századi tudósok széles körű ismereti palettáját, amelyen látszólag távoli területek is jól megférnek egyazon rendező elmén belül, sőt ér-

telmezeéseikkel, sajátos szempontjaikkal tágítják a tudós látókörét, a vizsgálati szempontokat.

Kerekes Ferenc az 1820–30-as években előbb kémiai majd matematikai szakkönyvet ír, „kis magyar botanikát” készít, miközben kiadja Fazekas Lúdas Matyiját, és Kölcseyvel nyelvészeti problémáról levelez. Mindezt a tevékenységet Debrecen, Berlin, Göttingen, Wiesbaden és Bécs ki tudja hány szövegében végzi, ma e tevékenységek folytatásához legalább három egyetem diplomáját kellene bírnia.

Az alig egy nemzedéknyivel fiatalabb *Bocsor Istvánt* Pápán az esztétika és a francia nyelv professzorává választják, mégis történész lesz, de oktatásszervezési koncepciójával (illetve annak vitájával) válik ismertté tudományos és pedagógiai körökben. Ha ehhez Bocsor lelkes közéleti tevékenységét, 1848-as képviselőiségét hozzávesszük, igazán sokoldalú gondolkodót és alkotó főt tisztelhetünk személyében. Kerekes és Bocsor egyaránt a protestáns peregrinus hagyományok kezdeményező-készségét, sokat akarását mentette át és valósította meg a békésebb (?) XIX. században – mondhatnánk.

Jedlik Ányos (korban kettejük között) előbb latin, aztán magyar nyelvű tankönyvet ír, műszótárral, kémiai és matematikai résszel (ő maga természetesen – fizikus). A szaktárgyak oktatása mellett az egyetem fizikai szertárának fejlesztésére évtizedeken keresztül hatalmas összegeket, figyelmet és energiát fordít. Tudatosan vállalja több különböző tantárgy előadását, így „eltérő módszertani eljárásokat ismer meg”. Aztán a bencés pap–tanár Győrben szódavízkészítő-üzemet működtet tíz éven át, majd optikai rácok tervezésével és gyártásával foglalkozik harminc éven keresztül, mindeközben a Párizsi Világkiállítás az általa tökéletesített Bunsen-elemeket bronzéremmel díjazza. Ma lélegzetelállító volna ez a sokoldalúság, kortársai időnként hiányolták munkájából a valódi kezdeményező-készséget.

Kunc Adolf premontrei pap, fizikus, csillagász, több dunántúli gimnázium építetője, majd csornai prépost-prelátus. A Szombathelyre látogató miniszter (Trefort Ágoston) „mintaintézetnek” nevezi dicsérfő levelében a gimnáziumot, nem utolsó sorban a szertár miatt (itt is a szertár, a kísérletezés, a bemutatás!), amelyet a fiatal Kunc Adolf szerelt fel és fejleszt, a legújabb külföldi tudományos eredmények figyelembételével. A szombathelyi székesegyház kupolájában megismételte Foucault híres inga-kísérletét, amellyel a Föld forgását bizonyította.

De a polihisztorság szelleme megmaradt és tovább élt tudósaink legjobbjaiiban akkor is, amikor a szó maga már bizalmatlanságot váltott ki, a sokirányú érdeklődés felszínes szétszórtságot sugallt. *Győri Tibor*, az előző századforduló jőnevű orvosa – nyugati példákat követve, és a diszciplína hazai hiányát „orvoslandó” – sikeres erőfeszítéseket tett az orvostörténet hazai megteremtésére. Ehhez először a magyarországi orvostörténet bibliográfiáját állította össze (1472 és 1899-es időhatárok között), majd az állatorvos-történet (azért sok részletben az előbbivel rokon) tudományágát és egyetemi tanszékét teremtette meg. Miközben Semmelweis tudományos és emberi elismertetésén fáradozott (kiadta műveit és magyar orvosként ismertette meg a világgal), ő maga a közegészségügyben tevékenykedett, megalapította a szakma hazai tudományos sajtóforumát (Népegészségügy). Győri doktor személyes eredményeit honorálta (akkor még volt ilyen!) a nemzetközi orvostörténeti szakma, amikor 1929-ben Budapesten tartotta tudományos kongresszusát.

És a polihisztorságnak, a sokoldalúságnak ezt követően sincs vége (nem is lehet!). A tragikus sorsú *Teleki Pál* a jog- és államtudományi egyetem elvégzése után a Mezőgazdasági Akadémiát látogatta, majd érdeklődése a geográfia felé fordult (ez ma három különböző egyetem volna), sőt Széchenyi Béla expedíciója tagjaként bejárta Kelet- és Közép-Ázsiát. Nincs vége: térképtörténészé képezi magát, XV–XVI. századi külföldi kézírathalmokat rendez, és két nyelven jelenteti meg máig megkerülhetetlen térképtörténeti monográfiáját (magyarul és németül). És akkor hol van még az atlaszkiadási program, a Magyar Földrajzi Intézet alapítása, a Magyar Földrajzi Társaságban betöltött főtítkári munka, amelyek valójában mind egyetlen célt szolgálnak: hogy magyar miniszterelnökként felelősen érvelhessen igazsága mellett! (Hasonlítsuk össze ezt a pályát és mentalitást napjaink karrier-diplomatáinak életútjával, erkölcsi és világszemléletével!)

A sokoldalúság időnként bizonytalanságot vált ki a kortársakból és az utókorból is, *Fülep Lajos* „besorolásában” a lexikonírók is „ingadoznak”, hol művészettörténész, hol filozófus a megnevezése, ő maga „tudományos írónak” nevezi magát, miközben évtizedeken át egyidejűleg egyetemi tanár (Pécs) és lelkész (Zengővárkonyban), kritikák százait írja meg, amelyek a művészeket és a filozófusokat egyaránt zavarba hozzák gondolatgazdagságukkal. *Ady Új* verseinek egyik első méltatója (1906), a *Válasz* alapító szerkesztője (1934), Csontváry elismertetésének egyik szószólója (az 1960-as években).

Az alkotói sokszínűség még a hallgatás, vagy a félreállítottság körülményei között is megmutatkozik. *Kövendi Dénes* olyan mértékben és olyan módon kötelezte el magát az antikvitással, hogy Platón bűvöletében a matematikatörténetnek és a modern atomfizikának is jeles bűvárlója lett. Cikkei 1948 után Magyarországon már nem, de német, olasz és japán szakmai folyóiratokban (több, de inkább kevesebb rendszerességgel) továbbra is megjelentek. Platón-fordítása hibátlanul kiállta az idők próbáját, az 1984-es új kiadás a huszonhat dialógus közé változatlan formában iktatta Kövendi Dénes nyolc korábbi fordítását. Az idősödő tanár számára valamilyen szakmai és anyagi elismerést Arany János Arisztofanész-fordításának kritikai kiadása jelentett, amely Kövendi Dénes személyében a legavatottabb kézbe került.

A többszöri (nem egyszer kényszerű) pályamódosítás „az elszenvedő” számára akár szellemi gyarapodással is járhat, meggyőzően bizonyítja ezt *Antall József* tudományos pályája. Történelem–magyar szakon szerzett diplomát (Eötvös József oktatáspolitikájáról írta disszertációját), később könyvtáros–levéltáros végzettséggel egészítette ki stúdiumait. Talán a véletlen műve, hogy az Orvostörténeti Múzeum munkatársa, majd igazgatója lett, de nyilván a történész tudatosságával fordult e sajátos szakterület felé. Az intézményszervező készség és a könyvtáralapító hajlam nemzetközileg is elismert kutatóműhely létrejöttét eredményezte. Hogy *Antall József* 1972-ben a Nemzeti Pantheon Bizottság titkára lett, ez – a történész elismerésén túl – már némiképp a rendszerváltozás utáni első szabadon választott magyar miniszterelnök tevékenységét előlegezi.

Az érdeklődés, a sokoldalúság tehát a tudományos pályán nem megy szükségszerűen a szakértelem rovására. Sőt, a közeli vagy távolabbi szakterületek ismerete inkább a többoldalú megközelítés, a módszertani sokszínűség lehetőségét hordozza magában.

A „jó tanár” ismervei között – ahogyan a tudományosság esetében is láttuk – találhatunk a kor(társak) által megkívánt és elismert vonásokat, és olyan általános

jellemzőket, amelyek a kor fordultával sem veszítenek érvényességükből. A sorozatunkban bemutatott tíz tudós tanár pályája számos ponton eltér egymástól, többen egyik vagy másik egyház iskolai hagyományai között fejtették ki munkásságukat, a középfokú s a felsőfokú oktatás is másfajta tartalmi és módszertani követelményt támaszt a tanárral szemben. Fontosabb azonban ennél egyrészt az a kapcsolat, amely az iskolához mint szervezethez fűzi a tanárokat, másrészt pedig az a hatás, amelyet hallgatóikra gyakorolnak.

Kerekes Ferenc külföldi tanulmányútja során is szoros kapcsolatot tartott a Debreceni Kollégiummal, amely a fiatal diák számára a kirepítő fészket jelentette, a fiatal tanár számára pedig szerves folytatást és kibontakozást ígért. A huszonhárom éves fiatalember Freiburgból írta „pedagógiai leveleit”, amelyek Rousseau és Pestalozzi ismeretéről tanúskodnak. Kerekes javaslatot tesz bennük az iskola-rendszer átszervezésére, az egyes évfolyamok tantervének és módszertanának meghatározására. Az ötéves, ingyenes, magyar nyelvű oktatás megvalósítását sürgeti („nemzeti iskola”), új tárgyat javasol, amelynek neve: „a haza állapotjának ismerete”. Elveti az oktalan memorizálást, szorgalmazza viszont a figyelmes olvasást. „Nem elég, hogy a gyermek az olvasást megtanulja s olvasni tudjon, hanem szükséges, hogy azt könnyen gyönyörködve tanulja, hogy a könyvtől ne irtózzon, sőt azt örömmel vegye kézbe”. A világot járt, nyelveket beszélő, több tudományágban jól felkészült Kerekes Ferenc „megnyeréséért” több város és iskola is vetélkedett (Bécs, Szentpétervár), ő azonban a Debreceni Kollégiumot választotta. A Kollégium professzora és levlétárnoka volt, reformjavaslatai közül mégis csak kevés valósult meg, ami azonban inkább a korszellem nehézkességére és a helyi hagyományok megtartó–visszahúzó erejére vall. Jegyzetei, tankönyvtervei, gondolatai nagy része még kiadatlan, a XIX. századi oktatásügy és a tudomány korabeli helyzete után kutatóknak mindez kimeríthetetlen forrást jelent.

A Pápai Református Kollégium a XIX. század középső évtizedeiben kiemelkedő tanári gárdával büszkélkedhetett (Tarczy Lajos, Zádor György, Kerkápoly Károly, Váli Ferenc), Bocsor István, a nagy szervezőképességű igazgató tette országosan is elismertté a Kollégiumot. Történeti–filozófiai nézetei Hegel ismeretéről tanúskodnak, kivételes szónoki erővel, nemzeti elkötelezettséggel szólt diákjaihoz. (sőt Pápa város érdeklődő polgáraihoz, akik időnként zsúfolásig megtöltötték a Kollégium nagy előadótermét).

Jedlik Ányos tíz éven át a pozsonyi királyi akadémián, majd harmincnégy éven át a pesti egyetemen tanított fizikát. Egyetemi előadásait az életszerűség, a helyszínen végzett kísérletek jellemezték. Eötvös Loránd így emlékezik: „Előadása a kutató tudós előadása volt, ki hallgatóihoz úgy beszél, mint tudós társakhoz, kik előtt nem rejt el titkot... Az előadását élénkítő kísérleteket nem szokta volt előre elkészíteni. Behozatta az eszközt, egybeállította, működésbe hozta hallgatóságának szeme láttára, úgy hogy a kísérlet nekik nemcsak mutatványul hanem igazi tanulságnak is szolgált”. Hallgatói figyelmébe ajánlja továbbá Jedlik „a mívelt társalgási szokásokat”, „a barátságos modort” és az udvariasságot. Ő maga bizonyosan meg is adta mindezeket hallgatóinak.

Kunc Adolf, a magyarországi természettudományos és műszaki haladás jeles képviselője, Jedlikhez hasonlóan bravúros kísérletek eredményeként alakította ki maga körül azt a tudós tanári kört, akik aztán az ő kezdeményezését folytatták. A kor műszaki „csodája”, a telefon korán felkeltette Kunc érdeklődését, 1880-ban

öt kilométeres telefonösszeköttetést teremtett Szombathelyen és környékén, amelyet működés közben mutatott be a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésén. Tudományos kísérleteihez a helyi sajtóban lelkes népszerűsítőre talált. Kunc Adolf és tanártársai (Gothard Jenő és Edelmann Sebő) a Vas megyei Herény községben a kor színvonalán álló csillagvizsgáló intézetet létesítettek, a szombathelyi gimnázium tehetséges diákjai előtt, kutatás céljából mindenkor nyitva állt az obszervatórium kapuja. „A fiak nevelésére és oktatására hozott áldozat a leghasznosabban befektetett tőke!” – hangsúlyozta Kunc Adolf a szombathelyi főgimnázium új épületének felavatásán, 1892-ben.

Győri Tibor nevét és emlékét orvosnemzedékek őrizték és adták tovább egymásnak. „Minden törekvése arra irányult, hogy tanítványaiban az érdeklődést a tudomány iránt felkeltse, s közülük utódokat neveljen...” 746 előadást tartott, „úgy meg tudta választani mondanivalóját, és olyan tiszta, szép magyarsággal, gördülő stílusban tudta azt előadni, hogy tanítványai mindig figyelemmel csüngtek szavain”. Az általa szerkesztett Népegészségügy c. folyóiratban nyelvhelyességi rovatot tartott fenn, amely az orvosi szaknyelv egészséges fejlődését tartotta céljának.

Teleki Pál személyiségét a tudós kutató, a követőket nevelő tanár, az érvekkel meggyőzni akaró politikus szerves egysége alkotta. A „földrajzi gondolat” kidolgozása és közkinccsé tétele volt a tudósnak, a tanárnak és a politikusnak központi célja. „Ennek a szintetikus földrajznak a központi fogalma a táj, amely Telekinél magába foglalja az embert is. Azonban nem az elszigetelt egyedet, hanem a társadalomban élő gazdasági–történelmi–kulturális közösséget, a fajt. A könyv – A földrajzi gondolat története, 1917. – egyik fejezetében a szociológia és a földrajz hasonló fejlődésének hangsúlyozása, sőt a köztük fellelhető rokonság említése szinte egyfajta elméleti előzményként értékelhető Teleki későbbi, háború utáni működésének szempontjából”.

Fülep Lajos „megjárta a tanárság legkülönbözőbb fokozatait és műhelyeit. Tanított elemiben és főgimnáziumban, kereskedelmiben és főiskolán, iparrajziskolában és egyetemen, tanított képesítés nélküliként és professzorként, tanított magyart és franciát, művészettörténetet és olaszt, filozófiát, beszéd- és értelemgyakorlatot, tanított – természetesen – hittant kicsiknek és nagyoknak. Tanított írásaival, gesztusaival, élőszóval és példájával. Széher úti sétákon és telefonon, vagy leveleken keresztül, tanított világnagyságokat és egyszerű halandókat... Nagy tanár volt, szenvedélyes tanár és nevelő, hajtotta a furor pedagogicus...”

Kövendi Dénes tanári pályafutása több elemű, egyike volt a két világháború között a magyar gimnáziumokban tanító nagyszámú tudós tanárnak. Munkáját „napi alázattal” végezte, miközben a világhírű klasszika-filológusok személyes ismerőse, vagy levelező partnere, egyenrangú társa volt. Platón és Hérakleitosz világát képes volt közel hozni tanítványaihoz Kunszentmiklóson, képes volt a latin–görög klasszikus szövegek ürügyén a kultúra és a humánus örök értékeit hirdetni (gyakran ugyancsak vásott) tanítványainak, és nemigen tűrte a klasszikusok nyegle vagy hányaveti megítélését. Görög és latin órái nemcsak messze a megkövetelt oktatási színvonal fölött juttatták el a tananyagot a diákokhoz, de olyan erkölcsi hitellel és emberi tartalommal, amely életre szóló hatást gyakorolt a fiatalok hallgatókra és a tanártársakra egyaránt.

Az értékkeremtés és a közösségteremtés igénye vezette rövid, ám viharos tanári pályáján Antall Józsefet is. Diákjait „egyenrangúnak nyilvánította”, felnőttként ke-

zelve, gyakran élt a kötetlen beszélgetés eszközével, igyekezett mindenkiből a legjobb képességeket kihozni. Elsősorban tárgyi tudásával hatott a tanulókra, de gyakran szervezett osztályával kirándulást (akár külföldre, például Lengyelországba is), amelyek életre szóló emlékként maradtak meg diákjaiban. Végző növendékeit éveken keresztül látta el „kutatni való feladatokkal”, valójában belőlük, a legtehetségebbnek ítélt fiatalokból nevelte ki azt az elkötelezett szakembergárdát, akikkel évtizedekkel később, a rendszerváltozás nehéz és hálátlan, de korszakos feladatát – ha véghezvinni nem is tudta, de a munkát megindította.

Ha az elmúlt két évszázad magyar tudósait és tanárait számba vesszük, a különbözőség és az egyéniség markáns jegyeit figyelhetjük meg rajtuk. Ugyanakkor kirajzolódik a tudós tanár önazonosító képe is, amely félreismerhetetlenül megtalálható mindegyikükön, példát adva a tanártársaknak, de még inkább a diákoknak és az utódoknak.

Valamennyien fiatal koruktól készülnek a „küldetésre”, amit a tudós elmélyülés és a tanári hivatás jelent. Figyelmet érdemel Antall József egy megjegyzése: „Nem lehet később jó tanár az, akinek rossz tanárai voltak”, – a mondás a kibocsátó iskola szociális és pszichés környezetteremtő erejéről és a tanár felelősségéről egyaránt vall. A debreceni és a pápai református kollégium, a győri bencés vagy a szombat-helyi premontrei gimnázium, a budapesti piaristák, de számos más, igényes fővárosi és vidéki iskola, hagyományörző és megújulásra törekvő oktató közösség útnak indító szerepe figyelhető meg az eredményes tanári–tudósi karrierek hátterében.

Az idegen föld, idegen nyelv és eszmék ismerete nemcsak a fiatal ember számára jelent kalandot és hat az egzotikum erejével, de a másként látás, gondolkodás és szólás élményét is adja a nyiladozó értelmű diáknak, vagy a tudását gyarapítani kívánó fiatalnak. Tudós tanáraink az európai kultúra számos klasszikus és élő nyelvét, irodalmát és kultúráját hódították meg a maguk számára, és adták tovább hallgatóiknak. A természettudós Bocsor, az orvos Győri, a művészettörténész–filozófus Fülep egy sor nyelvet ismert és tanított, volt képes ezeken a nyelveken a folyamatos tájékozódásra, és tartott kapcsolatot már országok és nyelvek tudósával, művészeivel. Ha más nyelv eszközt használva is – mindannyian az egységnek tudott európai kultúra felkutatói, megőrzői és szétosztói voltak.

Tanári működésükben az iskola rendszerének korszerűsítése állandóan a szemük előtt lebegett, nemcsak a reformkor lendülete kívánta meg az új oktatási formák és szervezetek kialakítását, mintegy fél évszázaddal később új, korábban ismeretlen tudományágak és tanszékek felállítása és elfogadtatása képezte tudós tanáraink fő feladatát. A tudományos műhelyek, gyűjtemények létrehozása, fórumok teremtése, nemzetközi tudományos kapcsolatrendszer kiépítése azóta is napi feladat – mindezt XX. századi politikus-tudósaink példája és erőfeszítései igazolják.

A Tudós tanárok – tanár tudósok sorozat kötetei meggyőző példákkal bizonyítják, hogy a jól felkészült tudósok, az ígéretes tanárok gyakran számíthatnak iskolájuk, egyetemük támogatására, megértő segítségére; tanártársaiktól együttműködést kaptak, diákjaikban követőkre, eszméik továbbfejlesztőire leltek. De a példák másról is beszélnek! XIX. századi tudós tanáraink tankönyvei, kézikönyvei, szótárai, jegyzetei nagyrészt máig kiadatlanok, kézirat formájában porosodnak, közvetlen hatást nem fejthettek ki sem a kortársakra, sem a tanítványokra – legföljebb a helytörténész tehet bennük figyelmet érdemlő fölfedezést. Jedlik Ányos aligha érzékelte fölfedezései (pl. dinamó) korszakos jelentőségét, a publi-

kálással, a nemzetközi elismertetéssel évtizedeket késett. Ugyanez a már szinte a dilettantizmust súroló öncélúság érezhető a szombathelyiek csillagászati és telefontkísérletein, amelyek csak szűk helyi szinten arathattak elismerést. Teleki nemzetiségi térképei tudományosan eredményesnek bizonyultak, a politikai küzdelemben végzetesen alul maradtak.

És a tudósok, akiket leparancsoltak a katedráról, kiparancsoltak a társadalom határmezsgyéire, elhallgatatták oktató tevékenységüket, elvagdalták a nemzetközi kapcsolattartás és publikálás életvezetéseiket, hallgatásra, befelé fordulásra készítették, száználmas aprópénzre váltatták velük tudományukat.

Ők is a XX. század kortársai voltak, valójában ők a magyar társadalom nagy tragikus figurái. Szerepelnek ők is a sorozatban, személyüket övezze tisztelet, példájuk szolgáljon figyelmeztetésül!

Akit a magyar művelődéstörténet újabbkori eseményei, XIX. és XX. századi szereplői iránt érdeklődnek, azok számára feltétlenül ajánlhatók a Tudós tanárok – tanár tudósok sorozat kötetei. De haszonnal vehetik kézbe azok is, akik az elmúlt századok magyar iskoláinak, egyetemeinek az életével, munkásságával, szellemével és nagy alkotó–tanító egyéniségeivel kívánnak megismerkedni. *Jáki László*, a sorozat szerkesztője, olyan szakértői gárdát szemelt ki az egyes művek bevezető tanulmányának a megírására, akik huzamosabb idő óta foglalkoznak a (kismonográfia formában megírt) személyekkel, vagy az oktatási intézménnyel, ahol a címben szereplő tudós tanárok kifejtették munkásságukat, Valamennyi kötet szerkezete azonos elvek szerint épül fel: a kísérő tanulmány ismerteti a tudós–tanár életútját, működésének főbb állomásait, helyét a magyar tudomány- és művelődéstörténetben, valamint áttekintést ad műveiből, az utókor értékeléséről. Ezt követi egy szerény válogatás a művekből, amely 4–5 tanulmány (teljes vagy részleges) közlésével áttekintést ad tudományos munkásságából, de bepillantást enged írásművészetébe, stílusába, megismertet elveivel, világnézetével. A sorozat nem a monográfiákat vagy a nehezen föllelhető összefoglaló műveket akarja pótolni, de felhívni a figyelmet, érdeklődést kelteni és általános eligazítást adni a magyar tudomány- és oktatástörténet jeleiséről.

AZ ISMERTETÉSBEN EMLÍTETT MŰVEK:

Kerekes Ferenc. A kísérő tanulmányt írta, a szövegeket válogatta: Fehér Katalin. Bp., 2000.

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 159 oldal.

Bocsor István. Kísérő tanulmány: Fehér Katalin. Bp., 2000. OPKM. 169 oldal.

Jedlik Ányos. Kísérő tanulmány: Kovács László Bp., 2000. OPKM. 87 oldal.

Kunc Adolf. Kísérő tanulmány: Horváth József–Molnár László. Bp., 2000. OPKM. 106 oldal.

Győri Tibor. Kísérő tanulmány: Kapronczay Károly. Bp., 2001. OKM. 91 oldal.

Teleki Pál. Kísérő tanulmány: Török Zsolt. Bp., 2001. OPKM. 113 oldal.

Kövendi Dénes. Kísérő tanulmány: Ilj. Kövendi Dénes. Bp., 2001. OPKM: 133 oldal.

Fülep Lajos. Kísérő tanulmány: Vajda Kornél. Bp., 2001. OPKM. 81 oldal.

Antall József. Kísérő tanulmány: Kapronczay Károly. Bp., 2001. OPKM. 148 oldal.

Lukáts János

Jáki Luca, öt éves kislány rajza

*Minden kedves olvasónknak, előfizetőknek,
kollégáknak kellemes karácsonyi ünnepeket
és boldog új évet kíván*

a Szerkesztőbizottság

